

Minä, me ja yhteisö
Tutkimus reaktioista, relaatioista ja rooleista vainajan katsomisessa

Elsa Salonen
Pro gradu -tutkielma
Uskontotiede
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Humanistinen tiedekunta
Turun yliopisto
Toukokuu 2021

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos/ Humanistinen tiedekunta

SALONEN, ELSA:

”Minä, me ja yhteisö – tutkimus reaktioista, relaatioista ja rooleista vainajan katsomisessa”

Pro gradu -tutkielma, 70 sivua, 2 liitettä

Uskontotiede

Toukokuu 2021

Tutkielmassani tarkastelen nykyaikaista vainajan katsomista yksilön, vainajan ja omaisen välisen suhteen ja yhteisön näkökulmista. Aineistoni koostuu kahdeksasta internetkeskustelusta, joissa kirjoittajat ovat jakaneet kokemuksiaan vainajan katsomisesta. Keskustelut on käyty neljällä eri keskustelupalstalla vuosina 2007–2017.

Relationaalinen, suhteita korostava, näkökulmani nojaa ajatukseen, että ihmissuhde ei välttämättä pääty kuolemaan ja myös suhde edesmenneeseen voi olla merkityksellinen. Näin ollen myös vainajan katsominen voi olla vaikuttava ja ihmissuhdetta muovaava kohtaaminen. Tutkimustehtäväni on selvittää, miten kirjoittajat kuvaavat reaktioitaan vainajan katsomistilanteessa ja toiseksi tarkastella vainajan katsomisen merkitystä vainajan ja omaisen välisen relaation näkökulmasta. Kolmanneksi tarkastelen yhteisön eli lähimmäisten ja yhteiskunnan toimijoiden roolia katsomisessa.

Tarkastelen keskusteluja aineistolähtöisesti sisällönanalyysia hyödyntäen. Tarkastelussani olen nostanut aineistosta esiin kolme eri reagoititapaa vainajan katsomistilanteessa. Olen nimennyt nämä järkytykseksi, oivallukseksi ja rauhoittumiseksi. Vainajan ja omaisen välisen relaation näkökulmasta katsomiselle on nähtävissä neljä potentiaalista merkitystä, jotka ovat muistoja turmeleva kohtaaminen, suhdetta korjaavaa kohtaaminen, vainajan hyvästely ja viimeinen velvollisuus vainajaa kohtaan. Katsominen on nähtävissä myös yhteisöllisenä hetkenä, jonka kulkuun lähimmäisillä ja suvun perinteillä on vaikutusta. Lähimmäisten roolina näyttäytyy toimiminen tukena ja neuvojen lähteenä, mutta heillä voi olla myös rajoittava vaikutus. Ammatillisilta odotetaan ohjausta ja neuvoja ja heidän odotetaan takaavan, että katsomishetki sujuu onnistuneesti. Luotto ammatilaisiin näyttäytyy enimmäkseen vahvana.

Kaiken kaikkiaan vainajan katsomiseen liittyvään keskusteluun ja päätöksiin katsomisesta näyttää liittyvän paljon epävarmuuksia, joihin luultavasti osaltaan vaikuttaa selkeän vainajan katsomisperinteen puuttuminen. Myös reagointi ja suhtautuminen vainajaan sekä katsomisen tavat näyttäytyvät aineiston perusteella monipuolisina ja antavat viitteen tämänhetkisen kuolemankulttuurin pirstalemaisuudesta vainajan katsomisen tapauksessa.

Asiasanat: vainajan katsominen, kuolemantutkimus, kuolemankulttuuri, relationaalinen näkökulma, relaatio, suhde, roolit, verkkotutkimus

Sisällys

1	Johdanto	1
1.1	Tutkimuksen tausta ja tutkimuskysymykset.....	1
1.2	Aikaisempi tutkimus.....	2
2	Keskeiset käsitteet ja teoreettinen viitekehys	5
2.1	Vainajan katsominen	5
2.2	Kuolemankulttuuri.....	8
2.3	Relationaalinen näkökulma ja roolit.....	11
3	Aineisto ja analyysimenetelmät	15
3.1	Keskustelupalstojen ja keskustelujen esittely.....	15
3.2	Verkkotutkimuksen etiikka ja aineiston luonne	18
3.3	Analyysimenetelmä ja analyysin toteutus	21
4	Minä: reaktiot katsomisessa.....	26
4.1	Järkytys: <i>Tuo ei ole veljeni</i>	26
4.2	Oivallus: <i>Mummo oli jo mennyt</i>	30
4.3	Rauhoittuminen: <i>Näytti aivan rauhalliselta, näytti ihan isältä</i>	35
5	Me: katsominen relationaalisesta näkökulmasta.....	37
5.1	Säröjä muistoihin.....	38
5.2	Korjaava kohtaaminen.....	41
5.3	Hyvästely	42
5.4	Viimeinen velvollisuus.....	45
6	Yhteisö: roolit katsomisessa	47
6.1	Lähimmäiset tukena ja neuvonantajina	48
6.2	Ammattilaiset ohjaajina ja portinvartijoina	52
7	Lopuksi	57
	Lähteet.....	63
	Liitteet	
	Liite 1: Viestien määrät	
	Liite 2: Kokemusten jakautuminen keskusteluissa	

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen tausta ja tutkimuskysymykset

Otsikko: Vainajan katsominen

Oletteko käyneet katsomassa? Millaiset fiilikset? Itselläni olisi mahdollisuus käydä katsomassa menehtynyttä parasta ystävääni. En tiedä, en ole ikinä nähnyt vainajaa. Pelkään, että kummin tahansa valitsen, niin tulen katumaan sitä. Hän kuoli yllättäen ja arvaamatta, joten olisiko asia helpompi hyväksyä vai jäisikö se kummittelemaan mieleen. (VK 22102017 00:25)

Edellä oleva lainaus on vainajan katsomista käsittelevän keskusteluketjun avausviesti, jonka huomasiin eräällä internetin keskustelupalstalla 22.10.2017. Keskustelunavaus avaa yhden ikkunan nykyaikaiseen kuolemankulttuuriimme, jossa mahdollista on elää niin, että ei tule koskaan nähneeksi vainajaa henkilökohtaisesti. Keskustelunavaus myös osoittaa, että vainajan katsominen on harkinnanvaraista toimintaa ja sen suhteen yksilöiden on tehtävä omat ratkaisunsa. Kirjoituksesta on myös nähtävissä, että tämän ratkaisun tekeminen ei välttämättä ole aina helppoa tai yksiselitteistä. Tämä keskustelu ja sen avaus herättivät kiinnostukseni tarkastella asiaa hieman syvemmin. Kiinnostuksen tuloksena syntyi tämä tutkimus, joka käsittelee nykyaikaista¹ vainajan katsomista yksilön, kahdenvälisen suhteen ja yhteisön näkökulmista. Aineistonani toimivat internetpalstojen keskustelut, joissa keskustelun aiheena on ollut vainajan katsominen ja siihen liittyvät kokemukset. Myös tämän luvun aloittanut sitaatti lukeutuu mukaan käyttämäni aineistoon, jonka esittelen tarkemmin tuonnempana.

Tutkimukseni runkona toimii kolmijako minuun, meihin ja yhteisöön. Käsitellessäni vainajan katsomista yksilön näkökulmasta (minä) keskityn keskusteluissa esiin nouseviin ajatuksiin ja reaktioihin, joita kirjoittajat kuvaavat katsomishetkellä kokeneensa. Toisessa osiossa keskityn erittelemään aineistosta katsomisen merkityksiä relationaalisesta näkökulmasta² eli toisin sanoen omaisen ja vainajan välisen suhteen näkökulmasta (me). Kolmannessa osiossa tarkastelen katsomista yhteisön näkökulmasta ja käsittelen yhteisön mahdollisia rooleja vainajan katsomisessa. Yhteisöä käsittelen ensin lähiyhteisön tasolla, josta laajennan tarkastelua kohti yhteiskunnan tasoa. Lähiyhteisöön ajattelen kuuluvaksi lähimmäiset kuten esimerkiksi sukulaiset ja ystävät. Laajemmin ajateltuna lähimmäisiin

¹ Oman aineistoni keskustelut on käyty vuosina 2007–2017, joten tässä kontekstissa nykyaika viittaa ajanjaksoon 2000-luvun alkupuolelta vuoteen 2020. Kuitenkin käsitellessäni nykyaikaista kuolemankulttuuria ja sen piirteitä, nykyaika viittaa pidempään ajanjaksoon ja kehityskulkuun.

² Relationaalista näkökulmaa tarkennan luvussa 2.3 *Relationaalinen näkökulma ja roolit*

voivat kuulua myös etäisemmät yksityishenkilöt, jotka saattavat toimia esimerkiksi vertaistukena myös anonyymisti ja etänä. Laajimmassa merkityksessä käsittelen yhteisöä yhteiskunnan toimijoiden tasolla, jolloin tarkastelen terveys- ja hautausalan ammattilaisten roolia katsomistilanteessa. Nämä tarkastelun kohteet olen tiivistänyt seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

1. Millaisia reaktioita läheisen vainajan katsominen on omaisessa aiheuttanut?
2. Mitkä ovat katsomisen mahdolliset merkitykset relationaalisesta näkökulmasta?
3. Mitä rooleja yhteisöllä on vainajan katsomisessa?

Ennen varsinaista analyysiä käsittelen aiemmin aiheesta tehtyjä tutkimuksia, aineistoni luonnetta ja tutkimukseni keskeisimpiä käsitteitä: vainajan katsomista, kuolemankulttuuria ja relationaalista näkökulmaa.

1.2 Aikaisempi tutkimus

Monet kansankulttuurin historialliset esitykset³ sivuavat vainajan katsomista ja niistä ilmenevät entisajoille tyypilliset tavat, kuten tapa pitää vainajaa kotona esillä ennen hautajaisia. Ihmisten suhtautumista vainajan läsnäoloon ja katsomiseen ei tämänkaltaisissa esityksissä kuitenkaan varsinaisesti käsitellä ja vainajaan liittyvän tapakulttuurin esittely jää yleensä vain sivurooliin.

Spesifimmin katsomiseen liittyvää perinnettä käsittelevät muun muassa vainajan ulosveisuuseen keskittyvät tutkimukset. Ulosveisuutilaisuuksissa on perinteisesti pidetty arkkua auki ja vainajan katsominen ja hyvästely on ollut ulosveisuussa tärkeässä roolissa. Ulosveisuuta on tarkastellut muun muassa Hanna Byskata (2002) Pro gradussaan *Vainajien ulosveisuu Teerijärvellä 1900-luvulla*. (Erämaja 2006, 216–217.) Aihetta on tutkinut myös Vuokko Keto (2000) Pro gradussaan *Vainajan ulosveisuu Perhonjokilaaksossa: tutkimus tavan historiasta, merkityksestä ja siihen liittyvistä rooleista*. Näissä tutkimuksissa vainajan katsomisen tarkastelu yksilön näkökulmasta ei kuitenkaan ole keskiössä, sillä tutkimukset koskevat koko ulosveisuutilaisuutta ja -perinnettä, johon kuuluu vainajan näkemisen lisäksi paljon muitakin perinteisiä toimintatapoja. Ulosveisuutilaisuudet ovat kuitenkin hyvä esimerkki perinteestä, jossa

³ Ks. esim. Toivo Vuorela (1998) *Suomalainen kansankulttuuri*.

vainaja on omaisten nähtävillä niin, ettei kyse ole varsinaisesta terveydenhuollon tai kirkon toimintakentällä järjestetystä katsomistilanteesta.

Tapani Erämaja (2006) käsittelee väitöskirjassaan *Viimeinen matka. Toimintatutkimus kirkollisen hautauskentän professiostruktuurista* luvun verran vainajan katsomista ja saattohartautta. Koska Erämajan väitöskirja keskittyy kirkollisen hautauskentän professiostruktuuriin, hän on lähinnä kiinnostunut siitä, kenen vastuulla vainajan katsomistilanteen järjestäminen hautauskentällä on ja miten tapahtuma toteutetaan ja miten sitä voidaan varioida. Näin ollen hänen näkökulmansa sivuaa omaani vain jossain määrin.

Niin ikään työntekijöiden ja toimijoiden näkökulmaa vainajan katsomisessa sivuaa Gustaf Molander (2009) teoksessaan *Matka mullan alle – kuolematyöntekijöiden arki*. Hän käsittelee teoksessaan kokonaisvaltaisesti kuolematyön kenttää ja sivuaa tässä myös vainajan näyttämiseen liittyviä työtehtäviä. Teoksessa työntekijät kuvaavat omaa suhtautumistaan vainajan näyttämiseen ja vainajan omaisten kokemukset tulevat ilmi ainoastaan välillisesti. Omaisten kokemukset tulevat esiin muun muassa silloin kun työntekijät kertovat, miten omaiset ovat reagoineet varsinaisessa katsomistilanteessa tai tilanteessa, jossa heille on tarjottu mahdollisuutta vainajan katsomiseen.

Vainajan katsomista on aiemmin tarkasteltu myös yksilön hyvinvoinnin ja suruprosessin näkökulmista. Psykologisempaa näkökulmaa vainajan katsomiseen liittyvissä tarkasteluissa edustaa muun muassa terveystutkimuksen⁴ kentän Alison Chapplen ja Sue Zieblandin (2010) haastattelututkimus. Tutkimuksessa haastatellaan ihmisiä, jotka ovat nähneet omaisensa ruumiin traumaattisen kuoleman⁵ jälkeen. Haastattelussa selvitetään, miksi omaiset ovat halunneet nähdä vainajan, miten he ovat tilanteen kokeneet ja onko katsominen ollut jollakin tavalla hyödyllistä. Haastattelussa selvitetään myös niiden omaisten ajatuksia, jotka eivät ole halunneet katsoa vainajaa tai jotka katuvat, että ovat katsoneet.

Myös tutkijat Christina Harrington ja Bethany Sprowl (2011–2012) sosiaalityön alalta ovat tuoneet lisävaloa aiheeseen tutkimuksellaan, jossa tarkastelevat katsomisen vaikutuksia perheenjäseniin omaisen yllättävän kuoleman tapauksissa. Sosiaalityön kentän tutkimusta edustaa myös tutkija Jane Mowlin (2017) haastattelututkimus omaisten tukemisesta vainajan katsomistilanteessa. Hieman laajemmalla otannalla

⁴ Alkuperäiskielellä Primary Care Health Sciences.

⁵ Traumaattisella kuolemalla (traumatic death) viitattiin kyseisessä tutkimuksessa itsemurhiin, henkikiroksiin ja onnettomuuksiin, joiden seurauksena ruumis oli myös saattanut vahingoittua.

väestötasolla vainajan katsomista ja sen vaikutuksia hyvinvoinnin näkökulmasta ovat tutkineet lääketieteen alan Pernilla Omerov et al. (2014). Tutkimuksessa selvitetään vainajan katsomisen positiivisia ja negatiivisia psykologisia vaikutuksia itsemurhan tehneen lapsen vanhempien näkökulmasta. Tutkimukseen osallistui 666 vanhempaa omalla vastauksellaan.

Claire White et al. (2016) ovat puolestaan lähestyneet vainajan katsomisen aihepiiriä evoluutiopsykologisesta näkökulmasta. Tutkimuksessaan he ovat tarkastelleet vainajan katsomisen ja ruumiin kunnon yhteyttä omaisen valppauteen kokea läheisensä läsnäoloa kuoleman jälkeen. He kutsuvat näitä havaintoja nimellä virhetunnistukset⁶, jolla viitataan ärsykkeisiin, jotka omaiset virheellisesti tulkitsevat kuolleen läheisen aiheuttamiksi. He ovat käsitelleet myös mekanismin mahdollista evolutiivista perustaa. Tämän tutkimuksen he ovat kuitenkin toteuttaneet ihmisillä, jotka ovat menettäneet tärkeän lemmikkinsä läheisen ihmisen menettämisen sijaan. Vaikka läheisen lemmikin menettäminen voi olla suruprosessin kannalta hyvinkin samanlainen kokemus kuin läheisen ihmisen menettäminen, ei näitä voida pitää täysin verrannollisina. He peräänkuuluttavatkin lisätutkimusta aihepiirin parissa.

Vainajan katsomista sivuaa myös Mari Pulkkinen (2016) väitöskirjassaan *Salattu, suoritettu ja sanaton suru: Läheisen menettäminen kokonaisvaltaisena kokemuksena*, jossa hän tuo esiin katsomishetkeen ja ruumiin koskettamiseen liittyviä merkityksiä. Näin ollen Pulkkinen näkökulma ja tarkastelutapa tulevat hyvin lähelle oman tutkimukseni näkökulmia, vaikka katsomisen teemat eivät ole Pulkkinen tutkimuksessa varsinaisesti keskiössä.

Oman tutkimukseni näkökulmaa ajatellen aiemmista tutkimuksista on syytä nostaa esiin myös kolmivuotinen poikkitieteellinen tutkimushanke *Merkitykselliset relaatiot - Koti ikääntymisen ja kuoleman paikkana MeRela 2017–2020* (Uefconnect.uef.fi). Tutkimus tarkastelee, mitä merkityksiä relationaalisuus saa kuolemassa ja surussa. Tutkimusryhmä tutkii relaatioita kuolemaa odottavan näkökulmasta, mutta sen lisäksi tarkastelee relaatiota ja niiden ylläpitoa myös omaisen näkökulmasta. (Vähäkangas et al. 2017.) Myös omassa tutkimuksessani keskeisenä kiinnostuksen kohteena ovat relaatiot kuoleman kontekstissa ja se, miten katsominen relaatioihin vaikuttaa ja toisaalta, miten olemassa olevat relaatiot voivat vaikuttaa katsomiseen.

⁶ Alkuperäiskielellä false recognition.

Oma tutkimukseni asettuu uskontotieteen kentälle, mutta paikantuu aiheensa vuoksi myös kuolemantutkimuksen alueelle. Uskontotieteen kentälle sijoittuvaa kuolemantutkimusta on tarkemmin kartoittanut Maija Butters (2020) teoksessa *Uskontotieteen ilmiöitä ja näkökulmia*. Uskontotieteellinen kiinnostus kuolemaan on keskittynyt muun muassa kuolemakäsityksiin, kuoleman eri vaiheisiin ja kuolemaan liittyviin käytänteisiin. Esimerkiksi rituaaleihin liittyvä tutkimus on ollut erityisen suosittua. Lähivuosina suosittuja tarkastelun aiheita ovat olleet muun muassa kuolemaan liittyvä suru, suruun liittyvät rituaalit sekä itsemurhat. Nämä tutkimusteemat ovat herättäneet myös median huomiota. Kuolemantutkimus uskontotieteen saralla on siis monipuolista ja kiinnostus sitä kohtaan on ollut jo pitkään olemassa. (Butters 2020.) Näyttää siltä, että vainajan katsomiseen liittyvät tutkimusasetelmat eivät ole kuitenkaan eniten esiin nostettuja, vaikka vainajan katsominenkin tutkimusaiheena sopii hyvin uskontotieteellisten tutkimusintressien piiriin. Näin ollen, näkemykseni mukaan, tätä aluetta on syytä täydentää ja tämän tutkimuksellisen aukon täydentämistä tavoittelen myös omalla tutkimuksellani.

2 Keskeiset käsitteet ja teoreettinen viitekehys

2.1 Vainajan katsominen

Jo monesti esiin tullut käsite vainajan katsominen on yksi tutkimukseni keskeisimmistä termeistä. Väitöskirjassaan vainajan katsomista sivunneen Tapani Erämajan mukaan kyseisestä tilanteesta käytetyt termit vaihtelevat ja joissain yhteyksissä puhutaan myös vainajan näyttämisestä tai vainajan saattamisesta. Niin ikään Ruotsissa käytössä ovat käsitteet *visning* ja *bisättnig*. (Erämaja 2006, 213.) Käsitettä vainajan näyttäminen käyttää muun muassa Gustaf Molander (2009, 43) teoksessaan *Matka mullan alle – kuolematyöntekijöiden arki*. Hänen kohdallaan tämän käsitteen käyttäminen on luontevaa, sillä hän kuvaa katsomistilannetta enimmäkseen työntekijöiden näkökulmasta ja heidän tehtävänsä on nimenomaan näyttää vainajaa eikä niinkään katsoa häntä.

Väitöskirjassaan Erämaja itse on päätenyt käyttämään käsitettä vainajan katsominen. Katsomisella hän tarkoittaa *tilannetta, jossa vainaja on avoimessa arkussa laitettuna ja omaiset ovat kokoontuneet vainajan arkun äärelle* (Erämaja 2016, 212). Vaikka olen myös omassa tutkimuksessani päätenyt käyttämään käsitettä vainajan katsominen, en ole

kuitenkaan Erämajan tapaan määritellyt katsomista tilanteeksi, jossa vainajaa katsottaisiin nimenomaan arkussa, vaan tutkimuksessani käsite viittaa tilanteeseen, jossa omainen katsoo kuollutta läheistään joko sairaalassa tai seurakunnan tiloissa ennen hautajaisia. Olen päätenyt tällaiseen määritelmään, sillä aineistoni kirjoitukset käsittelevät myös tilanteita, jossa vainajaa on katsottu jo ennen arkkua asettamista esimerkiksi heti kuoleman jälkeen sairaalan osastolla. On hyvä muistaa, että ennen arkkua asettamistakin vainajan ovat laittaneet sairaalatyöntekijät, jos henkilö on kuollut sairaalassa. Vainajan laittoon kuuluu vainajan siistiminen, silmien sulkeminen, leuan tukeminen ja vainajan peittäminen lakanalla niin, että kädet jäävät kuitenkin näkyville. Kasvoille asetetaan liina. (Molander 2009, 37–38.)

Erämajan määritelmä myös näyttää alleviivaavan katsomista jonkinlaisena yhteisöllisenä hetkenä, johon yleisesti osallistuisi useita omaisia yhtä aikaa. Oman aineistoni puitteissa katsomistilanteessa ei kuitenkaan aina korostu yhteisöllinen kokoontuminen vainajan äärelle, vaan se voi olla luonteeltaan myös vainajan ja omaisen välinen kahdenkeskinen ja intiimi hetki. Tutkimukseni kontekstissa katsomisen määritelmään kuuluu myös käsitys katsomisesta tilanteena, joka lähtökohtaisesti toteutuu omasta halusta niin, ettei katsomisen ainoa syy ole esimerkiksi vainajan tunnistaminen.⁷

Vainajan katsomisen voidaan nähdä sijoittuvan kirkon ja terveydenhuollon toiminta-alueiden välille, sillä katsominen voi tapahtua yhtä hyvin niin sairaalan tiloissa kuin seurakunnan siunauskappelissakin (Erämaja 2006, 213). Näiden lisäksi ortodoksisen kirkon⁸ piirissä vainajan katsominen on mahdollista myös hautajaisissa, joissa on tapana pitää vainaja esillä avoimessa arkussa (Ort.fi). Näin ollen vainajan katsominen asettuu ortodoksisessa perinteessä osaksi hautausrituaaleja toisin kuin evankelisluterilaisessa tai sekulaarissa kontekstissa.

Vainajan katsomisesta voidaan puhua myös saattohartautena, jolloin tilaisuuteen liitetään papin tai muun henkilön ohjaama rukoushetki. Myös hautaustoimistojen henkilökunnalla on mahdollisuus kehittää katsomishetkestä eräänlainen riitti omien käytäntöjensä mukaisesti, jolloin hetki voi sisältää esimerkiksi virsiä tai rukouksia. Toimintatavat kuitenkin vaihtelevat sen suhteen kuinka aktiivisen roolin hautaustoimiston työntekijät tilanteessa ottavat ja kuinka paljon omaisia osallistetaan katsomistilanteessa. (Erämaja 2006, 214.) Vaikka katsomishetkeen on mahdollista yhdistää uskonnollisia rituaaleja,

⁷ Jos vainajaa katsotaan tunnistamistarkoituksessa, on tilanteessa läsnä myös poliisi (Thl.fi 2020a).

⁸ Vuoden 2020 lopussa Suomen ortodoksisessa kirkossa oli 58 311 jäsentä (Ort.fi 2021).

kuten edellä kuvattuja virsiä tai rukouksia, tutkimuksessani suhtaudun katsomiseen lähtökohtaisesti tapahtumana, joka ei itsessään ole uskonnollinen eikä sitä voida nähdä uskonnonharjoittamisena. Tällä tarkoitan sitä, että asianomaiset määrittävät itse katsomishetken uskonnollisen tai sekulaarin luonteen valitsemalla itse mahdolliset hetkeen yhdistettävät riitit tai symbolit. Katsomiseen ei siis liity selkeää kaavaa ja tilanteessa pyritään toimimaan niin kuin omaisten ajatellaan haluavan (Erämaja 2006, 218).

Käsitteen vainajan katsominen lisäsi käytän tutkimuksessani synonyymisesti termiä vainajan näkeminen, silloin kun se kontekstiin luontevammin sopii. Näiden lisäksi olen päättänyt käyttää tutkimuksessani myös käsitettä vainajan kohtaaminen, sillä se kuvastaa paremmin ajatusta omaisen ja vainajan suhteen merkityksellisyydestä. Markku Siltala (2019), joka käsittelee väitöskirjassaan *Jälleenkohtaamisia - Vainajakokemukset sekä niiden koetut vaikutukset käsityksiin elämästä ja kuolemasta* nykyajan suomalaisten kertomuksia omista vainajakokemuksistaan, käyttää termiä jälleenkohtaaminen viitatessaan omaisten kuvaamiin vainajakokemuksiin. Tilanteessa, jota omassa tutkimuksessani tarkastelen, vainaja on vielä fyysisesti läsnä ja kohdattavissa viimeisen kerran. Näin ollen viimeistä fyysistä kohtaamista voidaan mielestäni hyvinkin luonnehtia kohtaamiseksi, kun taas myöhemmät yhteydet ovat tällöin luonnollisesti kuvattavissa Siltalan tapaan jälleenkohtaamisiksi.

Analyysissäni esiintyy varianssia sen suhteen, milloin hetkeä vainajan kanssa on osuvampaa luonnehtia katsomiseksi tai näkemiseksi ja milloin kohtaamiseksi, joten olen päätenyt käyttämään kaikkia termejä rinnakkain. Tutkimuksessani käytän myös termejä vainajan katsomishetki ja vainajan katsomistilanne. Näillä viitataan samaan asiaan eli tilanteeseen, jossa vainajan katsominen tapahtuu, mutta välttääkseni toistoa olen päätenyt käyttämään molempia.

Aineistoni muodostaviin keskusteluihin osallistuneet itse nimeävät käyntiään vainajan luona useimmiten vainajan katsomiseksi, mutta huomattavan usein he viittaavat hetkeen myös vainajan näkemisenä ja vainajan hyvästelynä. Kirjoittajat käyttävät myös itse käsitettä vainajan kohtaaminen. Tilanteeseen saatetaan viitata myös erikoisemmilla sanavalinnoilla kuten esimerkiksi toteamalla, että vainajaa käytiin vilkaisemassa. Keskusteluiden aloitusviesteissäkin on nähtävissä variaatiota siinä, puhuuko keskustelun aloittaja katsomisesta, näkemisestä vai hyvästelystä. Mahdollisesti nämä keskusteluiden aloitukset jossain määrin vaikuttavat myös siihen, millaisia termejä muut keskusteluun osallistujat päätyvät käyttämään.

2.2 Kuolemankulttuuri

Jo johdannossa toin esiin, miten aineistoni vainajan katsomista käsittelevät keskustelut aukaisevat ikkunan vallitsevaan kuolemankulttuuriin ja kertovat sen piirteistä. Tuonnempanakin tutkimuksessani esiin nousevat kuolemaan liittyvät käsitykset ja tavat, joten kuolemankulttuuri on yksi tutkielmani keskeisistä käsitteistä. Lyhyesti kuolemankulttuuria voidaan luonnehtia *kuolemaan liittyvien moninaisten käsitysten ja käyttäytymisten summaksi*. Suomesta puhuttaessa voidaan tehdä jako läntiseen ja itäiseen kuolemankulttuuriin, joiden olemassaolo on ollut havaittavissa jo keskiajalta lähtien. Jako on syntynyt läntisten ja itäisten kulttuurivaikutteiden ja erityisesti lännen ja idän kirkkojen vaikutusten tuloksena. Kuolemankulttuurien rajaa voidaankin nimittää myös uskontorajaksi, jonka länsipuolelle jäivät katoliset, myöhemmin luterilaiset, ja itäpuolelle ortodoksit. Suomessa vallinneet useat kuolemankulttuurit ovat edelleen syvärakenteina olemassa nykyaikaisen yhtenäiskulttuurin alla. (Pentikäinen 1990, 7, 10–11, 77.) Vainajan katsomisen tapauksessakin voidaan edelleen havaita eri alueilla vallitsevia erilaisia toimintamalleja. Muun muassa ulosveisuuperinne, johon myös oleellisena osana kuuluu esillä oleva vainaja, on edelleen voimissaan tietyillä alueilla, erityisesti Pohjanmaalla (Erämaja 2006, 2016). Kuitenkin yhtenäiskulttuurin näkökulmasta tapaa voidaan pitää jo harvinaisena.

Tutkijat ovat laatineet kuolemankulttuureista useita erilaisia malleja, joissa eritellään kuolemaan suhtautumisen tapoja ja rituaaleja ja niissä tapahtuneita muutoksia. Yksi tunnetuimmista esityksistä on kuolemantutkimuksen pioneeri Philippe Ariès'n historiallinen kuvaus kuolemaan liittyvien asenteiden ja tapojen muutoksesta. Ariès jaottelee kuolemaan suhtautumisen viiteen tyyppiin, joita nimittää *kesytetyksi kuolemaksi, itsen kuolemaksi, uhkaavaksi kuolemaksi, toisen kuolemaksi ja näkymättömäksi kuolemaksi*.⁹ Hänen jaottelussaan kuolemaan suhtautuminen etenee luonnollisesta ja harmonisesta kuolemasuhteesta kuolemanpelkoon ja yksilön korostamiseen. Tästä kehitys etenee lopulta kohti näkymätöntä kuolemaa, jossa kuolemasta etäännyttään, sitä ei haluta ajatella ja se siirtyy entistä enemmän piiloon ja ammattilaisten hoidettavaksi. (Ariès 1982, 602–614; Hakapää 2013, 118–125.)

⁹ Termit suomennettu Ariès'n (1982, 602–614) teoksen englanninkielisestä käännöksestä, jossa viisi tyyppiä käännetty seuraavalla tavalla: *The Tame Death, The Death of the Self, Remote and Imminent Death, The Death of the Other, The Invisible Death*.

Vastaava, mutta uudempi kuvaus kuolemakulttuurien piirteistä on sosiologi Tony Walterin esitys. Hän on nimennyt erilaiset kuolemankulttuurin kaudet traditionaaliseksi, moderniksi ja neomoderniksi. Nämä kaudet eivät kuitenkaan ole selvärajoitettuja, sillä eri tavoissa ja käytänteissä tapahtuvat muutokset eivät ilmene välttämättä yhtä aikaa, vaan eri kausille tyypilliset piirteet voivat esiintyä myös sekoittuneena. Ariès'n tapaan Walterin esityksessä kuvataan kuolemasuhteen kehitystä luonnollisesta ja välittömästä suhtautumisesta kohti ammattilaisten haltuun ottamaa medikalisoitunutta kuolemaa. Walterin kuvauksen mukaisesti modernisaation seurauksena kuolema pääosin siirtyi kodeista sairaaloihin ja näin ollen pois omaisten näköpiiristä. Modernille kaudelle tyypillistä oli siis kuoleman piilottaminen ja pyrkimys sen kontrolloimiseen. Kuoleman näkeminen ylipäätään oli harvinaisempaa kuin edeltäneessä traditionaalissa kulttuurissa. (Walter 1994, 47–60.) Esimerkiksi vainajan peseminen ja valmisteleminen arkkuun ei ollut enää omaisten tehtävä, vaan se hoidettiin sairaalan ruumishuoneella ammattilaisten toimesta (Pajari 2014, 99).

Walter (1994) esittelee myös neomodernin kuoleman vaiheen, jossa yksilön omat valinnat nousevat keskeisiksi myös suhteessa kuolemaan. Walterin kuvaama neomoderni aikakausi on edelleen ajankohtainen ja monin osin toimii myös oman tutkimukseni kontekstina. Neomodernin vaiheen kuolema on pitkittynyttä, auktoriteettien merkitys on vähentynyt, tunteita voidaan ilmaista vapaammin ja apua suruun haetaan muun muassa vertaisryhmistä (Walter 1994, 47–58). Kuitenkin Walterin kuvaamien neomodernille kaudelle tyypillisten ilmiöiden lisäksi on esiin noussut myös uusia kuolemankulttuurin piirteitä. Yhtenä esimerkkinä uudenaikaisesta piirteestä kuolemankulttuurissa toimii internetiin siirtynyt vainajien muistelu. Kyseistä ilmiötä on tarkastellut muun muassa Anna Haverinen (2014) väitöskirjassaan *Memoria virtualis – death and mourning rituals in online environments*, jossa hän käsittelee kuolemanrituaalien ja suremisen tapojen ilmentymistä virtuaalisissa ympäristöissä. Nämä verrattain uudet ilmiöt ja tavat käsitellä kuolemaa voivat mahdollisesti osoittaa, että Walterin kuvaamasta neomodernista vaiheesta ollaan siirtymässä jo eteenpäin, jonkinlaiseen uuteen vaiheeseen (Pajari 2014, 88).

Walter (2020) itse käsittelee uudessa teoksessaan *Death in the modern world* moderneja viestintävälineitä todeten, että internet on nykyään myös kuolemaan liittyvää tietoa haettaessa ensisijainen lähde. Myös omassa aineistossani on nähtävissä nykyajalle tyypillinen virtuaalisessa ympäristössä tapahtuva tiedon ja vertaistuen hakeminen ja kokemusten jakaminen. Huomionarvoista on myös, että vaikka nykyisin suoraa kuoleman

kohtaamista tapahtuu aiempaa vähemmän, epäsuora kuoleman kohtaaminen on modernin median vaikutuksesta lisääntynyt. Muun muassa televisio ja internet tuovat tietoomme kuolintuotoksia moninkertaisen määrän aiempaan verrattuna. Erityisesti sosiaalinen media on tuonut kuoleman vielä lähemmäksi meitä, sekä julkisella että yksityisellä alueella, tehokkaammin kuin mihin muut mediat ovat pystyneet. Esimerkiksi Facebookissa silmiimme sattuvia statuspäivityksiä tuttaviemme kuolemista voi olla mahdotonta välttää. Näin ollen kuolema ei näyttäydy enää tavallisesta arkielämästä erillisenä. (Brubaker et al. 2013; Fisher 2008,8; Walter et al. 2011–2012.) Kuoleman kohtaaminen tällä tavalla jää kuitenkin aikaisempaa etäisemmäksi ja vähemmän henkilökohtaiseksi, vaikka sitä tapahtuisi määrällisesti enemmän. Vaikka myös etäisemmäksi jäävät kuolemantapaukset voivat vaikuttaa yksilöön, ne tuskin ovat kuitenkaan vaikuttavuudeltaan verrattavissa oikean vainajan, ihmisruumiin, kohtaamiseen omassa elämässä. (Fisher 2008, 8.)

Ihmisruumiin kulttuurista merkitystä ja symbolista vaikutusta ei voida vähätellä. Vaikka moniin kulttuureihin on piintynyt ajatus ruumiista saastuttavana, on ruumis omaisille kuitenkin edelleen vahvan kiintymyksen kohde. Näin ollen vainajan katsominen voi olla omaisille voimaannuttava kokemus. (Harper 2010, 100 [Howarth 2001].) Vainaja ei ole ainoastaan objekti, vaan oikeasti elänyt, arvostettu henkilö, josta hänen läheisensä ovat välittäneet (Engelke 2005, 13 [Verdery 1999]). Ihmisistä ja tilanteista riippuen ruumis voi saada monenlaisia eri merkityksiä ja kantaa samanaikaisesti myös useita merkityksiä (Harper 2010, 100).

Jonkinlaisesta kuolemankulttuurissa tapahtuneesta muutoksesta kertonee myös nykyinen tapa rohkaista omaisia katsomaan vainajaa, vaikka aikaisemmin vainajan näkemisen on voinut helposti välttää. Katsomistilanteen järjestämisestä on usein jopa täytynyt pyytää erikseen, jos niin on halunnut. Nykyisin erityisesti hautausalan ammattilaisten keskuudessa on kuitenkin yleistynyt pyrkimys omaisten osallistamiseen. (Erämaja 2006, 109; Pajari 2014, 100.) Koska nähdyn ruumiin merkitystä ei tulisi aliarvioida ja nykyisin ammattilaisilla on keskeinen rooli vainajan katsomistilanteessa ja sen mahdollistamisessa, olen halunnut tarkastella ammattilaisten roolia tarkemmin myös oman tutkimukseni puitteissa luvussa 6.2. *Ammattilaiset ohjaajina ja portinvartijoina.*

2.3 Relationalinen näkökulma ja roolit

Tutkimuksen kontekstia luonnehdittaessa on syytä luoda katsaus myös länsimaaisessa modernissa kulttuurissa tapahtuneeseen subjektiiviseen käänteeseen. Yksinkertaisuudessaan subjektiivista käännettä voidaan luonnehtia pitkäaikaiseksi kulttuuriseksi kehityskuluksi, jossa yksilön omat tunteet ja kokemukset saavat aiempaa enemmän jalansijaa omien toimien ja päätösten pohjana. Subjektiivinen käänne on käänne pois ulkoisten roolien ja velvollisuuksien sanelemasta elämästä, jolloin yksilön merkitys oman elämänsä ohjaajana korostuu. (Heelas & Woodhead et al. 2005, 1–5.)

Yksilön korostuminen on nähtävissä monilla elämän osa-alueilla. Auktoriteettien asema heikkenee ja yksilö ja hänen omat valintansa ja toimintamallinsa nousevat keskiöön myös suhteessa esimerkiksi kuolemaan (Walter 1994, 47–58). Tämä kävi ilmi seikkaperäisemmin jo edellisessä luvussa, jossa käsitelin kuolemankulttuurissa tapahtuneita muutoksia. Tähän kehityskulkuun ja subjektiiviseen käänteeseen pohjautuu myös ajatus henkisyyden vallankumouksesta, jossa perinteisten uskonnollisten instituutioiden merkitys vähenee, hierarkkinen usko menettää suosiotaan ja muunlainen elämän henkistäminen sen sijaan yleistyy (Heelas & Woodhead et al. 2005, 5–7).

Oman tutkimukseni kontekstina yksilöllisyyttä ja omia valintoja korostava kulttuurinen ilmapiiri on kiinnostava, sillä vainajan katsomisen tapauksessa ei Suomessa pääasiassa ole olemassa tiettyjä esimerkiksi uskonnollisten instituutioiden asettamia toimintamalleja¹⁰, joten yksilöllä olisi tahtomattaankin mahdollisuus toimia omien tuntemustensa mukaisesti individualismin hengessä. Katsoja näyttäytyy tällöin subjektina, joka on vastuussa toimimisesta tilanteesta, johon ei ulkoisia ja valmiiksi olemassa olevia raameja välttämättä ole. Kuitenkin oman vastuun ja päätöksenteon korostuminen tämänkaltaisessa tilanteessa näyttää herättävän paljon huolia, epäilyksiä ja ristiriitaisia tunteita. Näyttääkin siltä, että katsomisen kaltaisen hankalan päätöksen kohdalla saattaa joissakin tapauksissa olla jopa helpompaa toimia ulkoa asetettujen mallien mukaisesti sen sijaan, että tekisi päätökset täysin itsenäisesti.

Merkityksellistä onkin, että vaikka subjektiiviset kokemukset ovat saaneet kulttuurissa enemmän jalansijaa, ei myöskään roolien ja vaatimusten mukainen elämä ole missään nimessä kadonnut. Ulkoapäin määritetyt toimintatavat ja vastuut ovat edelleen tärkeitä

¹⁰ Pl. kuitenkin esimerkiksi ortodoksinen kirkko, jonka perinteisiin rituaaleihin kuuluu hautajaisissa avoin arkku (Ort.fi).

muun muassa organisaatioiden ja sosiaalisen elämän säätelyn kannalta. (Heelas & Woodhead et al. 2005, 4.) Yksilö myös toimii aina jossakin suhteessa toisiin ja usein ihmissuhteet ja toisten ihmisten merkitys korostuu esimerkiksi päätöstenteon hetkillä (Smart 2011, 17). Hyvin henkilökohtaisiksi mielletyt tunteetkaan eivät ole ainoastaan sisäisiä kokemuksia, vaan muotoutuvat myös vuorovaikutuksessa yhteisön ja elottomienkin objektien kanssa (Riis & Woodhead 2010, 7, 47).

Omassa aineistossanikin yksilökeskeisen näkökulman vastapainoksi on löydettävissä perinteisiin ja velvollisuuksiin pohjautuvia toimintamalleja, jotka voivat auttaa tekemään päätöksiä yksioikoisemmin. Analyysini ensimmäinen osa (luku 4: minä) keskittyy erityisesti yksilön kokemuksiin, mutta koska merkityksellisiä ja vaikuttavia ovat myös suhteet toisiin, keskityn analyysini toisessa osassa (luku 5: me) käsittelemään vainajan katsomista relationaalisesta näkökulmasta.

Suhteita korostava, relationaalinen, tutkimusote nojaa yleensä ajatukseen, että yksilön minuus rakentuu vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Yksilön kokemus itsestään myös muokkautuu näiden merkityksellisten suhteiden vaikutuksesta. (Vähäkangas 2019, 1.) Näen oman tutkimukseni lähestymistavan relationaalisena, sillä tutkimukseni pohjaa ajatukseen ihmissuhteiden merkityksellisyydestä ja ajatukseen siitä, että ihmissuhde säilyy merkityksellisenä kuoleman jälkeenkin. Kuolleen läheisen kohtaaminen vainajana voi edelleen olla omalla tavallaan vuorovaikutteinen tilanne, jossa vainajakin on edelleen subjekti. Termillä relaatio viitataan siis ihmisten väliseen suhteeseen tai suhteisiin. Omassa tutkimuksessani keskiössä on omaisen ja vainajan välinen relaatio. Tarkennan relationaalista näkökulmaani vielä hieman tuonnempana.

Suhdetta vainajiin voidaan tarkastella useista näkökulmista: voidaan pohtia muun muassa sitä, miten kuolleisiin ylipäättään kulttuurissa suhtaudutaan, ajatellaanko vainajien vaikuttavan tämänpuoleiseen elämään, pyritäänkö heihin pitämään yhteyttä ja kuka tai ketkä valmistelevat vainajat hautausta varten. Toisaalta suhdetta vainajiin voidaan tarkastella myös henkilökohtaisemmalla tasolla, jolloin esimerkiksi oman tutkimukseni keskiössä olevaa vainajan katsomista voidaan käsitellä myös yhtenä elävän ja kuolleen kohtaamisena, joka saa tilanteesta, katsojasta ja vainajasta riippuen erilaisia merkityksiä.

Suhdetta vainajaan voidaan myös ylläpitää, vaikka ruumis ei olisikaan enää läsnä. Jo suomalaiseseen muinaisuskoon kiinteästi on kuulunut ajatus siitä, että fyysisen elämän päättyminen ei tarkoita, että yhteys suvun jäseniin välittömästi päättyisi. Siirtymän ajateltiin tapahtuvan porrastetusti. (Pentikäinen 1990, 27.) Myös esimerkiksi karjalais-

ortodoksiseen perinteeseen kuuluu ajatus naisen velvollisuudesta huolehtia perheenjäsenistä, joihin kuuluvat myös jo edesmenneet, joita on säännöllisesti muistettava. Sukulaisuussuhteita tulee siis ylläpitää myös tuonpuoleiseen siirtyneiden kanssa. (Keinänen 2014, 36.)

Myöhemmin modernin surututkimuksenkin kentällä päädyttiin ajatukseen, että kuolemasta käynnistyvän suruprosessin tarkoituksena ei välttämättä ole päästä yli kuolemasta, vaan muodostaa uudenlainen suhde edesmenneeseen. Tällaista teoriaa suhtautumisesta suruun ovat kehittäneet tahoillaan ja yhdessä muun muassa Dennis Klass ja Tony Walter. Tämän *Continuing bonds* -teorian ajatuksena on, että suhde edesmenneeseen jatkuu surevien arjessa monenlaisina tekoina ja toimina. Se kuitenkin jatkuu erilaisena kuin eläessä ja myös muuttuu suruprosessin myötä. Jatkuvuus voi näkyä sosiaalisesti esimerkiksi haudalla käymisenä tai yksityisemmin se voi ilmetä kuolleen muisteluna ja mieleen palauttamisena ja myös keskusteluna edesmenneen kanssa. (Siltala 2019, 26 [Klass & Walter 2001].) Suhteen jatkuminen ei edellytä uskonnollisia uskomuksia, vaan monet tavat, joilla suhde voi uudessa muodossaan jatkua, ovat täysin sekulaareja, kuten edellä mainittujen lisäksi esimerkiksi tarinoiden kertominen menehtyneestä, lasten nimeäminen edesmenneen mukaan ja menehtyneen tavaroiden säilyttäminen (Stroebe 2004, 27).

Omassa tutkimuksessani en tarkastele kuoleman jälkeen tapahtuvaa suhteen ylläpitoa, vaan haluan tarkastella katsomishetkeä yhtenä ihmissuhteen kannalta merkityksellisenä kohtaamisena. Kuollut ihminen on liminaalitulassa, sillä häntä ei ole vielä sopivin rituaalein siirretty pois elävien yhteisöstä, johon hän ei kuolleen enää kuulu. Yleensä hautajaiset on mielletty sopivaksi rituaaliksi tähän tarkoitukseen. (Pajari 2014, 87 [van Gennep 1960].) Katsomishetkeä ei voida nähdä täysin vastaavana tapahtumana, jossa vainaja siirrettäisiin kuolleiden yhteisöön, koska yleensä katsomista seuraavat vielä varsinaiset hautajaiset perinteisine rituaaleineen. Katsomishetkeen näyttää kuitenkin kulminoituvan murroksessa oleva suhde, jossa perinteinen vuorovaikutuksellisuus on tullut päätökseen, mutta fyysinen läsnäolo jatkuu edelleen. Vainajaa ei ole vielä eristetty etäälle ja katseilta suojaan arkkuun, vaan vainaja on edelleen nähtävissä ja kosketettavissa ja näin ollen henkilökohtaisempi kohtaaminen on edelleen mahdollista. Tällainen hetki voidaan kokea potentiaaliseksi tilaisuudeksi vielä ilmaista olemassa ollutta suhdetta (Mowl et al. 2016, 49).

Voidaan ajatella, että hautajaiset, jossa kuollut siirretään elävien yhteisöstä kuolleiden yhteisöön, on yhteisöllinen rituaali, kun taas katsominen voi toimia

henkilökohtaisempana rituaalina kahdenvälisen suhteen kontekstissa. Näkemykseni mukaan katsomishetki voi muokata vainajan ja omaisen suhdetta, vähintäänkin käsityksiä ja mielikuvia siitä, ja antaa oman leimansa päättyvälle suhteelle, ja näin ollen toimia siirtymänä pois fyysisestä suhteesta ja fyysisestä yhteydestä. Tutkimukseni relationaalisen näkökulman määrittelen siis kiinnostukseksi tarkastella näitä tekijöitä ja eritellä, mitä merkityksiä katsomishetki tästä näkökulmasta tarkasteltuna saa.

Myös analyysini kolmannen osan (yhteisö: luku 6) voidaan nähdä omalla tavallaan edustavan relationaalista näkökulmaa, sillä myös siellä keskeisessä asemassa ovat ihmisten väliset suhteet ja niiden vaikutukset. Analyysini kolmannen osan keskeinen käsite on kuitenkin rooli, sillä keskityn luvussa pääasiassa muiden toimijoiden rooleihin suhteessa katsomiseen. Rooli voidaan mieltää ideaalityypiseksi käyttäytymiskaavaksi, jonka mukaan tilanteissa tulisi toimia, mutta joka ei koskaan toteudu täydellisenä. Rooleista puhuttaessa osuvampi olisikin termi roolikäyttäytyminen, joka tarkoittaa tilanteessa toimimista niin, että päästään mahdollisimman lähelle roolin ideaaleja käyttäytymistapoja eli pyritään täyttämään rooliin kuuluvat odotukset. Roolia ja roolikäyttäytymistä tai roolisuoritusta käytetään kuitenkin usein synonyymeina. (Honko 1972, 172–173.)

Rooliteoria on kehitetty pääasiassa sosiaalipsykologian, sosiaali antropologian ja sosiologian piirissä muun muassa George Herbert Meadin ja Ralph Lintonin toimesta, mutta se on sovellettavissa myös muille tieteenaloille kuten uskontotieteeseen. Rooliteoria esittää, että yhteiskunta muodostuu erilaisista asemista eli statuksista, joita yksilöt pitävät hallussaan. Hierarkiat ja statukset säilyvät, vaikka yksilöt ajan kuluessa vaihtuisivat. Rooleihin myös liitetään tiettyjä odotuksia. (Mt. 171–172.) Tämä luonnehdinta antaa pohjaa hautaus- ja terveysalan ammattilaisten tarkasteluun, sillä pitäessään hallussa tiettyä asemaa ja toimiessaan tiettyssä roolissa, heihin kohdistuu odotuksia, joita analyysissani tarkastelen. Ammattilaisten kohdalla odotukset kuuluvat rooliin riippumatta siitä, kuka yksilö roolissa milloinkin on. Tarkastelen ammattilaisten lisäksi myös lähimmäisiä, joiden kohdalla rooli ja odotukset eivät liity tiettyyn ammatilliseen asemaan. Tästä huolimatta lähimmäisiinkin voi kohdistua odotuksia ja analyysissani tarkastelen, millaisiksi roolit vainajan katsomisen suhteen muotoutuvat läheisten kohdalla.

3 Aineisto ja analyysimenetelmät

Seuraavaksi esittelen hieman tarkemmin keskustelupalstoja, joilta aineistoni kirjoitukset ovat peräisin. Palstojen hieman tarkempi esittely on tarpeellista, jotta käy ilmi, millä tavoin palstat eroavat toisistaan muun muassa kohderyhmiltään. Osa käyttämistäni sivustoista on perustettu tietyn aikakauslehden viralliseksi internetsivustoksi, jolla on keskustelupalstojen lisäksi myös muuta sisältöä. Näin ollen esittelen tarvittaessa myös sivustoon liittyvän lehden ja sen kohderyhmän. Koska aineistoni ovat internetaineistoja, on syytä pohtia myös verkkotutkimuksen etiikkaa ja muita tämän tyyppisen aineiston käyttöön liittyviä tekijöitä, jotka saattavat vaikuttaa tutkimuksen tuloksiin. Tämän jälkeen käyn tarkemmin läpi, minkä tyyppisiä käydyt keskustelut ovat ja erittelen aineistoni sisältöjä tarkemmin. Esittelen myös analyysimenetelmäni ja analyysin etenemistä.

3.1 Keskustelupalstojen ja keskustelujen esittely

Demi on 13–19-vuotiaille tytöille suunnattu A-lehtien julkaisema aikakauslehti, joka käsittelee muun muassa muotia, kauneutta, terveyttä, ihmissuhteita ja harrastuksia. *Demi.fi* on lehden virallinen internetsivusto, jossa on lehden lukijoille suunnattu keskustelupalsta. Keskusteluita voi lukea vapaasti, mutta osallistuakseen keskusteluihin on sivustolle rekisteröidyttävä. (Demi.fi 2018; A-lehdet.fi.) Aineistoni keskustelu *Helpottaako vainajan näkeminen ennen hautajaisia?* on käyty *Demi*-palstalla. Vuoden 2021 helmikuussa *Demi*-lehden toimitus ilmoitti, että keskustelupalstan keskustelumahdollisuus suljetaan saman kuun aikana, mutta vanhojen keskustelujen lukeminen on vielä mahdollista. Toimitus ilmoitti myös, että lehden julkaisu lopetetaan saman vuoden huhtikuussa. (Vilkman 2021.)

Aloittaessani tutkimusta *Suomi24.fi* oli Aller Media Oy:n omistama internetsivusto, mutta vuoden 2019 loppupuolella Aller ilmoitti myyvänsä *Suomi24*-sivuston City Digital Groupille (Aller.fi 2019). *Suomi24*-sivustolla on noin 1,7 miljoonaa rekisteröitynyttä käyttäjää ja sivustolla on mahdollisuus muun muassa osallistua chatteihin ja julkaista seuranhakuilmoituksia. Sivuston keskusteluihin osallistuminen ei kuitenkaan edellytä rekisteröitymistä. (Suomi24.fi; Hirvonen & Tebest & Rissanen 2013.) Aineistoni keskustelut *Vainajan katsominen*, *Vainajan hyvästeleminen kappelissa*, *Vainajan*

näkeminen hyviä ja huonoja kokemuksianne ja Vainajan näkeminen ei mahdollista?? on käyty *Suomi24*-sivustolla.

Kaksplus on Otavamedia Oy:n julkaisema pienten lasten vanhemmille suunnattu aikakauslehti, jossa käsitellään raskauteen, lapsiin ja vanhemmuuteen liittyviä aiheita. Sivuston käyttäjistä valtaosa on naisia. *Kaksplus.fi* on lehden virallinen internetsivusto, josta suosituksen keskustelupalstan lisäksi on löydettävissä muun muassa useita perheblogeja. (Otavamedia.fi.) Sivuston keskusteluihin osallistuminen ei vaadi rekisteröitymistä. *Kaksplus*-sivustolla on käyty aineistoni keskustelut *G: Oletteko nähnyt vainajan ennen hautausta? Jos olet niin vaikuttiko muistoihin millä tavalla. Jos et ole niin miksi et?* ja *Oletteko katsoneet vainajaa arkussa*.

Hevostalli.net on hevos- ja ratsastusaiheinen internetsivusto, jonka foorumeilla on mahdollista käydä keskusteluita, joihin osallistuminen ei vaadi rekisteröitymistä. Sivuston omistaa hevosalan tuotteisiin ja -palveluihin keskittynyt yritys Hevostallinet Oy. (Kauppalehti.fi 2018.) Aineistoni keskusteluketju *Vainajan katsominen* on käyty *Hevostalli.netin Seniorit*-osiossa, joka on sivuston eri keskusteluosioista aktiivisin. Osio on nimensä mukaisesti suunnattu vanhemmille henkilöille, mutta tästä huolimatta minkä tahansa ikäisillä kirjoittajilla on mahdollisuus kirjoittaa myös tähän osioon.

Aineistoni kahdeksasta eri keskusteluketjusta neljä on *Suomi24*-palstalta, kaksi *Kaksplus*-palstalta, yksi *Demi*-palstalta ja yksi *Hevostalli*-palstalta. Keskusteluista neljä alkaa aloitusviestillä, jossa kysytään muiden kokemuksia vainajan katsomisesta. Yksi näistä aloituksista on *Johdanto*-luvun aloittanut lainaus. Lainauksen tapaan myös muissa vastaavissa keskustelunaloituksissa kirjoittaja on tilanteessa, jossa hänellä on mahdollisuus nähdä vainaja, mutta kokee olevansa päätöksestä epävarma ja näin ollen tiedustelee muiden kokemuksia.

Keskusteluista kaksi alkaa aloitusviestillä, jossa kerrotaan omasta hyvästä vainajan katsomiskokemuksesta. Toisessa näistä kuvataan, miten katsomista on aluksi arasteltu, mutta lopulta kokemus on ollutkin positiivinen. Yksi keskustelu alkaa kertomuksella kirjoittajan omasta negatiivisesta katsomiskokemuksesta. Kirjoittaja kuitenkin pyytää muitakin jakamaan kokemuksia, sekä hyviä että huonoja.

Yhden keskustelun aloitus on muihin aloituksiin verrattuna poikkeuksellinen, sillä kirjoittaja kertoo, että haluaisi mennä katsomaan kuollutta veljeään, mutta hänelle on ammattilaisten taholta suositeltu, että vainajaa ei katsottaisi. Kirjoitus on tyyliältään järkyttynyt, jopa tuohtunut, ja aloittaja tiedustelee, että eikö vainajan ehostaminen

katsottavaan kuntoon ole mahdollista. Aloittaja kertoo tietävänsä, ettei vainajan katsomista voida kieltää, mutta kokee ettei enää pelottelun jälkeen uskalla mennä katsomaan veljeään.

Keskustelut eroavat toisistaan paljolti siinä, kuinka paljon interaktiota kirjoittajien välille syntyy. Osassa keskusteluista esiintyy viestejä, joissa kirjoittajat ainoastaan kuvaavat omia kokemuksiaan ja omaa suruaan eivätkä sen enempää anna kehotuksia tai neuvoja muille kirjoittajille siitä, miten heidän kannattaisi toimia. Jotkut taas kertovat omista kokemuksistaan ja samassa yhteydessä, yleensä omaan kokemukseensa perustuen, antavat myös neuvoja muille. Kolmantena tyyppinä taas voidaan nähdä kirjoitukset, joissa kerrotaan oma mielipide vainajan katsomisesta ja keskitytään neuvojen antamiseen. Nämä kirjoittajat eivät välttämättä kerro omista kokemuksistaan mitään ja aina kirjoituksesta ei voi päätellä, mihin he neuvonsa tai kehotuksensa perustavat.

Analyysiluvuissani esiintyvien lainausten yhteydessä viittaan kirjainyhdistelmällä keskusteluun, josta lainaus on poimittu, mutta en yhdistä lainausta tiettyyn nimimerkkiin. Keskusteluun viittaavan kirjainyhdistelmän perään olen liittänyt numerosarjan, joka osoittaa kyseisen viestin päivämäärän ja kellonajan. Päivämäärät ovat yhteen kirjoitettuna muodossa päivä/kuukausi/vuosi. Kaikilla keskustelupalstoilla ei ole ilmoitettu viestin kellonaikaa, vaan ainoastaan viestinumero. Jos kellonaikaa ei ole ilmoitettu, viittaan päivämäärään ja viestinumeroon. Puhuessani keskusteluketjujen kirjoituksista, viittaan niihin sekä sanalla *kirjoitus* että *viesti*. Keskusteluketjuihin viittaavat kirjainyhdistelmät ovat seuraavat:

VNHJHK = Vainajan näkeminen, hyviä ja huonoja kokemuksianne (Suomi24, 2010)

VK= Vainajan katsominen (Hevostalli, 2017)

S24 VK = Vainajan katsominen (Suomi24, 2008)

VHK= Vainajan hyvästeleminen kappelissa (Suomi24, 2007)

OKVA= Oletteko katsoneet vainajaa arkussa? (Kaksplus, 2012)

VNEM= Vainajan näkeminen ei mahdollista? (Suomi24, 2014)

HVNEH= Helpottaako vainajan näkeminen ennen hautajaisia? (Demi, 2014)

ONVEH= G: Oletko nähnyt vainajan ennen hautausta? Jos olet niin vaikuttiko muistoihisi millä tavalla? Jos et ole niin miksi et? (Kaksplus, 2008)

3.2 Verkkotutkimuksen etiikka ja aineiston luonne

Verkkotutkimukseen liittyvien eettisten pohdintojen aiheellisuuteen vaikuttavat tutkimuksen ajankohta, tieteenala ja tutkimuskohde. Vaikka verkossa tehtävän tutkimuksen etiikka noudattaa samoja periaatteita kuin muukin tutkimusetiikka, on sillä kuitenkin omia erityispiirteitään. (Turtiainen & Östman 2013, 49–51.) EU-maissa voimassa oleva yleinen tietosuoja-asetus ei rajoita anonyymien tietojen¹¹ tutkimuksellista käyttöä (Tietosuoja.fi; Eur-lex.europa.eu). Oman aineistoni tiedot täyttävät määritellyt anonyymiyden kriteerit. Tästäkin huolimatta on aiheellista tarkastella omaa tutkimusasetelmaani verkkotutkimukseen liittyvien eettisten periaatteiden valossa.

Internetaineistoja tutkittaessa huomiota tulisi kiinnittää käytettävän materiaalin julkisuuteen/yksityisyyteen ja arkaluontoisuuteen/ei-arkaluontoisuuteen (McKee & Porter 2009). Yhtenä kriteerinä, jolla arvioida internetpalstan yksityisyydentasoa, voidaan pitää rekisteröitymispakkoa. Jos keskustelupalstalle täytyy rekisteröityä, kirjoittajat helposti mieltävät alueen yksityisemmäksi alueeksi internetissä. Yksityisyyttä voidaan arvioida myös alueen käyttäjäkunnan määrällä. Yksityisyyttä määrittävät myös kyseisen palstan omat käyttäytymisnormit ja kohdeyleisön määrittely. (Eysenbach & Till 2001.)

Oman aineistoni keskustelut ovat näkemykseni mukaan verrattain julkisia, sillä ne on käyty avoimilla keskustelupalstoilla, joihin kenellä tahansa on pääsy ilman erillistä rekisteröitymistä. Ainoastaan hyödyntämäni *Demi.fi*-sivuston keskusteluihin osallistuminen vaatii rekisteröitymisen, mutta ilman rekisteröitymistäkin keskustelut ovat luettavissa. Tarkastelemani keskustelut ovat siinä mielessä arkaluontoisia, että kirjoittajat jakavat niissä henkilökohtaisia ja vaikeitakin läheistensä kuolemaan liittyviä kokemuksia. Mitä luultavimmin kirjoittajat kuitenkin tiedostavat kirjoittavansa kokemuksiaan avoimille ja aktiivisille palstoille.¹²

Turtiainen & Östman (2013, 52–58) ovat tuoneet kuvitteellisen tutkimusesimerkin avulla esiin, miten ongelmalliseksi verkkotutkimustilanne voi muuttua, jos tutkija itse osallistuu tutkimaansa internetkeskusteluun ja pyrkii ohjaamaan sen kulkua. Erityisen arveluttavana he kuvaavat tilanteen, jossa tutkija rekisteröityy verrattain yksityisen keskusteluyhteisön

¹¹ [Tiedot], jotka eivät liity tunnistettuun tai tunnistettavissa olevaan luonnolliseen henkilöön, tai henkilötietoihin, joiden tunnistettavuus on poistettu siten, ettei rekisteröidyn tunnistaminen ole tai ei ole enää mahdollista (Eur-lex.europa.eu).

¹² Esimerkiksi *Kaksplus*-sivuston kävijämäärä on 1228 000 kävijää kuukaudessa (Otavamedia.fi).

jäseneksi ja osallistuu keskusteluun ilmaiseimatta omaa rooliaan tutkijana. Välttääkseni tämänkaltaisen ongelmatilanteen, en ole itse aloittanut käyttämilleni keskustelupalstoille tutkimuskysymykseni kannalta sopivia keskusteluita, vaan hyödyntänyt jo olemassa olevia. En ole myöskään osallistunut näihin jo olemassa oleviin keskusteluihin. Vaikka kirjoittajat ovat jo lähtökohtaisesti anonyymejä, en ole myöskään yhdistänyt käyttämiini lainauksiin alkuperäisiä nimimerkkejä.

Valmiin internetaineiston etuna mainittakoon aineiston hankinnan helppous, kun aineiston tuottamistyötä ei tarvitse itse tehdä. Valitettavasti valmiin aineiston kohdalla käytyjen keskustelujen ajankohtaan ei voi vaikuttaa, joten saatavissa oleva materiaali ei välttämättä ole tuoreinta mahdollista. Tässä tapauksessa halusin kuitenkin hyödyntää jo valmiiksi olemassa olevan aineiston, sillä oman aineistoni keskustelut on käyty palstoilla vuosina 2007–2017, joten pidän niitä kuitenkin tutkimusasetelmani kannalta riittävän tuoreina. Koska keskusteluja löytyi useita, riittävän aineiston kokoaminen oli mahdollista. Olen myös tutkimusta tehdessäni tarkastellut, syntyykö keskustelupalstoille samasta aiheesta uusia keskusteluita, mutta yhtä lukuun ottamatta, en ole sellaisia havainnut. Näin ollen, jos samaa aihepiiriä tutkitaan jatkossa, olisi luultavasti syytä tuottaa aineisto esimerkiksi haastatteluin tai kirjoituspyynnöin, jolloin aineisto olisi myös tuoreempaa.

Tutkimuksessa käyttämäni internetkeskustelut ovat spontaanisti syntyneitä. Ne ovat muodostuneet ilman tutkijan painostusta tai ohjausta. Voidaan ajatella, että painostuksesta vapaassa ilmapiirissä keskustelijat voivat luontevammin tuoda esiin todellisia ajatuksiaan. (Hakala & Vesa 2013, 223.) Käyttämässäni keskusteluissa kirjoittajat esiintyvät nimimerkeillä ja näin ollen säilyvät anonyymeinä. Tästäkin syystä ajatusten esittäminen kyseisillä palstoilla voi olla vapautuneempaa. Toisaalta anonyyminen mahdollistaa myös keksittyjen tarinoiden jakamisen, jolloin omakohtaisia kokemuksia ei välttämättä todellisuudessa jaeta.

Ongelmallista on myös, että valmiille aineistolle ei voi esittää tarkentavia kysymyksiä, joita voisi tehdä esimerkiksi haastattelun aikana. Kirjoittajien taustoja kuten ikää ja sukupuolta on yleensä mahdotonta selvittää ja näin ollen aineiston edustavuudesta ei voida saada varmuutta. (Mt. 223.) Kun tutkija ei ole asettamassa keskustelulle raameja, saattavat kirjoittajat eksyä varsinaisesta keskustelunaiheesta ja esittää näkemyksiä, jotka eivät ole enää tutkimusasetelman kannalta relevantteja.

On tärkeää huomioida, että myös internetiin kirjoitetut tekstit ovat kirjoittajansa omaisuutta. Poikkeuksen muodostavat sivustot, jotka käyttäjäehdoissaan määrittävät oikeuksien siirtymisen palveluntarjoajalle. Tutkittavilla on myös oikeus tietää tulevansa tutkituiksi. Mitä henkilökohtaisempia asioita tutkitaan, sitä tärkeämmäksi tulee tutkittavien informointi ja itsemääräämisoikeus. (Turtiainen & Östman 2013, 56.) Oman tutkimukseni kannalta eettisesti arveluttavaa on mahdottomuus informoida tutkittavia siitä, että heidän kirjoituksiaan käytetään tutkimusaineistona. Esimerkiksi *Suomi24*-sivuston säännöissä kehoitetaan ilmoittamaan ylläpidolle tutkimustarkoituksessa aloitetuista keskusteluista, mutta valmiiksi olemassa olevien keskustelujen tutkimukselliseen käyttöön ei sivustolla suoraan annettu tarkempaa ohjeistusta (*Suomi24.fi*).

Vaikka *digitaalisten tekstiaineistojen laajamittainen yhteiskuntatieteellinen tutkiminen on vasta aluillaan*, kuten professori Krista Lagus et al. (2016) tutkimusraportissaan toteavat, on esimerkiksi *Suomi24*-keskusteluja hyödynnetty viime vuosina huomattavan laajoihinkin tutkimuksiin. Esimerkiksi Minna Ruckensteinin (2019) toteuttaman masennuslääkkeiden käyttökokemuksia tarkastelevan tutkimuksen aineistona toimivat *Suomi24*-sivuston keskustelut. Kyseisen tutkimuksen valtavan aineiston keräämistä varten kehitettiin erityinen laskennallinen työkalu, jonka avulla saatiin pitkältä ajanjaksolta kerättyä avainsanaperusteisesti tutkimuksen kannalta hyödyllistä dataa. Näyttää siltä, että internetaineistojen arvoon tutkimusaineistona on viimeistään 2010-luvun aikana herätty.

Oman tutkimukseni kannalta kiinnostavaa kyseisessä tutkimuksessa on erityisesti se, miten Ruckenstein ottaa kantaa tutkimukseensa liittyviin eettisiin tekijöihin, koska omaa aineistoani koskevat samat eettiset kysymykset. Myös Ruckenstein (2019) tuo artikkelissaan esiin yleisen tietosuoja-asetuksen sallivuuden ja toteaa käsitelleensä käytetyn hakutyökalun käyttäjäturvallisuutta myös Allerin¹³ kanssa. Ruckensteinin tutkimuksen tapauksessa kaikki käytetty aineisto on ollut internetissä jo ennen kuin tutkimus on aloitettu ja keskustelut ovat olleet avoimia ja hakukoneiden löydettävissä. Tämä pätee myös oman tutkimukseni aineiston kohdalla ja lisää tutkimukseni eettistä kestävyyttä.

Tarkastelemieni keskustelujen syntyminen anonyymeille keskustelupalstoille kertoo myös jonkinlaisesta olemassa olleesta tarpeesta keskustella kuolemaan liittyvistä aiheista.

¹³ Aller-media oli vielä tuolloin Suomi24-sivuston omistaja (Aller.fi 2019).

Vertaistuen hakeminen, kokemusten jakaminen ja kysymysten esittäminen voi tällaisilla palstoilla tuntua helpommalta kuin kasvokkain tapahtuvat kohtaamiset ja keskustelut. Keskustelujen tutkiminen antaa kuvan myös vallitsevasta kuolemankulttuurista ja kertoo, millaista keskustelua kuolemasta halutaan käydä ja millaisilla foorumeilla sitä tehdään.

3.3 Analyysimenetelmä ja analyysin toteutus

Seuraavaksi erittelen aineistoani lyhyesti määrällisessä muodossa ja esittelen, millaisia rajoituksia olen aineistoon tehnyt, mitä analyysimenetelmää olen hyödyntänyt ja miten analyysini on edennyt. Olen koonnut määrälliset tiedot kuvaajiin (Liite 1: Viestien määrät ja Liite 2: Kokemusten jakautuminen keskusteluissa), mutta käsittelen niitä myös lyhyesti tekstissäni. Aineiston esittäminen myös numeerisessa muodossa on oleellista, jos aineistoa pyritään kuvaamaan mahdollisimman tarkasti. Näiden tekijöiden esittäminen myös lisää tutkimukseni läpinäkyvyyttä. Kuvaajasta ilmenevät muun muassa kirjoittajien määrät, kuinka paljon sopivia vastauksia keskusteluissa on ollut ja miten kokemukset ovat keskusteluissa jakautuneet.

Vaikka esitän aineistoani lyhyesti myös määrällisessä muodossa, on tutkimukseni pääasiassa laadullista aineistolähtöistä tutkimusta. Vaikka laadullinen tutkimus on ymmärrettävä jonkinlaisena sateenvarjoterminä, voidaan sitä kuitenkin luonnehtia ilmiöiden ymmärtämiseen tähtääväksi tutkimukseksi. Voidaankin puhua pyrkimyksestä *paikalliseen selittämiseen*, jossa ilmiön ymmärtäminen sitoutuu tiettyyn historialliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. Tämänkaltaisen tutkimuksen tarkoituksena ei ole tuottaa universaaleja yleistyksiä. (Alasuutari 2011, 55.)

Tutkimuksen aineistolähtöisyydellä viitataan lähestymistapaan, jossa teorioiden tai aikaisempien havaintojen ei tulisi ohjata analyysin tekoa. Aineistosta ei siis etsitä tiettyjä ennalta määriteltyjä yksiköitä, vaan tarkoitus on löytää uudenlaisia näkökulmia. (Eskola & Suoranta 1998, 20; Tuomi & Sarajärvi 2013, 95.) Tässä tutkimuksessa ensimmäinen tutkimuskysymykseni ohjaa luokittelevampaan analyysiin ja toinen ja kolmas ovat luonteeltaan tulkinnallisempia.

Kaiken laadullisen tutkimuksen analysointiin sopiva työkalu on sisällönanalyysi. Se voidaan käsittää joko teoreettisena kehyksenä tai yksittäisenä metodina. (Tuomi & Sarajärvi 2013, 91.) Oman tutkielmani kohdalla sisällönanalyysi näyttääytyy enemmänkin kehyksenä, johon oma analyysimenetelmäni perustuu ja nojautuu. Näin ollen hyödynnän

sisällönanalyysin keinoja, mutta en noudata mitään tarkasti askel askeleelta kuvattua metodologiaa. Tästä syystä kuvaan hieman tarkemmin, miten olen toteuttanut analyysin oman aineistoni kohdalla.

Ensimmäiseksi lähestyin aineistoani lukemalla kaikki keskustelut useamman kerran läpi saadakseni käsitykset niiden luonteesta ja tyyllillisistä eroista. Seuraavaksi ryhdyin käsittelemään aineistoani rajaamalla pois ne kirjoitukset, jotka eivät olleet hyödynnettävissä. Olen kirjannut ylös (Liite 1) jokaiseen keskusteluun kirjoitettujen viestien kokonaislukumäärän, jossa ovat mukana myös kaikki aiheen ohittavat viestit ja samojen kirjoittajien useat viestit. Tämän jälkeen olen ilmoittanut eri kirjoittajien lukumäärän. Eri kirjoittajien lukumäärää on kuitenkin pidettävä ainoastaan arviona, sillä aukottomasti sitä ei voida todeta. Perustan lukumäärän kuitenkin pääasiassa kirjoittajien käyttämiin samoihin nimimerkkeihin, joista voi päätellä heidän kirjoittaneen useamman kerran samaan keskusteluun. Muutamissa tapauksissa myös keskustelua lukemalla on havaittavissa, että samat kirjoittajat keskustelevat keskenään, vaikka heidän käyttämänsä nimimerkit eivät pysy samoina.

Tämän jälkeen olen keskusteluista eriteltyt aineistoon sopivat eri kirjoittajien viestit ja kirjannut määrät taulukoihin. Jos sama kirjoittaja on kirjoittanut esimerkiksi viisi aiheeseen liittyvää viestiä, olen tässä vaiheessa laskenut ne yhdeksi viestiksi, mutta kuitenkin huomioinut analyysia tehdessäni kaikki kirjoitukset. Tässä vaiheessa olen siis karsinut pois kirjoitukset, joissa keskustelu on ajautunut jonkinlaiselle sivupolulle ja aihe on vaihtunut. Pois olen karsinut myös kokonaan asiaan kuulumattomat yksittäiset kommentit tai viestit, joiden ainoa sisältö on esimerkiksi osanoton toivotus. Tämän jälkeen erittelin aineistooni sopivat viestit kuvattujen katsomiskokemusten perusteella kolmeen ryhmään: vainajaa katsoneisiin, vainajaa ei katsoneisiin ja niihin, joista ei varmuudella ilmene onko kirjoittaja itse katsonut vainajaa vai ei, mutta osallistuu joka tapauksessa keskusteluun esittämällä oman mielipiteensä tai muun aiheeseen liittyvän kommentin.

Olen joutunut tekemään hieman rajausta sen suhteen, minkälaiset hetket lasken määritelmäni mukaisiksi katsomishetkiksi. Ensimmäinen tarkasteluuni sopivan katsomishetken on pitänyt olla kuolinhetkestä erillinen tilaisuus. Näin ollen kirjoitukset, joissa kirjoittaja kertoo olleensa läheisensä vieressä tämän kuollessa¹⁴, olen aineistoa

¹⁴ Kuolevan vierellä olemisesta ks. esim. Utriainen (1999) *Läsnä, riisuttu, puhdas: uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä*.

eritellessä laskenut mukaan *Ei katsonut* -luokkaan, koska kokemus ei ole sopinut määritelmäni katsomishetkestä. Samaan *Ei katsonut* -luokkaan olen lukenut myös kirjoitukset, joissa kirjoittajat kertovat löytäneensä läheisensä kuolleen.

Katsonut-luokkaan olen kuitenkin ottanut sellaiset kirjoitukset, joiden kirjoittajilla on ollut edellä kuvatun kokemuksen lisäksi kokemus erillisestä vainajan katsomisesta. Tällä tarkoitan sitä, että omainen on poistunut kuolinvuoteen luota ja katsonut vainajaa myöhemmin uudelleen. Tämä on tapahtunut joko niin, että omainen on palannut kuolinvuoteen luo myöhemmin, tai niin, että omainen on nähnyt vainajan uudelleen lähempänä hautajaisia esimerkiksi seurakunnan kappelissa. Kuolleen läheisensä löytänyt on myös saattanut käydä myöhemmin erikseen katsomassa vainajaa, jolloin olen laskenut kokemuksen mukaan katsoneisiin. Mukaan *Katsonut*-luokkaan olen myös ottanut katsomistilanteet, joissa katsominen ei ole ollut ensisijainen syy mennä vainajan luokse, vaan omainen on esimerkiksi halunnut suorittaa vainajan pukemisen. Näissäkin tilanteissa kirjoittajilla saattoi olla useita kokemuksia katsomisesta, sekä pukemisen yhteydessä väistämättä tapahtunut vainajan näkeminen että myöhemmin erillinen katsomishetki. Näiden lisäksi *Katsonut*-luokkaan olen ottanut myös tilanteet, joissa omainen on mennyt katsomaan vainajaa, joka on peitetty niin, että katsomistilanteessa on ollut mahdollista nähdä vainajasta esimerkiksi ainoastaan käsi. *Ei katsonut* -luokkaan olen kuitenkin laskenut kirjoitukset, joissa kirjoittaja on ollut esimerkiksi samassa tilassa, jossa vainajaa on katsottu, mutta on pysynyt itse niin etäällä, että ei ole vainajaa varsinaisesti nähnyt.

Kiinnostukseni on tarkastella katsomista nimenomaan evankelisluterilaisessa ja uskonottomassa viitekehyksessä, mutta aineiston luonteen takia on mahdotonta täysin aukottomasti karsia pois niitä vastauksia, joissa vainajaa on katsottu esimerkiksi ortodoksiperinteen piirissä. Selvästi ortodoksiperinteeseen viittaavia kirjoituksia oli joukossa ainoastaan muutamia ja myös nämä olen sisällyttänyt *Katsonut*-luokkaan. Kaikista kirjoituksista ei voi myöskään päätellä, missä tilanteessa vainajaa on katsottu. Ymmärrettävästi nämä tekijät aiheuttavat pientä epätarkkuutta aineistooni, mutta tämä epätarkkuus ei kuitenkaan muuta analyysia ja sen tuloksia huomattavalla tavalla, sillä useimmista vastauksista ilmenee, että vainajaa on katsottu ennen hautajaisia, vaikka tarkempaa paikkaa ei olisi ilmoitettu.

Tarkoitukseni oli vielä jakaa katsomiskokemukset *positiivisiin*, *negatiivisiin* ja *tarkentumattomiin* kokemuksiin. Huomasin kuitenkin, että harvat kokemukset aineistossa olivat selkeän positiivisia tai negatiivisia. Monilla kirjoittajilla saattoi myös olla useita

katsomiskokemuksia, joista osa oli positiivisia ja osa negatiivisia. Lopulta useimmat kirjoitukset sijoittuivat *Tarkentumaton*-luokkaan. Näin ollen luovuin tämänytyypisistä vastausten erittelystä, sillä sitä ei voinut pitää enää informatiivisena tai kuvaavana.

Tekemieni rajausten jälkeen aineistooni jäi yhteensä 411 viestiä, jotka vaihtelivat pituudeltaan muutamasta sanasta useaan kappaleeseen. Esimerkkinä todettakoon, että aineiston pisin viesti sisälsi 665 sanaa. Kuvaajasta (Liite 1) voi tarkastella viestien kokonaismääriä tarkemmin. Kuvaajaan lukumäärät eri kirjoittajista ja viestien kokonaismääristä antavat myös jonkinlaisen kuvan siitä, kuinka vuorovaikutteista keskustelu on kirjoittajien välillä ollut. Kun ketjuun on kirjoitettu paljon viestejä, mutta eri keskustelijoita on vähän, kertoo tämä siitä, että samat keskustelijat ovat olleet ketjussa aktiivisia ja kommentoineet ketjun muita viestejä ja näin jatkaneet keskustelua.

Toinen kuvaaja (Liite 2) havainnollistaa edellä kuvaamaani katsomiskokemusten jakautumista keskusteluissa. Havaittavissa on, että suuressa osassa keskusteluista useimmilla keskustelijoista oli kokemusta vainajan katsomisesta. Poikkeavin kaikista oli keskustelu *Vainajan näkeminen ei mahdollista??*, sillä niin kuin kuvaajasta voidaan havaita, kyseisessä keskustelussa kirjoitukset jakautuivat melko tasaisesti sekä *Katsonut* että *Ei ilmene* -luokkiin. Tämä kertoo, että keskustelussa on ollut paljon aiheeseen liittyvää kirjoittelua ja mielipiteiden vaihtoa niin, että omia kokemuksia ei ole tuotu kunnolla esiin. Näin ollen kirjoituksista ei ole voinut aukottomasti päätellä, onko kirjoittaja itse katsonut vainajaa vai ei.

Kirjattuani vastauksiin liittyvät lukumäärät edellä kuvatulla tavalla, siirryin tarkastelemaan kirjoitusten sisältöjä tarkemmin. Rajausten jälkeen jäljelle jääneisiin kirjoituksiin suhtauduin aineistolähtöisyyden nimissä hyvin avoimesti. Tarkastellessani keskusteluita kiinnitin huomioni siihen, millaisia kiinnostavia ajatuksia kirjoituksissa esiintyi ylipäätään ja toisaalta siihen, mitkä asiat toistuivat. Ryhdyin ensimmäiseksi koodaamaan asioita, jotka toistuivat kirjoituksissa. Ajatukset katsomisen tuomasta rauhasta tai vainajan levollisuudesta ja toisaalta hetkeen liittyvistä järkytyksistä olivat toistuvia elementtejä. Havaitsin myös, että kirjoitukset kuvasivat melko monipuolisesti sitä, miten vainajan katsomishetkessä oli reagoitu, joten ensimmäinen tutkimuskysymykseni alkoi muotoutua ja päädyin nostamaan esiin kolmena pääluokkana vainajan katsomisen aiheuttamia reaktioita. *Järkytys*, *oivallus* ja *rentoutuminen* muodostuivat pääluokiksi, koska nämä tuntemukset toistuivat useissa kirjoituksissa, joten halusin nostaa ne keskeisinä esiin.

Aineiston käsittelyn myötä edellä kuvaamieni luokkien lisäksi esiin oli noussut myös monien kirjoittajien ajatus katsomisesta hyvästeinä tai jäähyväisinä. Tällöin analyysini kääntyi tulkinnallisempaan suuntaan, sillä ajatus katsomisesta hyvästeinä antoi aihetta tarkastella vainajan katsomista *relaatio*-käsitettä hyödyntäen. Päädyin pohtimaan, voidaanko katsomisen merkitystä tai roolia tarkastella omaisen ja vainajan välisen suhteen näkökulmasta. Tältä pohjalta muotoutui toinen tutkimuskysymykseni. Tätä uutta näkökulmaa mielessä pitäen ja käyttäen *relaatio*-termiä teoreettisena työkaluna, haravoin kertomuksista katsomishetken potentiaalisia merkityksiä. Tässä vaiheessa ei ollut oleellista, kuinka runsaasti uuteen näkökulmaan liittyviä viestejä esiintyi, sillä yksikin viesti voi tuoda esiin uuden mielenkiintoisen merkityksen suhteen kannalta. Lopulta tämä lähestymistapa tuotti neljä eri vainajan katsomisen merkitystä vainajan ja omaisen välisen relaation kannalta. Nämä merkitykset ovat muistojen turmeltuminen, korjaava kohtaaminen, hyvästely ja viimeinen velvollisuus.

Koska keskustelu oli hyvin monimuotoista, tarkastelin aineistoa myös yleisen keskustelun tasolla. Toisin sanoen kiinnitin huomioni myös siihen, miten kirjoittajat vastaavat toisilleen, kuvaavatko he vain omia kokemuksiaan vai kommentoivatko muita ja antavatko he toisilleen neuvoja. Tämä tarkastelu osoitti, että kirjoittajat myös toimivat jonkinlaisena apuna ja vertaistukena toisilleen. Keskusteluita tarkastellessa huomasin niissä käsiteltävän paljon myös ammattilaisten toimintaa katsomistilanteessa, joten halusin perehtyä myös tähän tarkemmin. Nämä havainnot synnyttivät kolmannen tutkimuskysymyksen yhteisön roolista katsomistilanteessa. *Yhteisö*-käsitteen alle katsoin kuuluvaksi sekä lähimmäiset että laajemman internetyhteisön ja ammattilaiset.

On tärkeää muistaa, että tekemäni havainnot ja esiin nostot perustuvat omiin tulkintoihini ja kiinnostuksiini. Näin ollen on mahdollista, että samoilla menetelmin kirjoituksia havainnoivat voisivat päätyä nostamaan esiin toisenlaisia näkökulmia. Kuitenkin esimerkiksi tiettyjen teemojen toistuvuus on aineistosta helposti havaittavissa ilman suurempia tulkintoja, mutta karsintaa olen joutunut tekemään sen suhteen, mitä asioita nostan lähempään tarkasteluun.

4 Minä: reaktiot katsomisessa

Analyysini ensimmäisessä osassa keskiössä on yksilö, ”minä”, eli läheistä vainajaa katsomaan mennyt omainen ja hänen yksilöllinen kokemuksensa. Keskityn käsittelemään, millaisia reaktioita ja ajatuksia vainajan katsomishetki on kirjoittajissa herättänyt. Kirjoittajat kuvailevat kokemaansa hetkeä hyvin monipuolisesti ja olen päättänyt jaotellaan erilaiset reaktiot kolmeen pääluokkaan, joihin syvennyn seuraavissa luvuissa tarkemmin. Reaktioita kuvaavat kategoriat ovat nimeltään järkytys, oivallus ja rauhoittuminen. Vaikka olen tehnyt tällaisen kolmijaon tarkastelun helpottamiseksi, voivat eri reaktiot esiintyä myös yhdessä ja toisaalta myös viiveellä toisistaan. Tämä ilmenee seuraavasta lainauksesta, jossa kirjoittaja kuvaa kokemaansa seuraavasti: *Ensimmäisenä tuli hysteria ja järjetön shokki. Sitten tuli viha. Mutta lopulta tuli rauha.* (VNHJHK 29032010 11:57).¹⁵ Tässä analyysissä keskityn kuitenkin pääasiallisesti niihin reaktioihin, joiden kuvataan tapahtuneen välittömästi katsomishetken yhteydessä. Aineiston kirjoituksissa esiintyy myös sellaisia katsomiskokemuksia, joissa reagointi tilanteessa kuvataan hyvin neutraaliksi, olemattomaksi tai sitä ei kirjoituksessa kuvata ollenkaan. Näihin kuvauksiin en syvenny luokittelussani tarkemmin.

4.1 Järkytys: *Tuo ei ole veljeni*¹⁶

Tässä luvussa käsittelen niitä aineiston kirjoituksia, joissa kirjoittajat kertovat katsomishetken aiheuttaneen heille jonkinlaisen järkytyksen. Kirjoituksissa yleisin kuvattu järkytyksen aiheuttaja on läheisen vainajan rajusti muuttunut olemus. Tässä kontekstissa olemuksella tarkoitan pääasiassa visuaalisesti havaittavissa olevia vainajan ominaisuuksia eli ulkonäköä, mutta myös fyysisessä kontaktissa todettuja ominaisuuksia, kuten vainajan kylmyyttä, joka on osalle ollut järkytystä tai hämmennystä aiheuttanut tekijä. Tähän luokkaan asettuville kirjoituksille tyypillistä on hyvinkin yksityiskohtainen ja tarkka, jopa inhorealistenten kuvaus, vainajan ulkonäöstä. Kiinnostavaa on, että kirjoittajat ylipäätään haluavat kuvailla vainajan ulkonäköä silloinkin, kun näky on ollut karu. Myös Chapple & Ziebland (2010, 10) havaitsivat tutkimuksessaan, että omaiset saattoivat kuvailla vainajan ulkonäköä yksityiskohtaisesti, vaikka siihen ei olisi

¹⁵ Tyylillisistä syistä olen esittänyt lyhyet suorat aineistolainaukset kursivoituina tekstissä.

¹⁶ OKVA 17122012 #70, lainausta lyhennetty.

haastattelijan taholta erikseen ohjattu. Seuraavasta lainauksesta ilmenee, kuinka yksityiskohtaisesti osassa aineistoni kirjoituksista kuvataan vainajan ulkonäköä ja sen aiheuttamaa järkytystä:

Itseäni näky järkytti jonkin verran. Äiti oli ensinnäkin keltainen väriltään. Silmät painuneet aivan kuopalle. Nenä linnun nokan tapainen. Toinen silmä oudosti raollaan. Voi sanoa, että oli ERITTÄIN kuolleen näköinen...Minulle sanottiin että on ihan saman näköinen mitä eläessään, ei pidä paikkansa. Olin jotenkin kauhuissani ja shokissa tämän jälkeen... (VNHJHK 09032010 21:47)¹⁷

Kirjoittaja kuvaa vainajan ulkonäön järkyttäneen häntä, sillä se on poikennut rajusti siitä, miltä vainaja on vielä eläessään näyttänyt. Myös muut kirjoittajat kuvaavat läheisen vainajan ulkonäön aiheuttamaa vierauden tunnetta. Muutama kirjoittaja tuo esiin myös, miten läheisen on voinut kokea jopa niin tunnistamattomaksi, että mieleen on noussut hetkeksi jopa epäusko läheisen vainajan identiteetistä tai vähintään epäusko sen suhteen, että läheinen todella voisi vaikuttaa kuolleen niin erilaiselta. Tällainen voimakas vierauden tunne on nähtävissä seuraavassa lainauksessa, jossa kirjoittaja kuvaa kokemusta veljensä ruumin näkemisestä:

Kun veljeni oltiin siirretty arkussa sairaalasta hautuumaan kappeliin, kävin häntä katsomassa. Näky ei ollut kaunis, ensimmäinen ajatukseni oli ”tuo ei ole veljeni”. Se oli ruumis, kylmä kova ruumis. Paidan kauluksesta näkyi ruumiinavauksen jäljet, samoin hiuksien seasta näin miten veljeni oli ruumiin avauksen jälkeen kursittu kasaan. Kuivunutta verta suupielessä, silmät hieman raollaan. (OKVA 17122012 #70)

Kirjoittajien kokemukset voidaan jakaa kuvattujen järkytysten mukaan vielä kahteen alaluokkaan. Ensimmäiseen luokkaan voidaan lukea kirjoitukset, joissa katsomisen aiheuttama järkytys kuvataan niin suureksi, että se on saanut omaisen katumaan koko katsomiskäyntiä, koska nähtyjen asioiden on esimerkiksi koettu jääneen mieleen liian voimakkaasti ja epämiellyttävällä tavalla:

Fiilis oli lähinnä järkyttynyt ja epätodellinen. Vieläkin se näky kummittelee mielessä, lähes päivittäin. Mieluummin olisin ollut näkemättä koko ruumista, ja muistanut isäni sellaisena kuin hän oli. (HVNEH 14102014 12:08)

Toiseen luokkaan voidaan jakaa kirjoitukset, joissa järkytys kuvataan ensimmäiseksi reaktioksi, kun vainajaa on katsottu, mutta tästä huolimatta päätökseen käydä vainajaa katsomassa, ollaan tyytyväisiä eikä katumusta ilmaista. Päinvastoin kokemuksen

¹⁷ Kaikkien aineistolainauksen kirjoitusasu on säilytetty alkuperäisenä, ellei toisin ole mainittu.

tärkeyttä saatetaan korostaa, vaikka siihen olisi liittynyt myös järkytystä ja epämukavuutta. Näin ollen, vaikka ensireaktio vainajaa katsoessa olisi ollut huono, siitä ei voida päätellä katsomiskokemuksen lopullista merkittävyyttä, kuten seuraavasta lainauksesta ilmenee:

Ensinnäkin tajusin tapahtuneen ehkä kaikkein konkreettisimmin vasta kun näin veljeni kuolleena. Toisekseen kauhistuin avointa suuta ja raollaan olevia silmiä..ja lopulta näin myös ruumiinavauksen jäljet. Näky oli kaikkea muuta kuin rauhoittava ja kaunis, mutta olen näin jälkeinpäin ajatellen silti onnellinen, että kävin veljeni katsomassa. Se on henkisesti ollut yksi elämäni vaikeimmista asioista, mutta samalla yksi arvokkaimmista. (VNHJHK 29032010 19:52)

Edellä olevasta lainauksesta ilmenee myös, miten kirjoittaja on muiden ulkonäöllisten tekijöiden lisäksi havainnut vainajassa myös ruumiinavausjäljen. Huomionarvoista on, että läheisen vainajan ulkonäköä kuvailtaessa mahdolliset ruumiinavauksen jäljet yleensä aiheuttavat negatiivisia tunteita ja ne koetaan jopa järkyttävinä. Myös seuraavasta lainauksesta ilmenee näkyvien ruumiinavausmerkkien aiheuttama epämiellyttävä tunne katsojassa:

Käänsin katseeni pois niistä seikoista jtoika aiheuttivat ahdistusta ja lisäsivät ymmärrystä siitä, että kuolonprosessi on menossa poikani kehossa. Puhumattakaan isosta ruumiinavaushaavasta, sitä oli silti pakko hetki tuijottaa. (S24 VK 14072008 21:36)

Ruumiinavaushaavaa ja sitä kohtaan koettua epämieluisuutta voidaan tarkastella tuttujen ja totuttujen rajojen rikkoutumisen näkökulmasta. Mary Douglasin klassikkoteorian mukaan raja-alueet voidaan nähdä vaarallisina, voimakkaina ja pelkoa aiheuttavina ja rajan rikkoutumista täytyy yleensä rituaalein hallita. Ihmisruumiin kohdalla ruumiinaukot voidaan käsittää rajanylityspaikoiksi. Näin ollen ruumiista vuotavat eritteet rikkovat rajaa ja ne voidaan kokea järjestystä uhkaaviksi, sillä vuotaessaan ulos ruumiista ne ovat *ainetta väärässä paikassa* ja niihin suhtaudutaan negatiivisesti. (Anttonen & Viljanen 2000, 21–23; Douglas 2000, 84–92.) Douglassiin viitaten tämän ruumiinnesteiden vuotamiseen liittyvän pelon vainajan katsomisen yhteydessä nostavat tutkimuksessaan esiin Chapple & Ziebland (2010).

Näkemykseni mukaan ruumiinavaushaavan kohdalla voidaan soveltaa samaa ajatusmallia. Leikkaushaava osoittaa paikan, jossa ruumiiseen on kajottu ja näin ollen näyttää, missä totuttu raja on rikottu. Ruumiinaukot kuuluvat ruumiiseen, mutta leikkaushaava voidaan nähdä uutena keinotekoisesti luotuna rajakohtana, joka ruumiiseen ei luonnollisesti kuuluisi. Ainoastaan umpeen ommeltu haava erottaa näin

ollen sen, mikä kuuluu ruumiin sisälle ja mitä ei haluta nähdä tai ajatella, siitä mitä on ulkopuolella. Myös Drayton (2013) havaitsi ruumiinavaukseen liittyviä omaisten kuvaamia häiritseviä mielikuvia, sillä tutkittavat totesivat kokevansa ruumiinavauksen jollakin tavalla tungettelevaksi tai ruumista loukkaavaksi toimenpiteeksi. Toisaalta tämä halu tai tarve vaalia ruumiin koskemattomuutta osoittaa myös, että ruumis koetaan merkitykselliseksi.

Niin kuin edellä ilmeni, useimmissa kirjoituksissa nimenomaan vainajan muuttunut ulkonäkö on tekijä, joka on omaiselle aiheuttanut hämmennystä tai järkytystä. Ikävä ulkonäkö ei kuitenkaan kaikissa tapauksissa järkytä katsojaa. Jotkut kirjoittajista tunnistavat vainajan rujan ulkomuodon järkyttävyyden, vaikka eivät itse koe tilanteessa järkytystä:

Minä silittelin ja hyvästelin siinä rakkaan omaiseni, vaikka ymmärränkin ja objektiivisesti ajatellen oletan, että ulkopuolinen, läheistäni tuntematon ihminen olisi kokenut läheiseni näyttävän siinä tilanteessa ja siinä kunnossa selkeästi pelottavalta. (VNEM 16072014 22:26)

Joissakin tapauksissa jopa huonokuntoisen ruumiin näkeminen voi olla omaiselle hyödyksi. Vaikka huonossa kunnossa tai huonolta näyttävän ruumiin näkeminen voi olla stressaavaa, ei se välttämättä aiheuta katumusta jälkikäteen. Ei siis tule olettaa, ettei omaisen haluaisi nähdä huonokuntoista ruumista tai, että sellaisen näkemisestä olisi haittaa, vaikka se itse tilanteessa järkyttäisikin. (Chapple & Ziebland 2010.)

Huomioon on otettava myös, että aineistoni luonteen takia on mahdotonta tietää, kuinka kauan aikaa kuvatuista vainajan katsomistilanteista on kulunut. Näin ollen järkytystä aiheuttanut katsominen, josta on kulunut vasta lyhyt aika, voidaan mahdollisesti kokea hyvin eri tavalla sitten kun katsomisesta on kulunut enemmän aikaa. Kuitenkin on havaittavissa, että osa kirjoittajista vaikuttaa kokeneen tilanteen ja vainajan ulkonäön niin epämiellyttävänä, että katsomiseen liittyvä katumus voi olla myös pysyvää ja mahdollisesti vaikuttaa siihen, millaisia katsomispäätöksiä tehdään tulevaisuudessa:

Olen nähnyt molemmat appivanhempani kuolleena, ja päätin että omia vanhempiani en halua nähdä, kun he kuolevat, tai muita läheisiäni. En halua muistaa heitä keltaihoisina ja vahanukkemaisina kalmoina (VK 22102017 17:58)

Vaikka järkyttyneet reaktiot kirjoituksissa näyttävät liittyvän pääsääntöisesti vainajan ulkonäköön, myös muut ominaisuudet, kuten kylmyys, näyttävät aiheuttaneen osalle kirjoittajista vähintään lieviä epämiellyttäviä tuntemuksia, joita he kirjoituksiinsa kuvaavat. Osa kirjoittajista on todennut kosketuksen olleen esimerkiksi inhottava,

sävyyttävä tai järkyttävämpi kuin lämpimän vainajan koskettaminen. Eräs kirjoittajista on myös kokenut koskettamisen huomattavan negatiivisesti, sillä sen aiheuttama tunne on saanut jopa pohtimaan, että koskettaminen olisi ollut parempi jättää kokonaan väliin:

Näin isäni arkussa ja kosketin hänen poskeaan. Se katsominen olisi riittänyt, koska vielä kymmenen vuoden jälkeenkin tunnen kylmän ja vahamaisen tunteen kädessäni ja se tunne ei ole mukava (ONVEH 28092008 #43)

Näin ollen potentiaalisesti ulkonäön lisäksi myös muut vainajan ominaisuudet voivat aiheuttaa katsomistilanteessa järkyttyneitä reaktioita, mutta tässä aineistossa ne olivat kuitenkin marginaalisia. Vastaavia havaintoja ovat kuitenkin tehneet muun muassa Mowll & et al. (2016, 48), jotka ovat kuvanneet omassa tutkimuksessaan vastaavia kokemuksia vainajan kylmyyden aiheuttamista epämiellyttävyyden tunteista.

4.2 Oivallus: *Mummo oli jo mennyt*¹⁸

Tässä luvussa käsittelen katsomisen yhteydessä tai pian sen jälkeen koettuja oivalluksia. Oivalluksen käsitän jonkin uuden asian yhtäkkiseksi ymmärtämiseksi, jonka vainajan katsominen on saanut aikaan. Kokemusta voitaisiin luonnehtia myös jonkinlaiseksi *Ahaa*-elämykseksi. Edellisessä luvussa, jossa käsitelin vainajan katsomistilanteessa koettuja järkytyksiä, ilmeni, että vainajan huono ja poikkeava ulkonäkö herätti osassa kirjoittajista tunteen vainajan vieraudesta. Useisiin kirjoituksiin sisältyy tämänkaltaista pohdintaa läheisen vainajan tuttuudesta tai vieraudesta myös silloin, kun vainajan ulkonäkö ei ole erityisen huono tai ainakaan se ei ole omaisissa aiheuttanut merkittävää järkytystä. Tällaisissa kirjoituksissa vertaillaan vainajan ulkonäköä siihen, miltä hän on näyttänyt eläessään, toteamalla esimerkiksi, että vainaja *ei ollut niin lempeän näköinen kuin eläessään* (S24 VK 14072008 11:50) tai *— oli arkussa paljon pienemmän näköinen kuin elävänä oli* (OKVA 16122012 #68).

Osassa vertailuista tuodaan esiin myös ominaisuuksia, jotka taas ovat tyypillisiä minkä tahansa vainajan kohdalla, kuten vainajan kylmyys. Kylmyyden ja viileyden lisäksi kirjoittajat ovat kiinnittäneet huomion vainajan jäykkyyteen, kovuuteen, kankeuteen ja vahamaisuuteen, ominaisuuksiin, jotka selkeästi erottavat vainajan elävästä henkilöstä. Näitä havaittuja ominaisuuksia ei kirjoituksissa kuitenkaan varsinaisesti kauhistella, vaan lähinnä todetaan: *Silitin poskea. Hän oli kylmä ja jäykkä.* (OKVA 16122012 #27). Myös

¹⁸ VK 22102017 09:43, lainausta lyhennetty.

Pulkkinen (2016, 172) toteaa, että vainajan ominaisuudet, kuten kylmyys, herättävät tottumattomissa vainajaa katsomaan tulleissa lähinnä ihmetystä ja jopa kiinnostusta.

Vaikka kirjoittajat tekevät kirjoituksissa vertailuja ja kertovat havainnoimistaan muutoksista, vainaja saatettiin muutoksistakin huolimatta kokea hyvinkin tunnistettavan näköiseksi ruumiinsa osalta: *Hieman kasvojen väri oli muuttunut, mutta ihan itsensä näköinen hän oli.* (S24 VK 14072008 23:51). Kiinnostavaa onkin, että näennäisestä tuttuudesta huolimatta katsominen saattoi johtaa kuitenkin kokemukseen siitä, miten vainaja toisaalta oli sama kuin ennen, hyvin tunnistettavissa, mutta toisaalta ei ollenkaan sama. Kirjoittajat myös kuvaavat kokeneensa tilanteessa, ettei heidän läheisensä enää ole paikalla. Vaikka katsomistilanteessa ruumis voidaan kokea tyhjäksi, voi katsoja silti tunnistaa omaisessaan pieniä yksilöllisiä asioita, jotka tuntuvat tutuilta ja jotka eivät muille ulkopuolisille ole merkittäviä. Nämä myös voivat vahvistaa kokemusta vainajan ja omaisen välisestä suhteesta. (Drayton 2013.) Kirjoittajien kuvaama ristiriitainen kokemus tuttuudesta ja vieraudesta ilmenee seuraavissa lainauksissa:

näin mummoni kuolleena. sama ihminen, muttei kuitenkaan ollenkaan sama. henki muuttaa ihmisen näköä ja kun henki on poissa, ei ihmisenkään enää ole sama. (VNHJHK 18032010 22:26)

Kasvot olivat jonkin verran muuttuneet, punertavat, hieman mustelmilla ja kokonaisuudessaan pienentyneet/kiristyneet. Isän kuitenkin tunnisti hyvin, mutta toisaalta tilanteessa tuli selväksi, ettei isä enää ollut siinä, vain tyhjä isän maallinen kuori ja isä oli jo muualla. (VNHJHK 12052010 21:02)

Edellisestä lainauksesta ilmenee myös useiden kirjoittajien tapa nimittää ruumista termillä *kuori*, kun he kuvaavat ymmärtäneensä läheistä vainajaa katsellessaan, mitä hänestä enää on jäljellä. Kuoren lisäksi kirjoituksissa käytettiin myös sanaa *vaatteet* samassa merkityksessä. Tämänkaltainen metafora ruumiista vaatteena on jo antiikin ajattelusta tuttu. Termi on tuolloin myös ilmaissut käsityksen sielun ja ruumiin erillisyydestä, jolloin sielu on jotain perustavanlaatuisempaa myöhemmin lisättyyn ruumiiseen verrattuna. (Utriainen 2006, 181.) Osa kirjoittajista kuvaakin katsomistilanteessa kokeneensa, että jonkinlainen henki tai sielu on lähtenyt ruumiista ja tämän jo tapahtuneen poistumisen koettiin olevan myös visuaalisesti havaittavissa:

– – näkyi, että henki tai sielu oli jättänyt ruumiin: molemmat näyttivät vahamaisen kellertäviltä, vähän kuin nukeilta tai joltain esineiltä, ei esim. nukkuvalta ihmiseltä (OKVA 16122012 #69)

Kauempaa katsottuna näytti levolliselta nukkuvalta, läheltä ei niinkään hyvältä. [– –] En ole ikinä uskonut mihinkään sielu lähtee, ruumis jää - juttuihin, mutta silloin se tuntui todella vahvasti siltä. Siinä oli rakas mieheni, mutta vain sen ruumis. Toisaalta olisi tuntunut vielä

pelottavammalta, jos olisi näyttänyt täysin omalta itseltään, rauhallisesti nukkuvalta. (S24 VK 11072008 00:01)

Kirjoitusten perusteella näyttää siltä, että osalle kirjoittajista läheisen vainajan katsominen saa aikaan oivalluksen jonkinlaisesta dualismista, jota he eivät välttämättä ole aikaisemmin tulleet ajatelleeksi. Kirjoittajat eivät viittaa dualististen kuvauksien yhteydessä mihinkään tiettyyn uskontoon tai uskomukseen, vaikka joillakin heidän käyttämillään sanoilla, kuten sanalla sielu, on uskonnollinen kaiku. Kirjoittajat saattavat myös ainoastaan sanavalinnoin ilmaista kokemuksen siitä, että jotakin on poistunut ja jotakin jäänyt jäljelle, vaikka tarkemmin näitä asioita ei nimettäisi: *Se konkretisoi minulle sen, että hän tosiaan oli lähtenyt, se mikä meidät pitää elossa, oli mennyt.* (VNEM 15072014 20:58).

Perinteisesti kristilliseen ajatteluun on tiukasti liittynyt ajatus ruumiista erottamattomana osana ihmistä, mutta ajattelun voidaan nähdä ajan kanssa liikkuneen enemmän kohden dualistista ajattelua ruumiin ja sielun erillisyydestä, mutta tätäkään ajattelumallia ei voida pitää yksioikoisena (Utriainen 2006, 184–185). Ajatusta mielen ja ruumiin erillisyydestä voidaan nimittää myös kartesiolaiseksi dualismiksi. Dualistinen käsitys voi johtaa siihen, että jälkeenjäävää maallista ruumista ei koeta kovin merkitykselliseksi, koska erillinen mieli on jo poistunut. Tällöin ihmisruumiin voidaan nähdä vertautuvan jopa muihin elottomiin objekteihin. Vastakkaisena näkemyksenä voidaan pitää ajatusta siitä, että mieltä ja ruumista ei voida erottaa toisistaan, koska *me olemme yhtä kuin ruumiimme.* Näin ollen, henkilön kuollessa, ruumiskin voidaan nähdä edelleen tärkeänä. (Haddow 2005, 97–98.)

Aineistossani esiintyy myös kirjoituksia, joissa kokemusta dualismista kuvataan, mutta tästäkin huolimatta myös ruumis halutaan esimerkiksi asianmukaisesti hyvästellä¹⁹. Tämä näyttäisi osoittavan, että jäljelle jäävä ruumiskin voidaan kokea tärkeäksi ja jäähyväisten arvoiseksi, vaikka samaan aikaan ajateltaisiin oleellisimman, sielun tai hengen, poistuneen. Osalle ruumis näyttäytyy myös erityisen tärkeänä ja edesmennyt omainen yhdistetään symbolisesti niin vahvasti ruumiiseen, että esimerkiksi ajatus omaisen hautaamisesta voi olla ahdistava ja irti päästäminen vaikeaa: *Minuakin ahdistaa arkun ahtaus ja kylmä pimeä maa, vaikka tiedän ettei hän siitä kärsi...Silti ahdistava ajatus, että tällä viikolla hauta on peitetty ja veljeni siellä mullan alla makaa..*(VHK 09052007 16:30) ja: *Kävimme siskoni kans useamman kerran hyvästelemässä. kun minä en olisi millään halunnut laittaa kylmään maahan veljeäni..* (VHK 09052007 13:39). Toisaalta

¹⁹ Ks. luku 5.3.

oli myös nähtävissä, että osalle kirjoittajista ruumis ei ollut edes symbolisella tavalla tärkeä, vaan ruumis koettiin erilliseksi, menehtynyt oli ollut tärkeä ja rakas, mutta hänen ruumiinsa ei enää ollut, vaan se koettiin jopa vieroksuttavana:

Ruumiin näkeminen auttoi minua hautaamaan veljeni. Ajatus rakkaan veljen hautaan laskemisesta oli musertava. Mutta sen ruumiin päästin mielelläni pois. Veljeni jäi sydämeeni omana itsenään, en häntä kylmänä rumana ruumiina näe. (OKVA 17122012 #70)

Edellinen lainaus suhtautumisesta ruumiiseen osuu yhteen Valentin (2010) kuvauksen kanssa ruumiista objektina. Hänen mukaansa ruumis saa merkityksen objektina, jos katsomistilanteen merkitys on lähinnä todentaa kuolema. Vieroksuttava ruumis, jota ei koeta enää samaksi tutuksi henkilöksi, saa tässäkin yhteydessä merkityksen lähinnä objektina subjektin sijaan.

Osalle kirjoittajista ajatukset dualismista ja jonkinlaisesta sielun tai hengen olemassaolosta johtavat myös kokemukseen kuoleman todelliseksi tulemisesta ja menetyksen tajuamisesta:

Siinä arkun äärellä jotenkin konkretisoitui se tosiasia, että rakas ihminen oli kuollut - kovin siististi ja kauniisti ruumis oli puettu ja laitettu, mutta sielu oli poissa. Ei siinä arkussa maannut se rakas mummi, vaan pelkkä kuori. (VK 22102017 08:30)

Useat kirjoittajat myös kuvaavat ajatuksiaan kuoleman konkretisoitumisesta, vaikka eivät kuvaisi kokeneensa varsinaisia dualistisia oivalluksia. Kuoleman todellisuuden tajuaminen katsomistilanteessa voidaan myös nähdä omanlaisenaan oivalluksena. Tätä konkretisoitumista kirjoituksissa kuvataan muun muassa murskaavan todellisuuden iskuksi vasten kasvoja, mutta toisaalta myös tekijäksi, jonka on koettu auttavan surussa selviämässä.

Katsomishetkessä koetut oivallukset dualismista tai kuoleman todellisuudesta ovat oman aineistoni puitteissa pääasiassa positiivisia kokemuksia eivätkä ole aiheuttaneet varsinaisesti järkytystä, vaikka olisivat olleet kokemuksina intensiivisiä. Yleisesti kuoleman konkretisoituminen on usein käsitetty vainajan katsomisen hyväksi puoleksi ja tätä näkemystä on tuonut esiin jo J. William Worden surututkimuksen alan klassikkoteoksessa. Wordenin mukaan ruumiin näkeminen auttaa menetyksen konkretisoitumisessa erityisesti odottamattoman kuoleman kohdalla. (Molander 2009, 221.)

Jotkut kirjoittajista myös korostivat kuoleman konkretisoitumisen merkitystä vertaamalla kokemuksiaan katsomisesta ja katsomatta jättämisestä. He kuvasivat, miten katsomatta

jättäminen oli heidän kokemuksensa mukaan aiheuttanut sen, ettei kuolema tullut samalla tavalla todeksi kuin vainajan kohdalla, jonka he olivat nähneet kuolleena:

Oon nähnyt enoni ja silitinkin häntä. Näytti ihan itseltään. Jotenkin se enon näkeminen arkussa teki asiasta todemman enkä esim. kertaakaan ole ollut näkevinäni häntä kaupassa tai ohiajavassa autossa. Veljeni, jota en siis nähnyt vainajana, näen aina joskus tuola liikenteessä vieläkin joskus nostan kättäkin ennenku tajuan että sehän on kuollu...Veljen kuolemasta on kuitenkin jo 13 vuotta. (OKVA 16122012 #22)

On havaittu, että tämänkaltaisia epätodellisuuden tunteita näyttää esiintyvän hieman useammin niiden joukossa, jotka eivät ole katsoneet vainajaa kuolleena. Epätodellisuuden tunteet voidaan nähdä myös yhtenä monimutkaistuneen surun²⁰ diagnostisena kriteerinä. Monimutkaistuneen surun todennäköisyyttä lisää muun muassa läheinen suhde menehtyneeseen ja menetyksen traumaattisuus, jota lisää muun muassa kuoleman yllättävyys. Vainajan katsominen voidaankin nähdä erityisen hyödyllisenä tällaisissa tapauksissa. Huomionarvoista on kuitenkin, että epätodellisuuden tunteita saattavat kokea myös ne henkilöt, jotka ovat katsoneet vainajaa kuolleena. (Mowl 2007; Mowl et al. 2016.)

Aineistossani kuoleman konkretisoituminen ja kokemus jonkinlaisesta dualismista näyttäytyivät yleisimpinä kirjoittajien kuvaamina oivalluksina. Kuitenkin katsomistilanne voi saada aikaan myös muunlaisia oivalluksia, joista yhtenä esimerkkinä toimii erään kirjoittajan kuvaus kuoleman konkretisoitumisen jälkimainingeissa tapahtuneesta päätelmästä kuoleman jälkeisestä elämästä:

Myöhemmin tein vielä johtopäätöksen ettei mitään kuoleman jälkeistä elämää voi olla. Sekin järkytti aluksi. Siitä toivuttuani olen ottanut erilaisen asenteen omaan elämäni. Se on, että elämä pitää elää silloin, kun se on eikä haikailla tulevaisuuteen tai kuolemanjälkeiseen elämään tai jäljen tapaamiseen. sellaista ei ole. (VNHJHK 09032010 22:00)

Lainauksesta ilmenee, että katsomistilanteella voi olla myös kauaskantoisempia vaikutuksia, kuten tässä tapauksessa kirjoittajan kuvaama maailmankuvassa tapahtunut muutos.

²⁰ Alkuperäiskielellä complicated grief.

4.3 Rauhoittuminen: *Näytti aivan rauhalliselta, näytti ihan isältä*²¹

Tässä luvussa käsittelen katsomiskokemuksia, joissa korostetaan katsomistilanteessa koettua rauhaa ja levollisuutta. Näissä kuvauksissa vainaja on herättänyt katsojassa positiivisia reaktioita ja koko katsomishetki on jättänyt katsojalle hyvän olon. Tämän luokan kuvauksissa vainajaan liitetäänkin pääasiassa positiivisia attribuutteja. Näille kuvauksille tyypillistä on, että vainajan ulkonäköä ei kuvailla kovinkaan yksityiskohtaisesti, vaan kuvailu tehdään yleisemmällä tasolla tai muuten hyvin suurpiirteisesti luonnehtimalla vainajaa muun muassa rauhalliseksi, levolliseksi tai kauniiksi. Näissä kuvauksissa vainaja on koettu usein myös ainoastaan nukkuvan näköiseksi, josta voidaan päätellä vainajan näyttäneen hyvin samankaltaiselta kuin eläessään. Osaa kuvauksista voitaneen luonnehtia suorastaan romanttisiksi ja niistä maalautuu kuva kauniista hetkestä vainajan ja omaisen välillä:

– – hän oli tyyni, kaunis valkosissaan. Tunnelma oli erittäin harras. [- -] Minulle jäi tosi levollinen ja kaunis kuva äidistä. [- -] Surukin on kaunista kun näin että hän oli levollinen. (VHK 11012012 11:17)

Osaa tämän luokan vastauksista yhdistää myös katsomistilanteessa tehty toteamus, miten läheisen kivut ja tuskat ovat vihdoinkin väistyneet. Tämä onkin nähtävissä yhtenä helpotusta ja rauhoittumista aiheuttavana tekijänä kuvatuissa katsomistilanteissa. Myös kokemus vainajan lopullisesta hyvästelystä on voinut olla tekijä, jonka ansiosta jonkinlainen rauha on koettu saavutetuksi:

Päädyin siihen, että haluan sanoa vielä viimeiset jäähyväiset ja mitä sydämmelläni oli. En kadu tällä hetkelläkään että näin isäni vielä kerran. Oloni on helpottunut ja uskon, että isäni kuuli kaiken mitä sanoin. Hän oli hyvin rauhallisen näköinen ja aivan kuin vain nukkuisi. Sain mielenrauhan siitäkin, ettei hänellä enää ole mitään tuskaa ja kipua jota hän viimeisinään aikoinaan joutui kestämään. (S24 VK 15072008 13:14)

Viimeisellä kerralla laskeutui rauha kun sain hänet hyvästellä hänet viimeisen kerran. Sitä hetkeä en unohda koskaan. (S24 VK 12072008 12:26)

Eräs kirjoittaja myös koki, että vainajan näkeminen rauhallisena ja kaiken kaikkiaan positiivinen katsomishetki oli kokemuksena niin merkittävä, että se luultavasti edesauttaisi häntä selviytymään myös edessä olevista hautajaisista:

– – se olikin niin rauhallinen, mieliinpainuva ja kaunis tilaisuus. Isä makasi arkussa kauniiksi laitettuna, ei tuskia, ei huolia, vain rauhaa ja seesteisyyttä. Kyyneltäkään en vuodattanut, niin onnellinen olin siitä että tuskat olivat

²¹ OKVA 16122012 #19, lainausta lyhennetty.

poissa, isä vain nukkui. Raskaan hautajaispäivän kestän varmastikin paremmin tämän kokemuksen jälkeen. (VNHJHK 17032010 20:08)

Kaikki kirjoittajat, jotka kuvasivat tilanteessa kokemaansa rauhaa eivät välttämättä tehneet sitä maalailevalla tai romanttisella otteella. Osa kuvasi tilannetta hyvin pelkistetyllä tavalla eikä tuonut esiin omia henkilökohtaisia rauhan tai levollisuuden tuntemuksiaan eikä tarkemmin kuvannut tilanteen yleistä tunnelmaa. Näissä kuvauksissa rauha esitetään enimmäkseen vainajan ominaisuudeksi ja se tuodaan esiin hänen olemustaan kuvailtaessa. Näissäkin kirjoituksissa yksityiskohtaista ulkonäön kuvailua ei tehdä, mutta vainaja esitetään kuitenkin hyvin positiivisessa valossa:

Menetin naisystäväni viime jouluna ja raskas paikka oli! Mainittakoon että rauhallisesti hän sairaalassa nukkui pois. Halusin ilman muuta nähdä hänet viimeisen kerran ennen arkun sulkemista ja myös muu paikalla ollut lähipiiri. Niin rauhallisena ja kauniina hän siinä arkussa makasikin. (VNEM 16072014 22:50)

Kuvauksissa on siis nähtävissä vaihtelua suorastaan hartaista levollisuuden ja rauhan täyteisistä hetkistä yksinkertaisiin toteamuksiin siitä, että vainaja on ollut rauhallinen. Kaiken kaikkiaan rauhalliselta näyttävä vainaja vaikuttaa positiivisella tavalla koko katsomiskokemukseen ja saa todennäköisesti myös katsojan levollisemmaksi. Chapple & Ziebland (2010) havaitsivat tutkimuksessaan, että omaiset kokivat helpotusta nähdessään rauhalliselta näyttävän vainajan erityisesti silloin, kun vainajan kuolinsyy oli itsemurha. Ilmeisesti suru siitä, että vainaja oli ollut onneton ennen kuolemaansa, lievittyi, kun vainajan näki rauhallisena ja vihdoinkin ilman huolia ja stressiä (Chapple & Ziebland 2010).

Rauhalliselta näyttävä vainaja voi tuoda katsojalle lohtua myös siitä syystä, että vainajan levollisuus voi luoda mielikuvan, että kuolemakin on tapahtunut rauhallisesti ja ilman kipuja (Pulkinen 2016, 171). Vainajan voi tässä tilanteessa nähdä toimivan jonkinlaisena ”ikkunana” tuonpuoleiseen, jolloin ruumista katselemalla voi kokea saavansa jotakin vihjeitä kuolemasta ja kuoleman kokemuksesta. Käsitys siitä, että vainajasta voitaisiin lukea erilaisia merkkejä, oli vielä vanhan muinaisuskon aikaan yleinen ajattelutapa.²² Voidaankin ajatella, että jotakin jäänteitä myös tämänkaltaisista ajatusmalleista on voinut säilyä, vaikka muoto olisikin muuttunut.

²² Muinaissuomalaisessa kansanperinteessä vainajaan liitettiin paljon uskomuksia ja vainajasta oli tapana lukea erilaisia merkkejä. Esimerkiksi nauruun jääneestä suusta saatettiin päätellä vainajan päässeen hyvään paikkaan. (Kiiskinen & Aaltonen 1992, 13–15, 118.)

Vainajan katsominen voi laukaista myös omaan kuolemaan liittyviä ajatuksia ja näin ollen rauhallinen vainaja voi toimia lohdullisena myös siitä syystä, että omaankin kuolemaan liittyvät pelot voivat lievitä kuten seuraavasta lainauksesta ilmenee: *Jokaisella meistä on kuolema edessä, minusta on hyvä nähdä, ettei kuoleminen ole kamala asia vaan osa elämää.* (OKVA 16122012 #50). Näin ollen taas järkyttävältä näyttävä vainaja voi mahdollisesti herättää myös omaan kuolemaan liittyviä pelkoja, kun vainajan ulkonäkö ei anna viitteitä siitä, että kuolema olisi ollut rauhallinen ja miellyttävä.

5 Me: katsominen relationaalisesta näkökulmasta

Edellisissä luvuissa tarkastelin, millaisia reaktioita vainajan katsomistilanne on omaisissa aiheuttanut. Tässä luvussa siirrän näkökulman yksilöstä, minusta, meihin ja relationaaliseen näkökulmaan. Siirryn siis tarkastelemaan, mikä on katsomisen merkitys omaisen ja vainajan suhteelle ja miten katsominen voi mahdollisesti määrittää sitä, millainen fyysisen suhteen päätepiste on. Nämä ovat kysymyksiä, joihin kirjoittajat eivät kuvauksissaan esitä suoria vastauksia, joten omien tulkintojeni osuus on tässä luvussa suuremmassa roolissa. Tarkastelen tässä luvussa kirjoituksia, joiden kirjoittajilla on kokemus vainajan katsomisesta, mutta tämän lisäksi tarkastelen myös kirjoituksia, joiden kirjoittajilla ei välttämättä vielä ole omakohtaista kokemusta. Tästä huolimatta he kuitenkin kuvaavat katsomiseen liittyviä mielikuvia ja ajatuksia, jotka ovat näkemykseni mukaan relationaalisen näkökulman tarkastelun kannalta oleellisia.

Ensimmäiseksi keskityn tarkastelemaan katsomista tilanteena, joka voi potentiaalisesti turmella läheiseen vainajaan ja vainajan ja omaisen väliseen suhteeseen liittyviä muistoja. Toiseksi tarkastelen katsomista tilanteena, joka voi mahdollisesti korjata ja eheyttää vainajaan liittyviä muistoja ja vainajan ja omaisen välistä suhdetta. Kolmanneksi tarkastelen katsomista hyvästelynä ja neljänneksi velvollisuutena tai palveluksena läheistä vainajaa kohtaan.

5.1 Säröjä muistoihin

Menneisyys ja omat muistikuvamme vaikuttavat siihen, miten nykyhetkessä suhtaudumme toisiin ihmisiin ja meitä ympäröivät ihmiset luonnollisesti myös vaikuttavat siihen, millaisiksi muistomme muotoutuvat (Smart 2011, 18). Läheiseen vainajaan liittyy todennäköisesti paljon muistoja, jotka ovat vuorovaikutuksen tuloksena muotoutuneet mielessämme tietynlaisiksi. Tässä luvussa keskityn erityisesti ajatukseen siitä, voiko läheisen näkeminen vainajana muokata jo olemassa olevia muistoja tai aikaansaada muistikuvia, jotka tukahduttavat epätoivottavalla tavalla vanhat hyvät muistot kyseisestä henkilöstä. Tarkastelen, miten kirjoituksissa tuodaan esiin tämä näkökulma ja pidetäänkö sitä jonkinlaisena uhkana.

Kirjoituksista ilmenee, että katsomiseen ylipäätään liittyy paljon epävarmuuden tunteita ja pohdintoja sen tarpeellisuudesta ja vaikutuksista. Kirjoittajat ilmaisevat myös huolensa siitä, että tulisivat katumaan, miten tahansa katsomisen suhteen päättäisivätkään toimia. Osassa kirjoituksista katsomiseen liittyvät epäilykset liitetään ajatukseen mahdollisista epämiellyttävistä muistikuvista, joita ei halua: *En aikonut mennä katsomaan, kun en ole ennen vainajaa nähnyt ja ajattelin että mukavampi kuin jää muistikuva elossa olevasta sedästä ja pelkäsin että jää jokin kauhukuva uniin.* (VHK 11012012 20:39). Jos tämänkaltaiset pelot ovat voimakkaita, saattavat ne jopa estää viimeisen fyysisen kohtaamisen läheisen vainajan kanssa, kun riskiä muistojen turmeltumisesta ei halua ottaa.

Kirjoitukset, jotka käsittelevät katsomisen vaikutusta muistoihin, olen jaotellut kirjoittajien näkemysten mukaisesti seuraaviin luokkiin: 1) kirjoittajalla ei ole kokemusta vainajan katsomisesta, mutta silti hän on varma, että ei haluaisi katsoa vainajaa, vaan mieluummin säilyttäisi tästä muiston elävänä, 2) kirjoittajat kertovat käyneensä katsomassa vainajaa, mutta ovat nyt sitä mieltä, että elävän muiston säilyttäminen olisi ollut parempi ratkaisu ja 3) kirjoittajat kritisoivat ajatusta, että vainajan katsominen voisi pilata olemassa olevia muistoja. Kolmanteen luokkaan kuuluvissa kirjoituksissa kirjoittajalla voi olla oma katsomiskokemus, johon hän perustaa mielipiteensä, kuten esimerkiksi seuraavasta lainauksesta ilmenee: *Pelkän kuoren näkeminen ei kuitenkaan ole pyyhkinyt mielestäni niitä eläviä, hyviä muistoja.* (VNEM 16072014 22:24).

Suuri osa niistä aineiston kirjoittajista, jotka eivät ole koskaan käyneet katsomassa vainajaa, näyttävät pitävän todennäköisenä, etteivät sitä koskaan haluaisi tehdä, vaikka mahdollisuus tulisi. Heidän perustelunsa tähän on ajatus siitä, että he haluavat muistaa

läheisensä sellaisena kuin hän oli eläessään eivätkä halua muistoa läheisestä kuolleena. Nämä kirjoittajat näyttävät myös antavan vainajan näkemiselle paljon painoarvoa, koska kirjoituksista on tulkittavissa, että he pitävät mahdollisena, että viimeiset ikävät muistikuvat jopa sivuuttavat muut onnellisemmat muistot. Näin ollen heille katsomishetki näyttöytyy tilanteena, joka pahimmillaan luo suhteeseen säröjä muistikuvien muodossa ja tällöin jo olemassa olevat mentaaliset representaatiot koetaan tärkeämmäksi kuin viimeinen mahdollinen fyysinen kohtaaminen.

Vaikka vainajan näkemistä ja mielikuvaa vainajasta ei varsinaisesti pelättäisi, näyttävät monet kirjoittajista silti pyrkivän tietynlaisen mielikuvan ylläpitoon ja riskiä sen vaurioitumisesta ei haluta ottaa. Näyttää myös siltä, että näin kokevilla kirjoittajilla suhde vainajaan on ollut useimmiten lämmin ja häneen liittyy paljon hyviä mielikuvia. Ymmärrettävää onkin, että jos suhde vainajaan ei ole ollut hyvä tai erityisen lämpimiä muistoja ei ole, ei niitä tarvitse vaalia ja suojella välttelemällä katsomistilannetta. Toisaalta täysin päinvastaisesti katsomisen tärkeyttä saatetaan perustella myös nimenomaan hyvillä muistoilla: *Minulla on hyvät muistot äidistäni ja minusta on tärkeää hyvästellä vainaja.* (ONVEH 28092008 #22).

Myös jotkut vainajaa jo katsoneet kirjoittajat kuvaavat ajattelevansa nyt, että vainajasta olisi parempi säilyttää elävä muisto. Nämä ajatukset ilmenevät seuraavista lainauksista:

Taisin olla ensi kerran kun mummoa käytiin katsomassa 10v ja enoa 28v. Päätin jälkimmäisen jälkeen että oli viimeinen kerta kun käyn vainajaa katsomassa vaikka tämä olisi kuinka lähi sukulainen. Haluan muistoksi sen elävän ja iloisen ja vaihderikkaan ihmisen kun sen kalpean, kuihtuneen ja eleettömän kuoren mikä vain arkussa on. (VNEM 16072014 12:51)

Halusin siis säilyttää sen elävän kuvan hänestä. Silmät tuikkivina. Yhdestäkään vainajasta ei sellaisia muistoja oo minkä takia en haluais säilyttää sitä elävää muistoa. Itse en ymmärrä miksi pitäis se viimeinen muisto olla vainajasta. (OKVA 16122012 #45)

Näistä lainauksista nousee esiin myös ajatus siitä, ettei vainajan kohtaamista ja ruumiin hyvästelyä koeta merkityksellisenä. Näiden kirjoittajien mielessä näyttää korostuvan jäljelle jääneet muistot ja jo eletty elämä, joka on vääjäämättä tullut vainajan kuollessa päätökseen, jolloin vainajan kohtaamisen ei koeta tuovan enää lisäarvoa suhteelle. Vastaavia havaintoja ovat tehneet tutkimuksissaan myös muun muassa Mowl et al. (2016) sekä Valentine (2010). Myös heidän tutkimansa henkilöt kuvasivat vainajan katsomisen jälkeen kokemaansa ajatusta, että vainajasta olisi ehkä ollut parempi jättää mieleen toisenlainen kuva.

Toisaalta kirjoitusten joukosta nousee esiin myös päinvastainen näkökulma erityisesti niiden kirjoittajien taholta, jotka ovat jo vainajaa käyneet katsomassa. Heidän näkemyksensä mukaan viimeinen muisto vainajasta on vain yksi monien muiden muistojen joukossa, eivätkä he koe, että sillä voisi olla turmelevaa vaikutusta. Näin ollen he eivät näe katsomishetkeä uhkana:

Se ikävä muisto on vain yksi, ja ne muut muistot monta. Vähitellen hälvenee se yksi kurja. Niin se yleensä menee. (OKVA 16122012 #29)

En ole ikinä tajunnut miten vainajan näkeminen turmelisi muistot elävästä ihmisestä! Päinvastoin, minulle on ainakin erittäin tärkeää nähdä vainaja että tajuun kuoleman lopullisuuden. Ei se estä muistamista ihmistä elävänä. (OKVA 16122012 #63)

Muistojen turmeltumiseen liittyvä keskustelu näyttääkin keskittyvän kahden vastakkaisen näkemyksen välille. Osalle vainaja ja katsomishetki näyttäytyy muistojen kannalta uhkaavana, kun taas osa kirjoittajista ei koe ikävälläkään muistikuvalla olevan niin suurta vaikutusta, että katsominen tulisi siitä syystä jättää väliin. Näin ollen, luultavasti niille, joille hyvät muistot ovat keskeisiä ja suhdetta vainajaan halutaan elää erityisesti niiden kautta, vainajan katsominen voi näyttäytyä jonkinlaisena uhkana. Jos hyviä, elämän aikana muodostettuja mielikuvia haluaa vaalia, voi vainajan näkeminen aiheuttaa suhteelle ikäväksi koetun lopetuksen, joka halutaan välttää. Jos vainajan katsomista ei pidetä hyödyllisenä tai muuten arvokkaana, ei tuota ikävää muistoa haluta hankkia, vaikka se saattaisi ajan kuluessa unohtua.

Henkilöille, joille hyvien muistojen lisäksi ruumiin näkeminen itsessään on arvokas kokemus, vainajan katsominen tuskin näyttäytyy uhkana suhteelle. Heille ruumis näyttää edelleen edustavan edesmennyttä läheistä, joka halutaan vielä hyvästellä fyysisesti. Osa ihmisistä saattaakin kokea vainajan näkemisen tärkeäksi ja merkitykselliseksi jopa silloin, kun ruumis on jo rajusti muuttunut tai hajoamisprosessi on alkanut (Mowl et al. 2016). Myös Omerov et al. (2014) tekivät tutkimuksessaan mielenkiintoisen havainnon todetessaan, että vaikka itsemurhan tehneen vainajan näkeminen lisäsi ikävien muistikuvien ja painajaisten riskiä, harva katsoneista kuitenkin lopulta katui katsomispäätöstään.

5.2 Korjaava kohtaaminen

Tässä luvussa käsittelen katsomista korjaavana kohtaamisena. Relationaalisesta näkökulmasta kiinnostavia ovat aineistossa esiintyneet kirjoitukset siitä, miten vainajan katsominen on voitu kokea mahdollisuutena korjata tai hyvittää suhdetta, joka omaisella ja vainajalla on eläessään ollut. Vaikuttaa luonnolliselta ajatukselta, että erityisesti ihmistä, joka on ollut eläessä läheinen, halutaan käydä katsomassa kuolleena. Kiinnostavaa onkin, että katsominen saatetaan kokea tärkeäksi silloinkin, kun omaisen ja vainajan välit eivät eläessä ole olleet erityisen hyvät ja toisaalta taas erittäin läheisen ihmisen kohtaaminen kuolleena voi olla liiankin ylivoimaista:

– – se oli ehkäpä elämäni tärkein matka ja kohtaaminen. olimme eläessämme aika etäisiä ja näimme harvoin joten olisin katunut loppuelämäni jos en olisi käynyt häntä katsomassa kuolleena. (VNHJHK 15032010 13:26)

Olimme niin läheiset viimeiset vuodet, etten kertakaikkiaan pystynyt hyvästelemään häntä kappelissa (VNHJHK 18032010 20:31)

Katsominen saatettiin kokea myös mahdollisuutena korjata viimeisiä muistikuvia läheisestä, jos ne olivat olleet jollakin tavalla epämiellyttäviä tai järkyttäviä. Tällöin katsominen nähdään jonkinlaisena korjaavana toimenpiteenä, jolla voidaan potentiaalisesti saavuttaa jonkinlaista mielenrauhaa ja antaa suhteelle toisenlainen päätös. Tällöin ei välttämättä pohdita tai olla huolissaan siitä, millaiselta läheinen kuolleena näyttää, koska viimeinen muisto itsessään on epämiellyttävä ja siitä halutaan mieluusti eroon. Vainajan katsominen voi myös olla hetki anteeksiannolle, jolloin elämän aikaiset vääryydet voidaan unohtaa:

Itselleni ainakin tuli todella helpottunut olo, kun sain vielä viimeisen kerran hyvästellä isäni. En halunnut viimeiseksi muistoksi sitä, kun löysin isäni ja yritin elvyttää häntä ambulanssin tuloon asti. (S24 VK 15072008 12:49)

Kyllähän se pehmensi muistoja, unohtui kaikki ne pahat asiat mitä hän oli tehnyt, vanha mies oli jo kuitenkin (ONVEH 28092008 #11)

Vaikka tämänkaltaiset kirjoitukset olivat hyvin marginaalisia, avaavat ne katsomisen merkitykseen hieman erilaisen näkökulman. Nämä kirjoitukset näyttäytyvät myös päinvastaisina verrattuna edellisen luvun ajatuksiin siitä, että vainajan kohtaaminen voi potentiaalisesti turmella olemassa olevia hyviä ja eläviä muistoja, joita läheisestä on. Aineistosta ilmeni myös, että jopa katsomista pääasiassa vastaan oleva kirjoittaja voi

kuvitella katsomisen mahdolliseksi silloin, jos viimeiset muistot ja mielikuvat vainajasta ovat olleet huonoja:

Tosin, ehkä siinä tilanteessa voisin kuvitella katsovani, jos viimeiset muistot siitä ihmisestä on miten se makaa tuskissaan ja letkuissa jossain sairaalassa. Siinä vaiheessa vois olla ihan helpottavaa nähdä se rauhallisena ja ilman kipuja. (HVNEH 14102014 02:51)

5.3 Hyvästely

Tässä luvussa käsittelen katsomishetkeä hyvästelyn näkökulmasta. Havaitsin, että aineistossani huomattavan useat kirjoittajat antavat katsomiselle merkityksen nimenomaan tilaisuutena jättää hyvästit ja useissa kirjoituksissa esiintyvätkin termit *jäähyväiset* tai *hyvästit*, kun katsomiskäynnin tarkoitusta kuvataan. Hyvästely on mitä luultavammin ollut yksi syy katsomiselle jo perinteisissä maaseutuyhteisöissä, joissa katsominen vielä kuului osaksi perinteisiä tapoja (Pajari 2014, 92). Vainajan hyvästely katsomisen syynä nousee esiin myös monissa muissa tutkimuksissa.²³

Kun kokija itse kuvaa katsomishetkeä hyvästelyksi tai jäähyväisiksi näyttää katsomisen merkitys omaisen ja läheisen vainajan suhteen päättävänä eleenä korostuvan. Kuvaavinta on tarkastella katsomista nimenomaan fyysisen suhteen päättävänä eleenä, sillä muilla tavoin suhde voi vielä jatkua kuoleman jälkeenkin, mutta fyysinen yhteys väistämättä katkeaa. Katsominen on siis viimeinen tilaisuus hyvästellä läheinen katsein ja kosketuksin. Useissa kirjoituksissa korostuukin ajattelutapa, jossa pelkkä ruumiskin on arvokas, sillä vaikka tilanteessa kokisi, että jäljellä on enää läheisen kuori, pidetään tämän jäljelle jääneen mallisen osankin hyvästelyä tärkeänä. Näin ajateltuna ruumis on toisaalta vain jotakin ylimääräistä jäljelle jäänyttä, mutta toisaalta *säilyttää arvonsa ainutkertaisen yksilön ruumiillistumana* (Drayton 2013, 267). Kirjoituksissa tämä ilmenee muun muassa seuraavasta lainauksesta:

– – siististi ja kauniisti ruumis oli puettu ja laitettu, mutta sielu oli poissa. Ei siinä arkussa maannut se rakas mummi, vaan pelkkä kuori. [– –] olin ja olen yhä tyytyväinen päätökseeni käydä jättämässä viimeiset hyvästit (VK 221017 08:30)

Näkemykseni mukaan katsominen voidaan kokea sopivan yksityisenä ja rauhallisena hetkenä, jolloin hyvästely on esimerkiksi luontevampaa kuin hautajaisissa. Rajattu tila

²³ Ks. esim. Chapple & Ziebland 2010; Mowll 2007.

itsessään voi antaa katsomishetkelle sopivan yksityiset raamit, mutta myös katsomisen käsikirjoittamattomuus voi antaa mahdollisuuden omaan persoonalliseen läsnäoloon:

Juttelin vainajille, omia isovanhempiani suutelinkin otsalle. Hautajaiset ovat kuitenkin niin ohjelmallinen tilaisuus, ettei niissä ole aikaa pitkiin jorinoihin tai kehtaa mitään kovin henkilökohtaista alkaa arkun vieressä selittää. (VNEM 17072014 11:01)

Lainauksessa korostuu hyvin katsomishetken ja hautajaisten vastakkainasettelu, jossa kirjoittajalle hautajaiset näyttävät edustavat jotakin virallista ja määriteltyä, kun taas katsominen vapaampaa hetkeä. Myös seuraavasta lainauksesta ilmenee, miten katsomiselle voidaan antaa hyvästelyhetkenä hautajaisia keskeisempi merkitys:

Mutta ehdottomasti en kadu, että kävin jättämässä viimeiset hyvästit! Tämä päivä oli paljon raskaampi itselleni kuin hautajaiset. Ja myös merkityksellisempi. (S24 VK 11072008 12:36)

Useissa kirjoituksissa katsomishetken fyysisyys korostuu, sillä monet kirjoittajat kertovat liittäneensä katsomiseen myös vainajan koskettamisen. Osassa kirjoituksista kosketus myös näyttäytyy hyvästejä alleviivaavana tekijänä: *Kosketin häntä olkapäähän ja sanoin hyvästit* (VHK 11012012 20:39) ja: *— olen molemmat hyvästellyt silittämällä hiuksia ja poskea* (OKVA 16122012 #58). Monille koskettaminen näyttääkin olevan tärkeä ja katsomishetkeen luontevasti kuuluva ele, joka voidaan kokea jopa terapeutiksi. Koskettamiskohta myös vaihtelee eri kirjoitusten välillä ja katsoja voikin valita itselleen luontevan tavan koskettaa. Myös Pulkkinen (2016, 171) on tehnyt tutkimuksessaan vastaavan havainnon ja toteaaakin, että useat katsomistilanteessa olevat henkilöt ovat kokeneet vainajan koskettamisen hyvin tärkeäksi silloinkin, kun katsomiskerta on ensimmäinen eikä vastaavanlaisia kokemuksia ole.

Osa kirjoittajista myös ehdottaa vainajan koskettamista niissä tapauksissa, joissa ruumis on osittain niin huonossa kunnossa, että sitä ei kannata katsoa. Jotkut kirjoittajista myös kertovat näin toimineensa. Näissä tapauksissa koskettaminen näyttää saavan vielä suuremman merkityksen hyvästelyeleenä, kun vainajan näkeminen kokonaisuudessaan ei ole mahdollista. Lainauksessa myös korostuu ajatus nimenomaan fyysisistä, maanpäällisistä hyvästeistä, jotka jättävät auki mahdollisuuden, että jossakin muussa muodossa vainajan voi vielä kohdata:

Hautaustoimistosta myös minulle sanottiin, etteivät mitenkään voi suositella katsomaan vainajaa [— —] Kävin hyvästelemässä sisareni siten, että arkun kansi oli auki, mutta hänet oli kauniisti peitelty. Silittelin häntä

liinan läpi ja juttelin ja sain näin hyvästeltyä ja koin konkreettisesti, että siinä oli meidän viimeinen maanpäällinen tapaaminen. (VNEM 15072014 22:47)

Pulkkinen (2016, 173) esittää, että koskettaminen lisää vuorovaikutustilanteen merkitystä niin, että vainaja on tällöin tilanteessa osallinen subjekti eikä ainoastaan objekti, jota katsotaan. Vaikka omankin aineistoni kirjoituksissa korostuu kosketuksen merkitys, näkemykseni mukaan ei koskettamatta jättäminenäkään välttämättä tarkoita, että vainaja saisi merkityksen ainoastaan objektina, sillä myös ajatus siitä, että vainaja hyvästellään, esimerkiksi vain sanallisesti, nostaa vainajan pelkästä objektin roolista.

Voidaan kuitenkin pohtia, mikä motivoi vainajan katsomiseen. Jos pääasiallinen tarkoitus on esimerkiksi katsoa vainajaa siitä syystä, että sen uskotaan konkretisoivan menetys ja näin ollen edistävän surutyötä, voidaan tällöin vainajan katsomisen ajatella palvelevan katsojan omaa tervehtymistä. Tällöin vainajan voi nähdä asettuvan tilanteessa enemmän objektiksi kuin subjektiksi. Verrokiksi voitaisiin asettaa tilanne, jossa omainen kokee esimerkiksi velvollisuutta kohdata ja hyvästellä läheisensä, jolloin vainaja näyttäytyisi enemmän subjektina, jota mennään vielä tapaamaan. Tällä tavoin käsittelee vainajan objekti-subjekti-roolia myös Valentine (2010), jonka mukaan katsomistilanteen tarkoituksen ollessa kuoleman todentaminen, vainaja on objekti, mutta jos vainajaan kytkeytyy sosiaalisia merkityksiä ja hänet koetaan edelleen samana henkilönä, vaikkakin kuolleen, muuttuu vainaja subjektiksi.

Huomionarvoista on, että päätös koskettamisesta voi myös kertoa sen suhteen luonteesta, joka kirjoittajalla ja vainajalla oli vielä vainajan eläessä:

kyllä minäkin pohdin hetken sitä koskemista, en itseni vuoksi, vaan että sukulaiset ei tykkää. miulle ja mummolle se oli luontevaa, siksi silitin koska oli minulle rakas. en kadu. (ONVEH 28092008 #10)

Kirjoittaja päättää koskettaa vainajaa, koska kokee sen nimenomaan heille luontevaksi. Näin katsomiseen liitetyt toiminnot, kuten tässä tapauksessa koskettaminen, voi tehdä tilanteesta henkilökohtaisemman ja merkityksellisemmän. Tilanteen merkityksellisyyttä voi lisätä hyvästien yhteydessä myös vainajalle jätetty esine, kuten seuraavista käy ilmi: – – *arkkuun laitettiin lasten viimeiset ”terveiset” isälle: pieni nalle ja nuorimmaisen piirustus* (S24 VK 11072008 9:53), *Äitini jätti lapsenlapselleen ristin rinnalle, minä jätin sydänkorun. Joku on sanonut että lapsen kuollessa äidin sydän repäistään rikki.* (VHK 10052007 1:58) ja:

Laitoin arkkuun hänen viereensä rasiassa hiustupsuni, jonka hän oli aikoinaan leikannut ja säilyttänyt yöpöydän laatikossaan. Sekä yhden meille tärkeän pehmoitiikerin ja rasiain, jossa oli meidän hääkuvamme, ja yksi juttu, jota en kerro kenellekään. (VHK 08052007 01:15)

Myös näistä kirjoituksista ilmenee, miten katsomisen yhteydessä arkkuun asetetut esineet voivat symboloida sen suhteen laatua, joka vainajalla ja omaisella eläessä oli: hääkuva merkkinä romanttisesta suhteesta tai sydänkoru osoittamaan, että äiti on menettänyt lapsensa. Edellisestä lainauksesta ilmenee, että kirjoittaja on halunnut myös jättää yhden arkkuun asettamansa esineen mainitsematta. Myös tämä voi tuoda kokemuksen ikuisesta keskinäisestä yhteydestä, sillä ainoastaan he jakavat viimeisen salaisuuden.

Kirjoitusten perusteella vainajan katsominen voi olla merkityksellinen tapa hyvästellä vainaja viimeisen kerran fyysisessä olomuodossaan. Koska aina katsomishetkessä vainajan näkeminen ei ole keskeisintä, vaan hänet voi hyvästellä myös kosketuksien ja esinein muistamalla, kuvaa hyvästelyyn keskittyvää katsomishetkeä jopa paremmin termi vainajan kohtaaminen. Tämä viimeinen kohtaaminen voi parhaimmillaan antaa kauniin päätöksen eletylle suhteelle.

5.4 Viimeinen velvollisuus

Tässä luvussa käsittelen aineiston kirjoituksia, joista on nähtävissä jonkinlaista velvollisuudentuntoa, jota kirjoittajat ovat vainajaa kohtaan kokeneet. Kirjoitukset antavat viitteen siitä, että suhteen katketessa kuolemaan, voidaan kokea tärkeäksi vielä täyttää viimeiset velvollisuudet tai koetaan tarvetta huolehtia vainajasta loppuun asti.

Kirjoituksista ilmenee huoli tai muu pohdinta siitä, miten vainaja suhtautuisi esimerkiksi katsomatta jättämiseen ja osa näyttää kaipaavan jonkinlaista kokemusta vainajan hyväksynnästä sekä katsomisen että katsomatta jättämisen suhteen: – – *voi viimeiset tervehdykset antaa arvokkaasti.. hiljaisesti tietäen että vainajakin sen hyväksyisi* (S24 VK 11072008 09:42) ja: *Olen myös varma että vainaja ymmärtäisi miksi en tahdo käydä avonaista arkkua katsomassa.* (HVNEH 13102014 18:39). Jälkimmäisen lainauksen voi tulkita myös jonkinlaisena oman itsensä rauhoitteluna sen suhteen, että vainaja ei pahastu, vaikka häntä ei käytäisikään katsomassa. Seuraavasta ilmenee, miten katsomishetkeä saatetaan myös arvottaa sen mukaan, mitä ajatellaan vainajan siitä ajattelevan. Kirjoittaja ei itse pidä hetkeä merkityksellisenä ja hän kokee, ettei katsomishetki välttämättä olisi ollut vainajankaan mieleen:

Tuntui lähinnä hölmöltä pönöttää porukalla siinä arkun vieressä kuunnellen kirkonkelloja, että tässä nyt oikein syvästi surraan. Mummoni oli minulle kuin äiti ja paras ystävä samassa paketissa, hän kasvatti minut ja olimme todella läheisiä. Arkussa näytti siltä kuin nukkuisi ja se aika, joka siinä vierellä piti olla, tuntui pitkältä ja turhanpäiväiseltä. Mietiskelin, mitä varsin räväkkä mummonikin tästä sanoisi ja meinasin purskahtaa nauruun. Jotenkin se vakavuus ja teennäinen hartaus tuntui niin pirun typerältä. (VK 23102017 18:03)

Jonkinlaisesta koetusta velvollisuudentunteesta kertoo myös kirjoittajien kuvaama mielipaha siitä, että ovat ”laiminlyöneet” vainajan ja jättäneet katsomisen väliin:

Kadun etten heittänyt viimeisiä hyvästejä mummolle, vaan jollekin arkulle jossa hän oli. Ja mulla ei ollut ”munaa” nähdä häntä edes sen viimeisen kerran. (OKVA 16122012 #65)

Vainajan katsomista ja sen yhteydessä suoritettua vainajan pukemista nimitetään osassa kirjoituksista myös viimeiseksi palvelukseksi. Kirjoituksiin ei näytä kuitenkaan sisältyvän ajatusta pukemisesta varsinaisena velvollisuutena, vaan palvelus tehdään vapaasta tahdosta. Se kuitenkin koetaan tärkeänä eleenä vainajaa kohtaan: *Minusta on viimeinen palvelus omalle rakkaalle puhdistaa ja pukea hänet arkkuun.* (ONVEH 28092008 #38) ja:

Itse olen mennyt asiassa vielä [katsomista] pidemmälle, sillä siskoni kanssa olemme ”pukeneet” molemmat vanhempamme arkkuun, ei kuulemma kovin yleistä tänä päivänä hautaustoimiston edustajan mukaan. Aluksi asia tuntui raskaalta, mutta jälkikäteen asiasta tuli hyvä mieli, sillä sehän oli viimeinen palvelus heille tässä maailmassa. (VNEM 16072014 06:08)

Myös Harrington & Sprowl (2011–2012) havaitsivat, että halu nähdä vainaja näytti olevan yhteydessä jonkinlaiseen *tarpeeseen tai velvollisuudentunteeseen auttaa vainajaa viimeisessä siirtymässä*. Myös Pulkkinen (2016, 173) kuvaa, miten ruumiin näkeminen saatetaan kokea pakollisena velvollisuutena, jolloin koskettaminenkin saatetaan mieltää asiaan kuuluvaksi tavaksi, joka on suoritettava. Mowll et al. (2016) sen sijaan kuvaavat, miten vainajaan kohdistettua fyysistä huolenpitoa katsomisen yhteydessä ei ole koettu pakolliseksi suoritukseksi, vaan erittäin tärkeäksi asiaksi, joka on haluttu tehdä. Eräs tutkimukseensa osallistujista kuvasi, miten oli halunnut nähdä veljensä ensimmäisenä, sillä halusi huolehtia ja varmistaa veljen olevan siisti ennen kuin kukaan muu häntä näkisi.

Nähtävissä on myös, että erityisesti läheisen sukulaisensa menettäneiden kirjoittajien kuvauksissa vainajaan kohdistettu huolenpito, pukeminen ja koskettaminen, korostui. Tällaisia olivat erityisesti lapsensa menettäneiden vanhempien kirjoitukset ja toisaalta

myös vanhempansa menettäneiden aikuisten lasten kirjoitukset. Toiminnan katsomistilanteessa voi nähdä myös edustavan elässä ollutta suhdetta: erityisesti vanhemman ja pienen lapsen välillä luontevaa on huolenpito, joten ymmärrettävää on, että se korostuu myös katsomisessa. Toisaalta ymmärrettävää on myös roolien kääntyminen toisinpäin katsomistilanteessa: se on hetki, jolloin vanhempansa menettänyt aikuinen voi vielä osoittaa huolenpitoa vanhempansa kohtaan.

Kirjoituksista oli havaittavissa, että toisaalta myös vainajan katsomatta jättäminen voidaan kokea velvollisuudeksi vainajaa kohtaan tai ainakin vainajan mielipiteet voivat saada aikaan sen, että katsominen jätetään väliin. Kyseisessä tilanteessa vainajan toiveiden kunnioittaminen voidaan kokea tärkeäksi: *Isovanhemmat eivät itse halunneet että heitä mennään kuolleena katsomaan joten kunnioitimme päätöstä.* (VK 22102017 09:50).

Vainajia kohtaan koettu velvollisuudentunto ja vainajien mielipiteiden pohtiminen katsomisenkin yhteydessä juontuneet ainakin jossain määrin laajasta ja vanhasta perinteestä, johon on aikoinaan lukeutunut useita vainajiin liittyviä velvollisuuksia ja vainajien kunnioittamista. Erityisesti muinaisuskoon kuuluvat vainajanpalvonnaksikin mielletävät toimintamallit olivat yhteydessä myös vainajan pelkoon, sillä velvollisuuksien laiminlyönti saatettiin kokea uhkana. Esimerkiksi aikoinaan huonosti puetun vainajan ajateltiin palaavan kostoksi kummittelemaan. (Harva 1933, 224; Pentikäinen 1990, 70.) Vaikka tämän aineiston puitteissa esiin noussut vainajia kohtaan koettu velvollisuudentunto ei nykyaikana liittyisi suoranaisesti vainajan pelkoon, on taustalla luultavasti perinteinen ja syvään iskostunut ajatusmalli vainajan kunnioittamisesta ja vainajasta huolehtimisesta. Näin ollen mielipahaa syntyy, jos koetaan, että on toimittu vainajan tahdon vastaisesti.

6 Yhteisö: roolit katsomisessa

Edellisessä luvussa tarkastelin vainajan katsomista relationaalisesta näkökulmasta ja erittelin merkityksiä, joita katsomishetkelle voidaan antaa. Tässä luvussa siirryn tarkastelemaan, millainen rooli ja merkitys muilla henkilöillä, omaisen ja vainajan lisäksi, voi olla katsomistilanteessa ja ennen sitä. Roolilla tarkoitan tilanteissa esiin tulevaa käyttäytymismallia tai toimintatapaa, joka voi olla esimerkiksi ammatillisen aseman sanelema. Ensin keskityn tarkastelemaan lähiyhteisön eli lähimmäisten roolia.

Lähimmäisiin tässä yhteydessä katson kuuluvaksi katsomiseen osallistuvien sukulaisten lisäksi myös muut mukana olleet henkilöt kuitenkin pois lukien ammattinsa puolesta tilanteessa olevat. Tämän jälkeen laajennan lähiyhteisöstä laajempaan yhteisöön ja tarkastelen myös internetkeskusteluihin osallistuneita henkilöitä vertaistuen näkökulmasta. Näen siis internetkirjoittelijat osana hyvin löyhää vertaisyhteisöä, jonka kokemuksilla ja ohjeistuksilla voi potentiaalisesti olla vaikutusta esimerkiksi katsomispäätökseen. Tämän jälkeen laajennan yhteisön käsitettä vielä laajemman yhteiskunnan ja sen toimijoiden tasolle ja erittelen, millainen merkitys kulttuurisilla eksperteillä, kuten kuolematyöntekijöillä²⁴ on katsomishetkessä ja millaiseksi heidän toimintansa aineistoni keskusteluissa arvioidaan.

6.1 Lähimmäiset tukena ja neuvonantajina

Kaikilla kirjoittajilla vainajan katsomishetki ei ole ollut kahdenkeskinen hetki vainajan kanssa, vaan katsomiseen on osallistunut myös muita henkilöitä, jotka useimmiten ovat olleet perheenjäseniä. Muiden henkilöiden läsnäolo tilanteessa ilmenee kirjoituksissa muun muassa käytetyistä sanamuodoista, kuten ilmaisuista *kävimme katsomassa* tai *menimme katsomaan*. Osa kuitenkin mainitsee myös tarkemmin sen, keitä katsomishetkeen on osallistunut. Yleisimmin mukana olleita henkilöitä ovat äiti, isä, sisarus tai omat lapset. Kun useampi henkilö osallistuu katsomishetkeen, voi tilanne toimia katsojia yhdistävänä tekijänä. Tällöin rajatun katsomistilan ja -tilanteen voi ajatella sulkevan surusta ulkopuoliset toiselle puolelle, mutta toisaalta taas korostavan sisäpuolelle jääneiden yhteenkuuluvuutta:

Kappelissa hyvästelin lapseni mieheni, äitini, kahden veljeni ja lapseni ystävän kanssa. Hetki oli lämmin ja surullinen. Lauloimme virsiä [– –] ja rukoilimme. Juttelimme ja kerroimme kuinka paljon rakastamme.
(VHK 10052007 01:58)

Lopulta meitä oli vainajaa katsomassa yli 10 hengen ryhmä; vanhempien ja sisarusten lisäksi useita ystäviä ja me kaksi tätiäkin. [– –] Yhteinen hetki ruumiin äärellä jotenkin konkretisoi sitä, että meillä oli yhteinen suru. (VNEM 16072014 16:55)

²⁴ Kuolematyöntekijöiksi voidaan luokitella kaikki työntekijät, joita tarvitaan siinä prosessissa, kun vainaja kuoleman jälkeen saatetaan haudata. Tätä määritelmää ja käsitettä kuolematyöntekijä käyttää muun muassa tanatologi Gustaf Molander (2009) kirjassaan *Matka mullan alle – kuolematyöntekijöiden arki*.

Vainajaa on monissa tapauksissa mahdollista katsoa useammankin kerran. Tällöin mahdollista on kokea sekä kahdenkeskinen hetki vainajan kanssa että yhteinen katsomishetki muiden kanssa. Huomionarvoista on myös, miten kertaluontoiseenkin katsomishetkeen saatetaan kaivata sekä kahdenkeskistä aikaa vainajan kanssa että ulkopuolista tukea. Liikkuminen näiden kahden välillä voi näyttäytyä hyvinkin sujuvana:

Mä en halunnut kun isääni menin katsomaan ketään (äitiä tai siskoa) siihen mukaan. Mutta sairaalan kappelissa sattui olemaan tuttu mies, jonka pyysin mukaan. Hyvä, että pyysin, koska mun fysiikka romahti täysin isäni nähdessä aluksi. Sai tuo tuttava olla siinä kannattelemassa, kunnes vähän rauhotuin ja pyysin sitten lopulta saada olla kahden isän kanssa. (OKVA 16122012 #66)²⁵

Niin kuin edellisestä ilmenee, myös etäisemmät henkilöt, muut kuin lähiomaiset, voivat toimia tukena tilanteessa. Eräs kirjoittaja esimerkiksi kuvaa, miten on vuodeosastolla työskennellessään käynyt katsomassa siellä kuollutta isoisäänsä, jolloin työkaverit ovat olleet tilanteessa hänen tukena.

Lähimmäisillä voi olla vaikutusta myös siihen, päädytäänkö vainajaa ylipäätään katsomaan vai jätetäänkö katsominen väliin. Nimesin nämä vaikutukset työntäviksi ja estäviksi vaikutuksiksi. Työntävä vaikutus edistää tai rohkaisee katsomaan vainajaa, kun taas estävä rajoittaa, kieltää tai saa yksilön epäröiväksi katsomisen suhteen. Työntävä vaikutus ilmenee esimerkiksi tilanteissa, joissa kirjoittajan sukulainen on tarvinnut tilanteessa tukea ja tällöin katsomiseen on itse osallistuttu lähinnä tästä syystä: – – *äitini halusi häntä* [kirjoittajan isä] *katsoa ja selvästi tarvitsi jonkun tueksi* (OKVA 16122012 #27). Tilanteeseen on saatettu myös ajautua muun perheen mukana, vaikka aluksi ei itse ole haluttu osallistua:

Aluksi olin varma, että en halua mennä kappeliin ennen siunausta veljeäni katsomaan, mutta lapseni halusivat nähdä enon. Mieleni sitten muuttui ja sinne astelin lasteni ja siskoni perheen kanssa. (VHK 06052007 11:43)

Työntäväksi tekijäksi voidaan lukea myös perheen noudattama perinne, joka voi ohjata vainajan katsomiseen. Tällöin yksilön pohdinnoille ja valinnoille ei välttämättä jää sijaa, koska suvun piirissä on aina toimittu tietyllä tavalla: *Suvussamme on aina ollut tapana käydä hyvästelemässä vainajat* (VHK 04052007 21:45). Sopiva esimerkki tällaisesta vainajan katsomiseen ohjaavasta perinteestä on Suomen kontekstissa erityisesti ortodoksien parissa edelleen tapana oleva vainajan katsominen hautajaisissa (Ort.fi).

²⁵ Lainaukseen lisätty ä-kirjaimen pisteet, jotka alkuperäisestä viestistä puuttuivat.

Myös omassa aineistossani on kirjoituksia, joista ilmenee, että kirjoittajalla on ortodoksitausta, jolloin vainaja on nähty hautajaisissa avoimessa arkussa. Näitä kirjoituksia on kuitenkin hyvin vähän. Mainittakoon kuitenkin, että tällaisessa tilaisuudessa on väistämättä useampia henkilöitä läsnä vainajan katsomisessa, joten tilanteen luonne voi olla hyvin erilainen verrattuna kahdenkeskiseen tai pienen ryhmän kesken tapahtuneeseen vainajan katsomiseen.

Edellisessä luvussa kuvasin, miten vainajan katsomisen yhteydessä osa omaisista on halunnut myös koskettaa vainajaa pelkän katsomisen lisäksi. Voidaankin havaita, että lähimmäisten läsnäolo voi vaikuttaa yksilön ajatuksiin vainajan koskettamisesta tai ylipäätään siitä, mitä katsomistilanteessa tulisi tehdä. Muiden ollessa läsnä vainajan koskettaminen voi olla hyvinkin harkittu ele, jonka sopivuutta saatetaan pohtia ja kyseenalaistaa, jolloin huomio saatetaan kiinnittää muiden tilanteessa olevien mielipiteisiin. Yksilö näyttää joutuvan pohtimaan, miten tilanteessa tulisi toimia tai ilmaista itseään ja miten muut arvioivat tätä toimintaa: *kyllä minäkin pohdin hetken sitä koskemista, en itseni vuoksi, vaan että sukulaiset ei tykkää.* (ONVEH 28092008 #10).

Havaitsemani estävät vaikutukset ilmenevät voimakkaimmin pääasiassa silloin, kun kirjoittajat muistelevat lapsuudessaan tapahtuneita asioita, jolloin esimerkiksi vanhemmat ovat kieltäneet heitä katsomasta kuollutta sukulaista. Aikuisina kirjoittajat ovat läheisten osalta kokeneet lähinnä kehotuksia katsomisen väliin jättämisestä. Lähimmäisten omat kokemukset ja näkemykset siitä, onko vainajan katsominen kannattavaa, voivat vaikuttaa yksilön ajatuksiin siitä, haluaako hän itse katsoa:

Äitini hautasi siskonsa ja oli katsonut arkussa ja sanoi mulle, että olis ollu parempi jättää katsomatta. Tällä hetkellä olen sitä mieltä etten katso, mutta kadunko jos jätän katsomatta? (OKVA 16122012 #1)

Lähimmäisiltä saatetaan saada neuvoja katsomispäätöstä tehtäessä, mutta toisaalta neuvojen lähteenä voivat toimia myös ulkopuoliset henkilöt ja neuvoja saatetaan hakea myös internetin keskustelupalstoilta, niin kuin omasta aineistostani on ilmennyt. Esimerkiksi tutkimukseni *Johdanto*-luvun aloittanut lainaus on hyvä esimerkki sellaisesta keskustelunavauksesta, jonka tarkoituksena on nimenomaan saada apua omaan katsomispäätökseen. Kuvailin eri keskustelujen luonnetta tarkemmin luvussa 3.1. ja toin esiin, miten keskustelut sisältävät kokemuksesta lisäksi myös neuvoja. Kirjoituksissa pyritään myös perustelemaan, miksi vainajaa olisi syytä mennä katsomaan tai toisaalta miksi katsominen olisi syytä jättää väliin. Vaikka spesifimminkin vertaistuen

alustoina toimivia internetsivuja on olemassa, voivat myös yleisemmät keskustelupalstat toimia paikkoina, joissa jaetaan kokemuksia ja osoitetaan tukea. Näin ollen myös näiden tarkastelemieni internetkeskusteluiden voidaan nähdä toimivan jonkinlaisena hyvin löyhänä vertaisyhteisönä.

Tarkastelemieni internetkeskustelujen tasolla neuvoja sisältävät viestit voidaan jakaa suhtautumistavaltaan rohkaisevaan, vastustavaan tai pohdiskelemaan suhtautumiseen. Rohkaisevissa kirjoituksissa kannustetaan katsomaan vainajaa. Osassa kirjoittajat perustelevat näkemystään huolellisemmin, mahdollisesti kertoen myös omasta henkilökohtaisesta kokemuksesta, kun osa taas kertoo lyhyesti mielipiteensä asiasta. Vastaavasti myös vastustavat kirjoitukset, joissa esitetään syytä katsomista vastaan, ovat perusteluiltaan joko perusteellisia tai vain lyhyitä toteamuksia. Seuraavassa esimerkki perusteellisimmista neuvonantoviesteistä:

Älä katso, muista äitisi kauniina ihanina hetkinä, hetkinä jolloin hän oli läsnä, ne muistot haluat säilyttää sydämessäsi ikuisesti. Se arkussa on vain kuori jossa ei äitisi enää asu. Luota muhun, säilytä mieluummin viimeinen kerta kun näitte, elävänä. Otan osaa! :/ (OKVA 16122012 #3)

Jokainen vainajan katsominen voi siis olla hyvin erilainen, riippuen omasta suhteesta vainajaan, omasta iästä, valmistautumisasteesta jne. Suosittelen kuitenkin kaikille lämpimästi, että käytte rakkaanne katsomassa jos siihen tilaisuus on ja olette itse valmiita menemään. Itse ainakin miellän, että tämä on yksi niistä asioista, joita ei hetkinä saa millään takaisin. (VNHJHK 29032010 19:52)

Pohdiskelevat kirjoitukset taas eivät asetu selkeästi kummankaan vaihtoehdon puolelle, vaan kirjoituksissa saatetaan punnita erilaisia vaihtoehtoja ja tulla esimerkiksi lopputulokseen, että yhtä selkeää vastausta ei heidän mielestään ole: *On toimittava sen mukaan mikä itsestä tuntuu parhaalta, ei kukaan toinen voi sanoa mikä on ”oikea tapa”*. (OKVA 16122012 #37).

Tarkastelun perusteella lähimmäisten vaikutus katsomiseen voi olla hyvin moninainen ja katsomishetki voi potentiaalisesti toimia myös surevia omaisia yhdistävänä hetkenä, jolloin läheisen rooliksi voi muodostua tukena toimiminen tilanteessa. Näyttää myös siltä, että katsomispäätös ei välttämättä aina perustu ainoastaan katsojan omaan mielipiteeseen vaan lähimmäisillä voi olla katsomisen toteutumisen suhteen työntävä tai estävä vaikutus. Näin ollen lähimmäiset voivat asettua myös neuvonantajan rooliin. Huomionarvoista on, että tämän aineiston pohjalta ei selvästi ilmene, koetaanko lähimmäisiä kohtaan jonkinlaisia odotuksia ja toivottaisiinko heidän toimivan tilanteessa tietyllä tavalla.

Tuntuu kuitenkin luonnolliselta ajatella, että läheisen kuoleman ja katsomisen yhteydessä lähimmäisiltä odotettaisiin ainakin tukijan roolissa toimimista.

On kuitenkin huomioitava, että tässä luvussa kuvatut neuvot ja kehotukset, tulivat ne sitten lähimmäisiltä tai etäisemmiltä henkilöiltä, eivät välttämättä ole vaikuttaneet kirjoittajan lopulliseen päätökseen katsomisesta. Apua ja neuvoja saatetaan hakea, mutta lopullinen päätös voidaan kuitenkin tehdä itse, niin kuin ihanteellisinta luultavasti onkin:

Minä olen käynyt katsomassa miesystävääni, joka oli kuollut kesällä 1.5 kuukautta aikaisemmin metsään [– –] Tuttavat kielsivät menemästä, ymmärrän hyvin, mutta halusin nähdä että hän oli saanut rauhan. (VNEM 17072014 09:31)

6.2 Ammatilliset ohjaajina ja portinvartijoina

Seuraavaksi tarkastelen ammattilaisten roolia vainajan katsomishetkessä, sillä huomattavan monet kirjoittajat tuovat kokemukuvauksissaan esiin myös ammattilaisten osuuden tai kehottavat muita kirjoittajia kysymään neuvoja nimenomaan ammattilaisilta, jos vainajan katsominen heitä mietityttää. Vaikka katsomishetki olisi kahdenkeskinen omaisen ja vainajan kohtaaminen, on ammattilaisilla väistämättä osuutensa tämän kohtaamisen toteuttamisessa. Useissa tutkimuksissa on keskitytty kuoleman kohdalla lähinnä institutionaalisten toimijoiden näkökulmaan, joten kiinnostavaa onkin tarkastella, miten kuolleen läheiset itse kokevat nämä toimijat.²⁶ Sävyiltään tarkastelemani ammattilaisia koskevat kirjoitukset ovat myönteisiä, kielteisiä ja näiden kahden ääripään väliin sijoittuvia. Kirjoituksista käy ilmi ammattilaisten toimintatapoja katsomiseen liittyvissä asioissa, mutta toisaalta myös heihin kohdistuvia odotuksia. Kaikista kirjoituksista ammattilaisen asema ei ilmene tarkemmin, vaan kirjoituksessa viitataan ainoastaan *ammattilaisiin* tai *työntekijöihin*. Osassa kirjoituksissa ammattilaiset kuitenkin yksilöidään tarkemmin. Tarkemmat nimikkeet, jotka kirjoituksissa esiintyvät ovat *hautausseuraston työntekijä/edustaja*, *osastonhoitaja*, *oikeuslääkäri*, *kriisityöntekijä* ja *pappi*.

Osassa kirjoituksista ammattilaiset hahmottuvat jonkinlaisiksi portinvartijoiksi katsomisen suhteen. Heillä on siis valtaa ja vaikutusta siihen, toteutuuko katsomishetki. Osasta kirjoituksista ilmenee, millaisten ammattilaisiin liittyvien syiden takia katsomisen toteutuminen on hankaloitunut. Näissä tapauksissa ammattilaiset eivät ole kuitenkaan

²⁶ Esim. Gustaf Molander (2009) tuo teoksessaan *Matka mullan alle – kuolematyöntekijöiden arki* esiin, millaiseksi työtehtäväksi vainajan näyttäminen koetaan ja mitä haasteita ja tunteita työntekijät itse siihen liittävät.

varsinaisesti asettuneet rajoittamaan tai kieltämään katsomista, mutta ovat vaikeuttaneet katsomista muilla tavoin:

Kun kuolemasta oli kulunut 12 h kävin sairaalassa kysymässä josko saisin nähdä veljeni. Silloin ei löytynyt ihmistä, jolla olisi valtuudet päästää minut veljeni luokse, harmitti hyvin paljon. (OKVA 17122012 #70)

menimme katsoaksemme omaistamme ei ollut kenelläkään aikaa näyttää vainajaa [– –] Omaisten kohtelu ei aina ole asiallista sairaalassa. (VNEM 15072014 22:33)

Näissä tapauksissa kirjoituksista kuitenkin käy ilmi, että vainajan katsominen on onnistunut myöhemmin, vaikka ensimmäinen yritys on ammattilaisten toiminnan takia epäonnistunut. Vaikka ammattilaiset ovat näissä tapauksissa aiheuttaneet ongelmia, eivät kirjoitukset kuitenkaan ole sävyltään voimakkaan negatiivisia.

Huomattavasti kielteisempään sävyyn ammattilaisten toimintaa kuvataan kirjoituksissa, joissa rajoittaminen on koettu tahalliseksi ja liialliseksi. Liialliseksi rajoittamisen kokivat lähinnä ne kirjoittajat, jotka olisivat halunneet osallistua vainajan arkkuun laittamiseen tai pukemiseen pelkän katsomisen sijaan, kuten seuraavista lainauksista ilmenee: *eivät anna osallistua itse arkkuun laittoon (ovat paskantärkeitä että omaisilla ei ole osaa eikä arpaa heidän reviirillään)* (VNHJHK 14032010 13:13), *Valitsin omaiselleni vaatteet, mutta muuta en saanut, ei kysytty, tehdä* (VHK 08052007 10:39). Kirjoitukset antavat myös viitteen siitä, että tämänkaltainen rajoittaminen voi olla hyvin paikkakuntakohtaista: *Täälläpäin etelä-Suomea ei ole mahdollista itse pestä ja pukea, ei ainakaan minun paikkakunnallani.* (VHK 08052007 01:15).

Vaikka edellä kuvattujen toimien yhteydessä tapahtuneeseen rajoittamiseen suhtaudutaan kielteisesti, pelkkään katsomiseen liittyvään rajoittamiseen suhtaudutaan huomattavasti suopeammin. Suopea suhtautuminen on nähdäkseni ymmärrettävä, sillä katsomisen rajoittamista on perusteltu ammattilaisten toimesta lähinnä vainajan ulkonäköön liittyvillä syillä, jolloin tarkoitus on ollut suojella omaisia järkytykseltä. Kuten luvussa 4.1 totesin, useimmat kuvatut järkytykset vainajan katsomisessa liittyivät vainajan huonoon ulkonäköön, joten näyttäisi olevan tärkeää, että ammattilaiset voivat mahdollisuuksien mukaan vähentää ulkonäköön liittyviä koettuja järkytyksiä. Seuraavasta lainauksesta kuitenkin ilmenee, että ammattilaisilta saatetaan myös odottaa, että vainaja pystytään tilanteessa kuin tilanteessa saamaan katsottavaan kuntoon ja jos tämä ei onnistu, koetaan pettymystä tai ihmetystä:

Hautaustoimistosta sanottiin, että ei suositella vainajan näkemistä, oikeuslääkäri oli kuulemma sanonut ettei oikein voi. [– –] Eikö hautausalan ammattilaiset pysty tekemään vainajalle jotain että hän olisi paremman näköinen niin että omaiset saisivat hyvästellä!?!? (VNEM 08072014 20:33)

Ammattilaisiin liittyvät pettymykset, joita kirjoituksissa kuvataan, liittyvät kuitenkin pääasiassa vainajan odottamattomaan ulkonäköön, josta ei ole heille kerrottu. Omaiset saattavat kokea myös saaneensa tilanteessa väärää tietoa. Yksi kirjoittaja esimerkiksi kuvaa tilannetta, jossa ruumiinavauksen jäljet ovat olleet näkyvissä, vaikka omaisille on luvattu, että ne eivät näkyisi. Luvussa 4.1 totesin ruumiinavausjälkien olevan yksi kirjoituksissa esiin tuoduista järkytystä aiheuttaneista tekijöistä. Näin ollen onkin ymmärrettävää, että pettymystä koetaan, jos jäljet ovat lupauksista poiketen näkyvissä. On kuitenkin hyvä huomioda, että kaikki vainajan ulkonäköä ja sen aiheuttamaa järkytystä käsittelevät kirjoitukset eivät sisällä ammattilaisten toiminnan arvostelua. Osalle vainajan muuttunut ulkonäkö ei myöskään aiheuta järkytystä.

Kaiken kaikkiaan ammattilaisten toimintaan liittyviä pettymyksiä kirjoituksissa kuvataan melko vähän. Suuressa osassa kirjoituksista myös ilmenee, että ammattilaiselta nimenomaan odotetaan toimimista henkilönä, joka valmistelee omaista katsomiseen ja toisaalta myös pyrkii rajoittamaan katsomista silloin, kun arvioi, että katsominen ei ole hyväksi. Näyttää siltä, että tämä koetaan yhdeksi ammattilaisten velvollisuuksista. Osassa kirjoituksista ammattilaisten suositukset katsomiseen liittyvissä asioissa on otettu ehdottomina tai ainakin ne kirjoituksissa niin kuvataan: *Isääni ei saatu katsoa.* (ONVEH 28092008 #28), *Tuskin annettaisi katsoa jos vainaja olisi liian huonona* (OKVA 16122012 #23). Osassa kirjoituksista taas ilmenee kirjoittajien tieto siitä, etteivät ammattilaiset voi absoluuttisesti kieltää katsomista. Tällöin kirjoittajat suhtautuvat ammattilaisten ohjaukseen lähinnä suosituksena, jonka pohjalta kuitenkin tekevät omat päätöksensä katsomisen suhteen: *Minulle hautaustoimiston edustaja sanoi ehdollisena, että ei ehkä kannata katsoa* (VNEM 15072014 23:13), – – *osastolta varoiteltiin, että ei kannattaisi katsoa* (OKVA 16122012 #10). Suhtautuivat kirjoittajat ammattilaisten kehotuksiin sitten ehdottomina tai suosituksina, yleisesti ottaen kirjoituksista saa kuvan ammattilaisten arvostuksesta ja luotosta heidän arviointikykyynsä:

Hautaustoimiston miehetkin sanoivat, että voi mennä ihan hyvin katsomaan. Varmasti sanovat, jos on jotain mihin pitäisi varautua. (VHK 11012012 20:39).

Osassa kirjoituksissa ammattilaisiin ja heidän ammattitaitoonsa kohdistuva luotto ja tyytyväisyys toimintaan näkyy myös muina yleisinä kehuina: *Nätisti oli kaikki laitettu. Vainajan ja omaisten surun arvostus tuntui hyvältä.* (S24 VK 14072008 21:36).

Kirjoituksista ilmenee, että ammatilaisiin suhtaudutaan myös henkilöinä, joilta voidaan pyytää erinäisiä erityistoimia katsomiseen liittyen. Näiltä osin kirjoittajat myös neuvovat toisiaan ja kuvaavat, millaisia asioita ammatilaisilta voidaan pyytää katsomistilanteen muokkaamiseksi. Näitä esimerkkejä kirjoittavat tarjoavat ratkaisuksi toisilleen muun muassa tilanteissa, joissa vainajan tiedetään olevan huonokuntoinen, mutta häntä halutaan silti käydä katsomassa: *Jos haluat mennä katsomaan niin pyydä peittämään kasvot, mutta laittamaan kädet näkyville.* (VNEM 15072014 20:17). Myös muunlaisia vinkkejä sen suhteen, mitä ammatilaisilta on mahdollista pyytää, esitetään: – – *parempi katsoa kuin katua, tai pyyttää hautaustoimiston henkilökunta ottamaan kuvia.* (VNHJHK 14032010 13:13). Näyttää siltä, että tilanne koetaan jossain määrin myös palvelutilanteena, jolloin asiakaspalvelijalta on oikeutettua pyytää erityistoimia hetken suhteen.

Kokemusten monipuolisuus tulee esiin aineistoa tarkastellessa ja voidaan huomata, että ammatilaiset ja heidän roolinsa voidaan kokea monin eri tavoin. Tietyssä määrin ammatilaisilta odotetaan ohjausta, arviointia ja apua päätöksentekoon. Kokemus liian vähäisestä osallistumismahdollisuudesta liittyi lähinnä muihin toimiin kuten vainajan pukemiseen. Kirjoituksissa ei kuitenkaan ilmene, että koettaisiin tarvetta täydelliselle kontrollille, jolloin ammatilainen voisi kieltää vainajan katsomisen täysin. On kuitenkin hyvä huomioida, että yhteiskunnan tasolla vainajan katsomiseen voivat vaikuttaa yhteiskunnassa vallitsevat tai tapauskohtaiset rajoitteet ja määräykset. Esimerkiksi joissakin tapauksissa vainajan näyttämiseen tarvitaan kuolemansyyn tutkinnasta vastaavan poliisin lupa (Thl.fi 2020a).

Vainajan katsomisen yhteydessä varotoimenpiteitä voidaan tarvita myös, jos vainajalla on kuollessaan ollut tarttuva tauti. Tällaiset varotoimenpiteet nousivat vuoden 2020 aikana erittäin ajankohtaisiksi COVID-19 pandemian takia, joka on lisännyt vainajan katsomisenkin rajoitteita. Terveys- ja hyvinvoinnin laitos on julkaissut ohjeet katsomistilanteeseen varmistetussa tai epäillyssä COVID-19-infektiossa otsikolla: *Vainajan näyttö omaisille terveydenhuollossa.* Ohjeistus on seuraavanlainen:

Henkilökunnan on huolehdittava siitä, että vainajaan koskevat omaiset ja muut hoitohenkilöstöön kuulumattomat saavat opastusta varotoimien noudattamisessa ja suojarusteiden käyttämisessä. Jos suojarusteita tai valvovaa henkilökuntaa ei ole riittävästi, on henkilökuntaan kuulumattomien vältettävä fyysistä kontaktia vainajaan. (Thl.fi 2020b)

Näin ollen näyttäisi siltä, että henkilökunnan tai suojarusteiden puuttuessa, on mahdollista, että koronaa sairastaneen vainajan koskettaminen ei tule kysymykseen.

Seurakuntien taholta tapahtuvan vainajan katsomisen kieltämisen korona-aikana on nostanut esiin sosiaalishistorian dosentti Ilona Pajari blogitekstissään. Seurakunnat ovat kieltäneet vainajan katsomisen pääasiassa siitä syystä, että arkun vieressä ollaan mahdollisesti liian lähekkäin (Pajari 2020). Tämä kuulostaa kuitenkin erikoiselta syyllä katsomiskiellolle, sillä arkun äärellä olevien henkilöiden määrää on mahdollista rajata. Mitä ilmeisimmin eri seurakunnat ovat kuitenkin laatineet omia seurakuntakohtaisia ohjeistuksiaan korona-aikana tapahtuvaan vainajan katsomiseen. Esimerkiksi Oulun seurakunta kertoo päivitettyissä ohjeissaan, että koronaan kuolleen vainajan arkkua ei saa avata ollenkaan (Oulunseurakunnat.fi 2021).

Näyttää siis siltä, että yksittäisten seurakuntien määräykset voivat estää vainajan katsomisen. Toisaalta voitaneen spekuloida, nojaavatko yksittäisten seurakuntien määräykset mihinkään lain kohtaan ja voidaanko esimerkiksi arkun avaaminen ehdottomasti estää, jos omainen sitä vaatii. Hieman epäselväksi siis jää, ovatko seurakuntien asettamat kiellot todella kieltoja vai ainoastaan vahvoja suosituksia. Kiinnostavaa on myös, että kyseisestä aiheesta on syntynyt internetkeskustelu *Vauva.fi*-keskustelupalstalle otsikolla *Vainajan katsominen on kielletty koronan aikaan?.* Keskustelu on jäänyt vain muutaman viestin mittaiseksi, mutta jo ensimmäinen kommentoija ilmaisi huolensa asian suhteen ja tähdensi vainajan katsomisen merkitystä hänelle itselleen (Vauva.fi 2020).

Yhteenvedon voidaan todeta, että kaiken kaikkiaan yhteisön rooli vainajan katsomisessa näyttäytyy moninaisena. Lähimmäisten kohdalla oli eriteltävissä eri rooleiksi toimiminen tukena, mutta toisaalta myös vaikuttajina, jotka voivat ohjata omin kehotuksin ja suosituksin toimimaan tietyllä tavalla. Myös etäisemmät vertaistukena toimivat henkilöt voivat saada jonkinlaisen neuvonantajan roolin. Yhteiskunnan toimijoiden kohdalla nousevat esiin myös odotukset. Ammattilaiselta vaaditaan ja odotetaan tiettyjä valmiuksia roolissaan ohjaajana, neuvojana ja rajoittajana ja jos ammattilainen epäonnistuu tehtävässään, koetaan pettymystä. Laajimmasta perspektiivistä institutionaalisella tasolla yhteiskunnan roolina näyttäytyy laajojen kehysten asettaminen, jonka puitteissa ja suositusten mukaan itsenäisissä yksiköissä toimitaan.

7 Lopuksi

Tutkimuksessa havaitsin, että aineistosta oli löydettävissä vainajan katsomisen aiheuttamia reaktioita kielteisestä myönteiseen ja myös tältä väliltä. Tarkempaan tarkasteluun nostin runsaimmin aineistossa esiintyneet reaktiot, jotka analyysissäni nimesin järkytykseksi, oivallukseksi ja rentoutumiseksi. Niin kuin jo analyysin yhteydessä ilmeni, kyseiset reaktiot ovat katsomistilanteille hyvin tyypillisiä ja näitä reaktioita on havaittu myös monissa muissa tutkimuksissa.

Havaittavissa oli, että erityisesti vainajan turmeltunut tai vieras ulkonäkö oli järkytystä aiheuttava tekijä, mutta sekään ei välttämättä saanut omaista katumaan katsomispäätöstään. Oivalluksia katsomishetkessä olivat kokemus jonkinlaisesta ruumiin ja hengen erillisyydestä, kokemus kuoleman todellisuudesta ja myös esimerkiksi maailmankatsomusta muuttavat oivallukset esimerkiksi tuonpuoleisesta. Tässä tutkimuksessa olen tehnyt yleisluontoiset luokitukset, mutta on hyvä tiedostaa, että kuvattuihin kokemuksiin ja ajatuksiin vaikuttavat mitä ilmeisemmin moninaiset tekijät katsojan persoonasta katsomisen olosuhteisiin ja vainajan kuntoon asti. Voitaisiinkin kysyä; kuka katsoo, ketä katsotaan, milloin katsotaan, missä katsotaan ja mitkä ovat olosuhteet. Näihin kysymyksiin vastaamalla päästäisiin syvemmälle moninaisiin tekijöihin ja vaikutuksiin, joihin en tässä tutkimuksessa ole kuitenkaan tarkemmin syventynyt enkä tämän aineiston puitteissa olisi voinutkaan niitä tarkemmin eritellä.

Relationaalisesta näkökulmasta tarkasteltuna oman tulkintani mukaan tästä aineistosta oli nostettavissa esiin neljä mahdollista katsomisen merkitystä suhteen kannalta. Nämä merkitykset olivat muistoja turmeleva kohtaaminen, suhdetta korjaava kohtaaminen, vainajan hyvästely ja viimeinen velvollisuus vainajaa kohtaan. Havaitsin, että katsomishetki voi antaa omanlaisensa leiman päättyvälle suhteelle ja olla sillä tavalla merkityksellinen. Katsominen voi toimia hetkenä, jolloin suhde voidaan päättää arvokkaaksi koetulla tavalla ja vainaja voidaan asianmukaisesti hyvästellä ja hänelle voidaan tehdä viimeiset palvelukset. Katsominen voi parhaimmillaan eheyttää viimeisiä ikäviä muistikuvia, joita omaiselle on mahdollisesti jäänyt edesmenneestä ja antaa positiivisemmän sinetin päättyvälle ihmissuhteelle.

Katsomisen mahdolliseksi riskiksi suhteen kannalta kuitenkin koetaan hetkestä mahdollisesti aiheutuvat negatiiviset viimeiset muistikuvat, joita ei haluta pilaamaan eläviä ja hyviä muistoja. Nämä kirjoitukset voivat kieliä edelleen kuolemankulttuurissa

vähintään piilorakenteena lymyvästä kuoleman kieltämisestä, jolloin ihanteellisen, elävän ja kauniin kuvan ylläpitäminen toimii aseena pelottavaa ja tuntematonta kuolemaa kohtaan. Toisaalta nähtävissä oli myös toinen näkökulma, jossa kuolema nähdään luonnollisena ja läheisen näkeminen vainajana on vain yksi kuoleman konkretisoiva tekijä, joka kuuluu elämään. Havaittavissa oli myös, että velvollisuudentuntoiset saattavat kokea syyllisyyttä, jos ajattelevat laiminlyöneensä vainajaa, kun eivät ole menneet katsomaan tätä ja hyvästelleet oikealla tavalla. Pääasiassa esiin nostamani merkitykset olivat kuitenkin suhteen näkökulmasta positiivisia ja katsominen toimi paikoitellen jopa voimaannuttavana siirtymänä pois fyysisestä yhteydestä.

Yhteisön rooleja katsomisessa tarkastellessani keskeiseksi nousivat ammattilaiset, joiden tehtäväksi koettiin sen varmistaminen, että katsomishetki sujuisi toivotulla tavalla. Oman aineistoni puitteissa luotto ammattilaisia kohtaan näyttäytyi pääosin vahvana. Myös lähimmäisillä ja etäisemmällä vertaisverkostoilla näyttää olevan paikkansa erityisesti neuvojen ja tuen lähteinä.

Aineiston tarkastelu toi myös esiin, että vainajan katsomispäätökseen liittyy paljon koettua epävarmuutta. Selkeän vainajan katsomisperinteen ja siihen liittyvien toimintamallien puuttuminen voi luultavasti olla yksi epävarmuuksia lisäävä tekijä, kun päätös katsomisesta jää omille harteille. Tilannetta voi peilata myös kuoleman ammatillistumisen kehitykseen, jolloin ennen tavallisesti omaisille kuulunut vainajan käsittely siirtyi ammattilaisten hoidettavaksi. Ennen pitkään kehitys näyttää kuitenkin ottaneen pienen askeleen takaisinpäin, kun omaisten osallistaminen ja rohkaiseminen vainajan käsittelyyn on tullut uudeksi toimintatavaksi. (Erämaja 2006, 109; Pajari 2014, 100; Walter 1994, 47–60.) Mitä ilmeisemmin tämä on saanut aikaan jonkinlaisen murrosvaiheen, jolloin mahdollisuus nähdä vainaja ja osallistua esimerkiksi vainajan pukemiseen, on palannut, mutta selkeää siihen liittyvää perinnettä ei pääasiassa ole. Potentiaalisesti katsomista helpottavana voivatkin toimia myös esimerkiksi perheyhteisössä aina käytössä olleet toimintatavat, kuten suvun tapa aina katsoa ja pukea vainajat. Tällöin yksilö voi turvautua valmiisiin raameihin, eikä hänen tarvitse tehdä katsomispäätöstä itse. Toisaalta poikkeaminen totutuista tavoista saattaa myös aiheuttaa epäilyksiä siitä, onko hyväksyttävää toimia toisin.

Kiinnostavana yksityiskohtana haluan nostaa vielä esiin analyysissäni esiin nousseet vainajan ulkonäköön liittyvät tekijät. Kuten edellä toin esiin, analyysissäni ilmeni, että useimmin katsomishetkellä koetut järkytykset liittyivät vainajan huonoon ulkonäköön. Katsomaan menemiseen liittyi myös epäröintiä, koska kuolleen näkeminen oli uutta eikä

etukäteen osattu arvioida, miltä vainaja tulisi tilanteessa näyttämään. Tällöin keskustelijat myös kehottivat tukeutumaan ammattilaisiin, jotka voisivat varmistaa, ettei vainajan ulkonäkö tulisi järkyttämään katsojia. Kiinnostavaa onkin, että Gustaf Molanderin (2019, 119) teoksesta käy ilmi, että ammattilaiset itsekin kokevat vainajan ulkonäön arvioimisen hankalaksi erityisesti silloin kun vainaja on ollut pitkään kuolleena.

Vaikka Suomessakin vainaja laitetaan ja siistitään kuoleman jälkeen, täällä ei ole, toisin kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa, omana ammattiryhmänään *vainajan ehostajia*, joiden pääasiallinen tehtävä on tehdä vainajista kauniita ja elävältä näyttäviä. Yhdysvalloissa laittamisen lisäksi vainajat myös balsamoidaan. (Molander 2009, 220.) Balsamointi lienee välttämätöntä, sillä vainaja voi olla esillä hautaustoimiston tiloissa useita päiviä (Harper 2010, 104). Myös Englannissa vainajan balsamointi kuuluu tapoihin ja vainajan hyvä ulkonäkö on tärkeä myös liiketoiminnan kannalta, sillä hautaustoimistot osoittavat niin ammattitaitonsa (Erämaja 2006, 217). Vainajan ulkonäön keskeisyydestä kertonee myös se, että Yhdysvalloissa katsomistilaisuuden käyttäytymiskoodistoon kuuluu vainajan ulkonäön kehuminen omaisille (Molander 2009, 220).

Suomen kontekstissa tällainen vainajan käsittely mahdollisimman elinvoimaisen ja ”edustavan” näköiseksi saattaa kuulostaa vieraalta ja jopa pinnalliselta, mutta olisi kiinnostavaa tarkastella tällaisen toimintatavan mahdollisia hyviä puolia. Jättääkö vainaja, josta kuolemanmerkit on poistettu mahdollisimman hyvin, varmemmin positiivisen ja hyvän kuvan kuolemasta ja vainajasta, auttaen mahdollisesti surutyössä? Uskaltaisiko useampi epäröimättä katsoa vainajaa, jos vainajan hyvä ulkonäkö olisi taattu? Toisaalta vainajan yltiöpäisen ehostamisen voi nähdä myös liittyvän kuoleman kieltämiseen, jos ihanteena on, ettei vainajassakaan saa näkyä merkkejä siitä, että hän tosiaan on kuollut.

Jos ajatellaan, että vainajan katsomisen tarkoitus on lempeällä tavalla näyttää ja konkretisoida kuolema, kuten Molander (2009, 221) kuvaa, voiko liian ehostettu vainaja jopa toimia tätä tavoitetta vastaan jättämällä katsojalle epätodellisen, vieraan tai luonnottoman vaikutelman edesmenneestä? Toisaalta hyvältä ja rauhalliselta näyttävä vainaja voisi lievittää kuolemanpelkoa synnyttämällä mielikuvan rauhallisesta ja hyvästä kuolemasta. Olisikin kiinnostavaa tarkastella, millaisia katsomishetkeen liittyviä järkytyksiä esimerkiksi Yhdysvalloissa koetaan. Odotetaanko mahdollisesti liiankin hyvältä näyttävää vainajaa, joka saattaa johtaa pettymyksiin tai koetaanko ehostettu vainaja liian nukkemaiseksi tai etäiseksi? Ylipäätään aineistoni kirjoitukset vainajan ulkonäköön liittyvistä tekijöistä, herättivät paljon kysymyksiä siitä, mitä merkitystä

vainajan ulkonäöllä tilanteen kannalta todella on ja millaisista eri näkökulmista asiaa voisi tarkastella.

Vainajan ehostamisen lisäksi muitakin vainajan katsomisen käytänteisiin liittyviä eroja ja asenteita olisi kiinnostavaa tarkastella ja vertailla laajemminkin. Esimerkkinä kiinnostavasta erosta eri maiden välillä on vainajan katsomisen julkisuus.²⁷ Itse asettelin analyysissäni vastakkain yksityisen katsomishetken, jolla viittasin tilanteeseen, jossa omainen on kahdestaan vainajan kanssa, ja yhteisöllisen katsomishetken, jolloin katsomiseen osallistuu useita sukulaisia tai läheisiä yhtä aikaa. Kuitenkin verrattaessa esimerkiksi Yhdysvaltojen katsomiskäytäntöihin, on Suomessa katsominen aina, siitä huolimatta onko katsomassa yksi vai useampi, äärimmäisen yksityinen tilaisuus. Yhdysvalloissa taas on tapana ilmoittaa lehdessä, milloin vainaja on esillä, jotta etäisemmätkin tutut, kuten vainajan naapurit, voivat pistäytyä häntä katsomaan. Katsominen on myös hyvin sosiaalinen tilaisuus, jossa on mahdollisuus tavata vanhoja tuttuja ja vaihtaa kuulumisia. (Harper 2010, 107.) Tämä on suomalaisen toimintatavan näkökulmasta hyvin vierasta. Tällaisia vallitsevia eroja ja niiden taustoja olisi kiinnostavaa kartoittaa enemmänkin.

Vaikka keskityin tässä tutkimuksessa vainajan katsomiseen reaktioiden, relaatioiden ja roolien näkökulmasta, alkuperäinen suunnitelmani tämän aihepiirin suhteen oli painotukseltaan toisenlainen. Ajatukseni oli käsitellä vainajan katsomista enemmän rituaalinäkökulmasta ja tarkastella sen rituaalinomaisia piirteitä ja mahdollista roolia myös sekulaarina kuolemanrituaalina. Tämä ajatus katsomisen rituaalisesta luonteesta heräsi lukiessani muun muassa niitä aineistoni kirjoituksia, joissa kirjoittajat kertovat liittäneensä vainajan katsomishetkeen myös erinäisten esineiden asettamista arkkuun.

Tutkimukseni painopiste kääntyi kuitenkin enemmän suhdenäkökulman ja muiden yleisempien vaikutusten tarkasteluun. Tarkasteluni edetessä, näin kuitenkin näiden kahden osa-alueen yhteneväisyyden, sillä esineisiin, joita omaiset kuvasivat asettavansa arkkuun, näytti liittyvän suhdetta edustavaa symboliikkaa. Yksi sopiva esimerkki tällaisesta esineestä on arkkuun asetettu hääkuva. Tässä aineistossa esineistä kertovat kirjoitukset jäivät kuitenkin marginaalisiksi, joten ainoastaan sivusin tätä aihepiiriä luvussa 5.3. Kuitenkin vainajan katsomiseen yhdistetty esineiden asettaminen on

²⁷ Ks. esim. Erämaja (2006, 217–218), joka sivuaa väitöskirjassaan katsomisen julkisuutta vs. yksityisyyttä eri maiden välillä verraten muun muassa Suomea ja Englantia sekä Suomea ja Ruotsia.

mielenkiintoinen yksityiskohta ja toimintana jonkinlaista ”sukua” haudoille vietäville esineille, jotka näyttävät myös linkittyvän suhteen ylläpitoon ja vainajan muisteluun.

Toisenlainen aineisto kuitenkin mahdollistaisi tämän aihealueen lisätutkimuksen, jolloin painopiste voisi siirtyä arkkuun asetettujen esineiden symboliikan tarkasteluun. Mitä merkityksiä arkkuun asetettaville esineille annetaan? Ovatko esineet vainajaa vai omaisia varten? Missä määrin ne symboloivat omaisen ja vainajan suhdetta ja mitä ne kertovat vainajasta itsestään ja hänen elämästään? Aihepiiriä on jonkin verran tutkittu ja muistoesineiden arkkuun asettamiseen liittyviä motiiveja on tarkastellut muun muassa Vamik Volkan. Hän käyttää termiä *linking object* esineistä, jotka edustavat edesmennyttä suremaan jääneelle. (Molander 2009, 148.) Suomen Hautaustoimistojen Liitto ry:n puheenjohtaja Kyllikki Forsius on maininnut vuonna 2017 ilmestyneessä *ET*-lehden haastattelussa, että hänen näkemyksensä mukaan esineiden asettaminen arkkuun on Suomessa uutta (Särkkä 2017). Tämän aihealueen syvempi tarkastelu voisikin avartaa jälleen enemmän tämänhetkisen kuolemankulttuuriin kontekstissa tapahtuvaa uudenlaista rituaalista toimintaa.

Aivan lopuksi palaan vielä lyhyesti aineistooni. Suurin osa aineistoni keskusteluista sijoittuvat vuosille 2007–2014, lukuun ottamatta vuonna 2017 käytyä keskustelua. Mielenkiintoista on, että viime vuosina vastaavia keskusteluja ei ole osunut omiin silmiini ainakaan kyseisillä palstoilla, vaikka olen niillä aktiivisesti vierailut. Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että aihepiiri ei nouse ainakaan jatkuvasti keskustelujen aiheeksi eikä näin ollen näytä olevan erityisen suosittu puheenaihe. Mahdollista tietenkin on, että vastaavia keskusteluja on käyty enemmänkin, mutta niiden löytäminen vaatisi jonkinlaisen tehokkaamman hakutyökalun hyödyntämistä. Ainoa aiheeseen liittyvä tuoreempi keskustelu on jo analyysini yhteydessä esiin tuomani keskustelu hautajaisista koronan aikana.

Voitaneenkin spekuloida, ovatko vastaavat keskustelut internetin palstoilla vähentyneet entisestään vai ovatko keskustelut vain siirtyneet esimerkiksi muille, suljetummille foorumeille. Esimerkiksi kuolemateemaiset blogit saattavat tarjota alustan kuolemaa koskevalle virtuaaliselle keskustelulle (Butters 2020). Mahdollista on myös, että lisääntynyt kuoleman esillä olo on tarjonnut myös muita informaation ja vertaistuen lähteitä niitä kaipaaville. Lisääntyneestä kuoleman esillä olostä muutamina konkreettisina

esimerkkeinä lähivuosilta toimivat ainakin *Suomalaisen kuoleman historia* -kirjan²⁸ ilmestyminen vuonna 2019 ja samana vuonna *Ars Moriendi* -kuolemafestarien järjestäminen ensimmäistä kertaa (Gaudeamus.fi 2019; Kytöharju 2019). Kuolemafestarien tarkoituksena on tuoda yksityisen piiriin ja piiloon jäävä kuolema esiin ja entistä näkyvämmäksi. Monipuolinen festariohjelmisto tarjoaa monia tapoja kuoleman pohdiskeluun muun muassa taiteen ja keskustelun keinoin. (Kytöharju 2019.)

Myös hiljattain, vuonna 2021, esitetty televisiodokumentti *Marikan kuolema*, toimii esimerkkinä siitä, miten kuolemaa voidaan nostaa yleiseen keskusteluun. Dokumentissa seurataan syöpäsairaana Marikan elämää ja kuolemaan valmistautumista hänen viimeisten elinkuukausiensa aikana (Tervonen 2021). Vastaavia, joskin hieman vanhempia, esimerkkejä kuolemaa esiin nostavista keskustelunavauksista ovat esimerkiksi syöpään kuolevia käsittelevä televisiosarja *Viimeiset sanani* vuodelta 2013 ja Minna Havukaisen *Exitus*-näyttely, jonka aiheena oli kuolema ja surutyö (Hakola 2014, 65).

Mitä ilmeisimmin kuolemaa siis pyritään aika ajoin esimerkiksi festarien kaltaisten tempausten siivittämänä tuomaan yhä enemmän osaksi yleistä keskustelua, näkyväksi ja yhdessä pohdittavaksi. Uskontotieteilijä Majja Butters (2021) kuitenkin toteaa, että edelleen arkinen kuolemapuhe, jossa kuolema käsitettäisiin luonnolliseksi osaksi elämää, jää mediassa vähäiseksi. Rippumatta siitä, kuinka avoimesti kuolemasta puhumme ja kuinka paljon pidämme sitä esillä, kiistatonta on, että kuolema pysyy, ennen kaikkea, edelleen mysteerinä meille kaikille. Ennen omaa vuoroamme ainoa tapa päästä käsinkosketeltavan lähelle tuota tuntematonta, on asettua edesmenneen läheisemme äärelle.

Se oli vain hauras kuori, hän oli lähtenyt pois.

Laskin ruusuni hänen rinnalleen ja toivotin hyvää matkaa.

(VNEM 17072014 9:31)

²⁸ Teoksen bibliografiset tiedot: Ilona Pajari & Jussi Jalonen & Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva (toim.) 2019. *Suomalaisen kuoleman historia*. Gaudeamus: Helsinki.

Lähteet

Tutkimusaineisto

Keskustelulinkit ja aineistolainaukset

Tekemieni rajausten jälkeen (tehdyt rajaukset kuvattu luvussa 3.3) aineistooni kuuluu yhteensä 411 viestiä alla listatuilta keskustelupalstoilta. Tekstissä käyttämäni aineistolainauksen kirjainyhdistelmät viittaavat keskustelun otsikkoon. Lainaukset on ryhmitelty keskustelun perusteella. Numerosarja viittaa viestin päivämäärään ja kellonaikaan/viestin numeroon. Päivämäärät ovat yhteen kirjoitettuina muodossa päivä/kuukausi/vuosi.

Lainatut viestit *Helpottaako vainajan näkeminen ennen hautajaisia?* -keskustelusta (3 kpl):

HVNEH 13102014 18:39

HVNEH 14102014 02:51

HVNEH 14102014 12:08

Keskustelu: <https://www.demi.fi/keskustelut/syvalliset/helpottaako-vainajan-nakeminen-ennen-hautajaisia> (Viitattu 15.3.2021)

Lainatut viestit *Vainajan katsominen* -keskustelusta (6 kpl):

VK 22102017 00:25

VK 22102017 08:30

VK 22102017 09:43

VK 22102017 09:50

VK 22102017 17:58

VK 23102017 18:03

Keskustelu: <http://forum.hevostalli.net/read.php?f=9&i=6195524&t=6192955> (Viitattu 15.3.2021)

Lainatut viestit *Oletko nähnyt vainajan ennen hautausta?* -keskustelusta (6kpl):

ONVEH 28092008 #10

ONVEH 28092008 #11

ONVEH 28092008 #22

ONVEH 28092008 #28

ONVEH 28092008 #38

ONVEH 28092008 #43

Keskustelu: <https://kaksplus.fi/threads/g-oletko-naehnyt-vainajan-ennen-hautausta-jos-olet-niin-vaikuttiko-muistoihisi-millae-tavalla-jos-et-ole-niin-miksi-et.1181364/> (Viitattu 15.3.2021)

Lainatut viestit *Vainajan hyvästeleminen kappelissa* -keskustelusta (9kpl):

VHK 04052007 21:45
VHK 06052007 11:43
VHK 08052007 01:15
VHK 08052007 10:39
VHK 09052007 13:39
VHK 09052007 16:30
VHK 10052007 01:58
VHK 11012012 11:17
VHK 11012012 20:39

Keskustelu: <https://keskustelu.suomi24.fi/t/4372455/vainajan-hyvasteleminen-kappelissa>(Viitattu 15.3.2021)

Lainatut viestit *Vainajan katsominen* -keskustelusta (10 kpl):

S24 VK 11072008 00:01
S24 VK 11072008 09:42
S24 VK 11072008 09:53
S24 VK 11072008 12:36
S24 VK 12072008 12:26
S24 VK 14072008 11:50
S24 VK 14072008 21:36
S24 VK 14072008 23:51
S24 VK 15072008 12:49
S24 VK 15072008 13:14

Keskustelu: <https://keskustelu.suomi24.fi/t/6012927/vainajan-katsominen>
(Viitattu 15.3.2021)

Lainatut viestit *Vainajan näkeminen, hyviä ja huonoja kokemuksianne* -keskustelusta (10 kpl):

VNHJHK 09032010 21:47
VNHJHK 09032010 22:00
VNHJHK 14032010 13:13
VNHJHK 15032010 13:26
VNHJHK 17032010 20:08
VNHJHK 18032010 20:31
VNHJHK 18032010 22:26
VNHJHK 29032010 11:57
VNHJHK 29032010 19:52
VNHJHK 12052010 21:02

Keskustelu: <https://keskustelu.suomi24.fi/t/8910959/vainajan-nakeminen-hyvia-ja-huonoja-kokemuksianne>(Viitattu 15.3.2021)

Lainatut viestit *Vainajan näkeminen ei mahdollista?* -keskustelusta (14 kpl):

VNEM 08072014 20:33
VNEM 15072014 20:17
VNEM 15072014 20:58
VNEM 15072014 22:33
VNEM 15072014 22:47
VNEM 15072014 23:13
VNEM 16072014 06:08
VNEM 16072014 12:51
VNEM 16072014 16:55
VNEM 16072014 22:24
VNEM 16072014 22:26
VNEM 16072014 22:50
VNEM 17072014 09:31
VNEM 17072014 11:01

Keskustelu: <https://keskustelu.suomi24.fi/t/12355042/vainajan-nakeminen-ei-mahdollista>(Viitattu 15.3.2021)

Lainatut viestit *Oletteko katsoneet vainajaa arkussa?* -keskustelusta (18 kpl):

OKVA 16122012 #1
OKVA 16122012 #3
OKVA 16122012 #10
OKVA 16122012 #19
OKVA 16122012 #22
OKVA 16122012 #23
OKVA 16122012 #27
OKVA 16122012 #29
OKVA 16122012 #37
OKVA 16122012 #45
OKVA 16122012 #50
OKVA 16122012 #58
OKVA 16122012 #63
OKVA 16122012 #65
OKVA 16122012 #66
OKVA 16122012 #68
OKVA 16122012 #69
OKVA 17122012 #70

Keskustelu: <https://kaksplus.fi/threads/oletteko-katsoneet-vainajaa-arkussa.2221273/>(Viitattu 15.3.2021)

Tutkimuskirjallisuus ja muut lähteet

Alasuutari, Pertti 2011. *Laadullinen tutkimus 2.0*. 4. uud. painos. Tampere: Vastapaino.

A-lehdet.fi. *Mainosta Demissä*. Osoitteessa <https://www.a-lehdet.fi/yrityksille/demi> (Viitattu 15.3.2021)

Aller.fi 2019. *Suomi24-keskustelualusta vaihtaa omistajaa*. Osoitteessa <https://aller.fi/suomi24-keskustelualusta-vaihtaa-omistajaa/> (Viitattu 14.3.2021)

Anttonen, Veikko & Anna Maria Viljanen 2000. Esipuhe. Mary Douglas ja ajattelun yhteisöllisyys. Teoksessa Mary Douglas (kirj.) *Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi* (Purity and Danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo). Tampere: Vastapaino.

Ariès, Philippe 1982 (1977). *The Hour of Our Death*. (L'Homme devant la mort). New York: Vintage Books.

Brubaker, Jed R. & Gillian R. Hayes & Paul Dourish 2013. Beyond the Grave: Facebook as a Site for the Expansion of Death and Mourning. *The Information Society*. 29 (3), 152–163.

Butters, Maija 2020. Kuolema. Teoksessa Heikki Pesonen & Tuula Sakaranaho (toim.) *Uskontotieteen ilmiöitä ja näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus.

Butters, Maija & Niina Niskanen 2021. *Saattohoitopotilas saa lohtua taiteesta ja luonnosta*. Osoitteessa https://www2.helsinki.fi/fi/uutiset/kieli-kulttuuri/saattohoitopotilas-saa-lohtua-taiteesta-ja-luonnosta?fbclid=IwAR1jCoTUsU_nyvksk8_o-R2Hh51U1q4O-88vh97sUpl4xIVSq0dSY4g4iT4 (Viitattu 15.3.2021)

Byskata, Hanna 2002. *Vainajien ulosveisuu Teerijärvellä 1900-luvulla*. Pro gradu - tutkiema. Käytännöllinen teologia. Helsingin yliopisto.

Chapple, Alison & Sue Ziebland 2010. Viewing the body after bereavement due to a traumatic death: qualitative study in the UK. *BMJ*. 340:2032.

Demi.fi 2018. *Kysymyksiä ja vastauksia Demi.fistä*. Osoitteessa <https://www.demi.fi/ukk#142-421186> (Viitattu 15.3.2021)

Douglas, Mary 2000 (1966). *Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi* (Purity and Danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo). Tampere: Vastapaino.

Drayton, John 2013. Bodies-in-Life/Bodies-in-Death: Social Work, Coronial Autopsies and the Bonds of Identity. *British Journal of Social Work*. 43 (2), 264–281.

Engelke, Matthew 2015. The coffin question: death and materiality in humanist funerals. *The Journal of Objects, Art and Belief*. 11 (1), 26–48.

Erämaja, Tapani 2006. *Viimeinen matka. Toimintatutkimus kirkollisen hautauskentän professiostruktuurista*. Helsinki: Yliopistopaino.

Eskola, Jari & Juha Suoranta 1998. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. 2.painos. Tampere: Vastapaino.

- Eur-lex.europa.eu *Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EU) 2016/679*.
Osoitteessa <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679> (Viitattu 15.2.2021)
- Eysenbach, Gunther & James E. Till 2001. Ethical issues in qualitative research on internet communities. *BMJ*. 323:1103.
- Fisher, Seymour 2008. Motionless body. Teoksessa Sarah Earle & Carol Komaromy & Caroline Bartholomew (toim.) *Death and Dying: A Reader*. Lontoo: SAGE.
- Gaudeamus.fi 2019. *Historia. Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva (toim.): Suomalaisen kuoleman historia*. Osoitteessa <https://www.gaudeamus.fi/suomalaisenkuolemanhistoria/> (Viitattu 9.4.2021)
- Haddow, Gillian 2005. The phenomenology of death, embodiment and organ transplantation. *Sociology of Health & Illness*. 27 (1), 92–113.
- Hakala, Salli & Juho Vesa 2013. Verkkokeskustelut ja sisällön erittely. Teoksessa Salla-Maaria Laaksonen & Janne Matikainen & Minttu Tikka (toim.) *Otteita Verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Tampere: Vastapaino.
- Hakapää, Jyrki 2013. Ariès ja kuoleman historia. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) *Ariès ja historian salaisuus*. Historia mirabilis 10. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys.
- Hakola, Outi 2014. Kuoleman kokemus. Teoksessa Outi Hakola & Sari Kivistö & Virpi Mäkinen (toim.) *Kuoleman kulttuurit Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Harper, Sheila 2010. Behind Closed Doors? Corpses and Mourners in English and American Funeral Premises. Teoksessa Jenny Hockey & Carol Komaromy & Kate Woodthorpe (toim.) *The Matter of Death. Space, Place and Materiality*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Harrington, Christina & Bethany Sprowl 2011–2012. Family members' experiences with viewing in the wake of sudden death. *OMEGA – Journal of Death and Dying*. 64 (1), 65–82.
- Harva, Uno 1933. Suomalaisten muinaisuskonto. Teoksessa Gunnar Suolahti & Esko Aaltonen & Pentti Renvall & Lauri Kuusanmäki & Heikki Waris & Eino Jutikka (toim.) *Suomen kulttuurihistoria 1*. Helsinki: WSOY.
- Haverinen, Anna 2014. *Memoria virtualis – death and mourning rituals in online environments*. Turku: Juvenes Print.
- Heelas, Paul & Linda Woodhead & Benjamin Seel & Bronislaw Szerszynski & Karin Tusting. 2005. *The Spiritual Revolution. Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Hirvonen, Antti & Teemo Tebest & Juha Rissanen 2013. *Täällä somelaiset elävät - katso lista historiallisesta Facebookista juuri avattuun Pheediin*. Osoitteessa <https://yle.fi/uutiset/3-6518189> (Viitattu 15.3.2021)
- Honko, Lauri 1972. *Uskontotieteen näkökulmia*. Helsinki: WSOY.

- Kaupparehti.fi. *Hevostallinet Oy*. Osoitteessa <https://www.kauppalehti.fi/yritykset/yritys/hevostallinet+oy/19600663> (Viitattu 15.3.2021)
- Keinänen, Marja-Liisa 2014. "Feeding the Dead" Women "Doing" Religion and Kinship in Traditional Russian Orthodox Karelia. Teoksessa Terhi Utriainen & Päivi Salmesvuori (toim.) *Finnish Women Making Religion. Between Ancestors and Angels*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Keto, Vuokko 2000. *Vainajan ulosveisuu Perhönjokilaaksossa. Tutkimus tavan historiasta, merkityksestä ja siihen liittyvistä rooleista*. Pro gradu -tutkielma. Folkloristiikka. Jyväskylän yliopisto.
- Kiiskinen, Kyösti & Leena Aaltonen 1992. *Hautauskulttuuri Suomessa. Suomen hautausseurojen liiton 50-vuotisjuhlakirja*. Helsinki: Suomen hautausseurojen liitto.
- Kytöharju, Marjo 2019. Ensimmäisen kerran järjestettävällä Ars Moriendi -festivaalilla voi tanssia kuolemantanssia ja laulaa hautajaisvirsiä. *Kirkko ja kaupunki*. Osoitteessa <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/ensimmaisen-kerran-jarjestettavalla-ars-moriendi-festivaalilla-voi-tanssia-kuolemantanssia-ja-laulaa-hautajaisvirsia#750bbbd2> (Viitattu 15.3.2021)
- Lagus, Krista & Mika Pantzar & Minna Ruckenstein & Marjoriikka Ylisiurua 2016. *Suomi24 Muodonantaa aineistolle*. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 10. Kuluttajatutkimuskeskus. Helsinki: Unigrafia.
- McKee, Heidi A. & James E. Porter 2009. Playing a Good Game: Ethical Issues in Researching MMOGs and Virtual Worlds. *International Journal of Internet Research Ethics*. 1 (2), 5–37.
- Molander, Gustaf 2009. *Matka mullan alle – kuolematyöntekijöiden arki*. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Mowll, Jane 2007. Reality and regret. Viewing or not viewing the body after a sudden death. *Bereavement Care*. 26 (1), 3–6.
- Mowll, Jane & E. A. Lobb & M. Wearing 2016. The transformative meanings of viewing or not viewing the body after a sudden death. *Death Studies*. 40 (1), 46–53.
- Mowll, Jane 2017. Supporting Family Members to View the Body after a Violent or Sudden Death: A Role for Social Work. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*. 13 (2–3), 94–112.
- Omerov, Pernilla & Gunnar Steineck & Tommy Nyberg & Bo Runeson & Ullakarin Nyberg 2014. Viewing the Body after Bereavement to Suicide: A Population-Based Survey in Sweden. *Plos One*. 9 (7), 1–9.
- Ort.fi. *Kuolema ja hautaan siunaaminen*. Osoitteessa <https://ort.fi/tutustu-ortodoksiseen-kirkkoon/kuolema-ja-hautaan-siunaaminen> (Viitattu 23.2.2021)
- Ort.fi 2021. *Kirkosta eroaminen väheni vuonna 2020*. Osoitteessa <https://ort.fi/uutishuone/2021-01-07/kirkosta-eroaminen-vaheni-vuonna-2020> (Viitattu 6.3.2021)

- Otavamedia.fi. *Suomen monipuolisin vanhemmuusmedia*. Osoitteessa <https://yrityksille.otavamedia.fi/brandit/kaksplus/> (Viitattu 12.3.2021)
- Oulunseurakunnat.fi 2021. *Koronaviruspandemia*. Osoitteessa <https://www.oulu.seurakunnat.fi/documents/332811/16469501/Pandemiaohjeet+omaisille+8.3.2021.pdf/031ff18d-64fe-3df4-8731-722a45e6d0d2?t=1615194900992> (Viitattu 15.3.2021)
- Pajari, Ilona 2014. Kuolemanrituaalit Suomessa. Teoksessa Outi Hakola & Sari Kivistö & Virpi Mäkinen (toim.) *Kuoleman kulttuurit Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pajari, Ilona 2020. Kuolema koronan aikaan. *What the Hela?* [blogi] Osoitteessa <https://www.jyu.fi/hytk/fi/laitokset/hela/ajankohtaista/blogi/aikasemmat-blogitekstit/kuolema-koronan-aikaan> (Viitattu 23.2.2021)
- Pentikäinen, Juha 1990. *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Helsinki: SKS.
- Pulkkinen, Mari 2016. *Salattu, suoritettu ja sanaton suru: Läheisen menettäminen kokonaisvaltaisena kokemuksena*. Helsinki: Unigrafia.
- Riis, Ole & Linda Woodhead 2010. *A Sociology of Religious Emotion*. New York: Oxford University Press.
- Ruckenstein, Minna 2019. Tracing medicinal agencies: Antidepressants and life-effects. *Social Science & Medicine*. 235, 112368.
- Siltala, Markku 2019. *Jälleenkohtaamisia: Vainajakokemukset sekä niiden koetut vaikutukset käsityksiin elämästä ja kuolemasta*. Helsinki: Unigrafia.
- Smart, Carol 2011. Relationality and Socio-Cultural Theories of Family Life. Teoksessa Riitta Jallinoja & Eric D. Widmer. (toim.) *Families and Kinship in Contemporary Europe. Rules and Practices of Relatedness*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Stroebe, Margaret S. 2004. Religion in coping with bereavement: confidence of convictions or scientific scrutiny? *The International Journal for the Psychology of Religion*. 14 (1), 23–36
- Suomi24.fi. *Suomi24 Keskustelun ohjeet*. Osoitteessa <https://www.suomi24.fi/opastus/keskustelu> (Viitattu 15.3.2021)
- Särkkä, Tutta. 2017. Kyllikki Forsius tietää, mitä ihmiset haluavat mukaansa hautaan. *ET-lehti*. Osoitteessa <https://www.etlehti.fi/artikkeli/raha/kyllikki-forsius-tietaa-mita-ihmiset-haluavat-mukaansa-hautaan> (Viitattu 20.3.2021)
- Tervonen, Kaisu 2021. Marikan kuolema -dokumentissa raskas aihe ei käänny revittelyksi vaan kuolemasta tulee osa elämää. *Helsingin Sanomat*. Osoitteessa <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000007894315.html> (Viitattu 5.4.2021)
- Thl.fi 2020a. *Vainajan omaisille ja läheisille*. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Osoitteessa <https://thl.fi/fi/palvelut-ja-asiointi/valtion-sosiaali-ja-terveydenhuollon-erityispalvelut/oikeuslaakinta/vainajan-omaisille-ja-laheisille> (Viitattu 20.2.2021)
- Thl.fi 2020b. *Vainajien käsittelyohjeet varmistetussa tai epäillyssä COVID-19-infektiossa*. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Osoitteessa

<https://thl.fi/fi/web/infektiotaudit-ja-rokotukset/taudit-ja-torjunta/taudit-ja-taudinaiheuttajat-a-o/koronavirus-covid-19/vainajien-kasittelyohjeet-varmistetussa-tai-epailyssa-covid-19-infektiossa> (Viitattu 23.2.2021)

Tietosuoja.fi. *Usein kysytyä EU:n tietosuoja-asetuksesta*. Osoitteessa <https://tietosuoja.fi/gdpr> (Viitattu 15.2.2021)

Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi 2013. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.

Turtiainen Riikka & Sari Östman 2013. Verkkotutkimuksen eettiset haasteet: Armi ja anoreksia. Teoksessa Salla-Maaria & Janne Matikainen & Minttu Tikka (toim.) *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Tampere: Vastapaino.

Uefconnect.uef.fi. *Merkitykselliset relaatiot – Koti ikääntymisen ja kuoleman paikkana (MeRela)*. Osoitteessa <https://uefconnect.uef.fi/tutkimusryhma/merkitykselliset-relaatiot-koti-ikaantymisen-ja-kuoleman-paikkana-merela/> (Viitattu 15.3.2021)

Utriainen, Terhi 1999. *Läsnä, riisuttu, puhdas. Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä*. Helsinki: SKS.

Utriainen, Terhi 2006. *Alaston ja puettu. Ruumiin ja uskonnon ääret*. Tampere: Vastapaino.

Valentine, Christine 2010. The role of the corpse in bereavement. *Funeral Director Monthly*. 93 (11), 1–4.

Vauva.fi 2020. *Vainajan katsominen on kielletty koronan aikaan?!* Osoitteessa <https://www.vauva.fi/keskustelu/3937049/vainajan-katsominen-kielletty-koronan-aikaan> (Viitattu 15.3.2021)

Vilkman, Sanna 2021. *A-lehdet lakkauttaa Demi-lehden – myös suosittu nettisivusto suljetaan*. Osoitteessa <https://yle.fi/uutiset/3-11767578> (Viitattu 20.3.2021)

Vuorela, Toivo 1998 (1975). *Suomalainen kansankulttuuri*. 4. painos. Helsinki: WSOY.

Vähäkangas, Auli & Suvi-Maria Saarelainen & Marjaana Seppänen & Sanna Mustasaari & Sofia Sarivaara & Mirja Sisko Anttonen & Anna Mäki-Petäjä-Leinonen 2017. Kotikuoleman relationaalisuus – Tarinoita kuolemasta ja ikääntymisestä kotona. Hanke-esittely. *Thanatos*. 6 (1), 38–39.

Vähäkangas, Auli 2019. Muistelun rituaalit rekonstruoivat kiintymyssuhdetta kuolleeseen: Douglas Daviesin näkemys surusta. *Teologinen Aikakauskirja*. 124 (1), 33–44.

Walter, Tony 1994. *The Revival of Death*. Abingdon: Routledge.

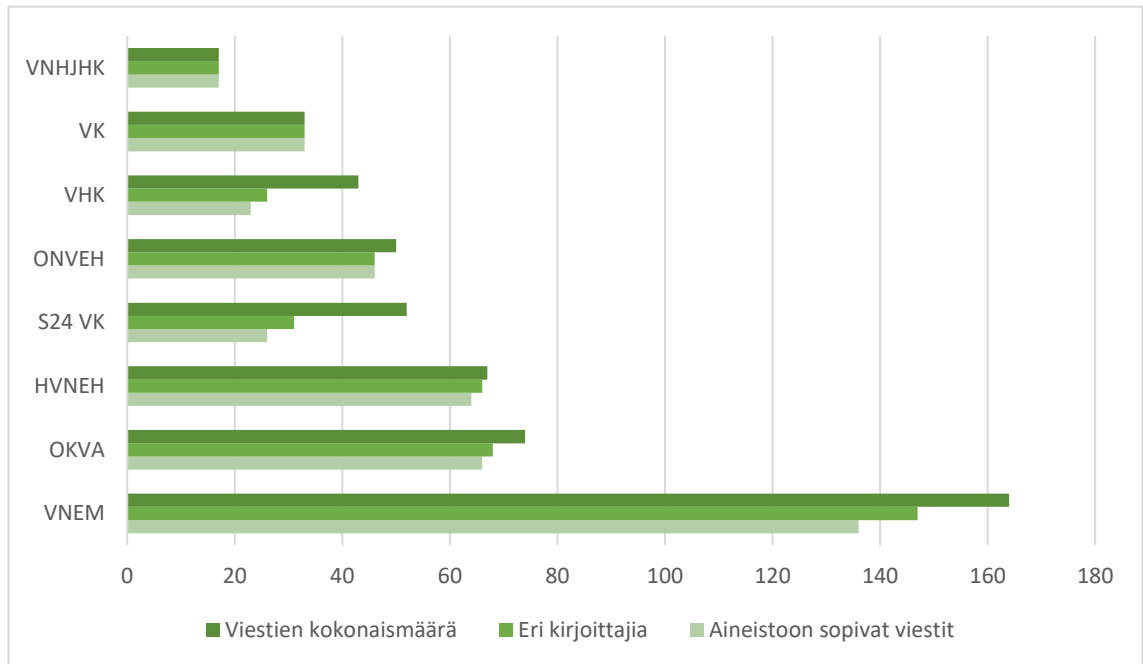
Walter, Tony & Rachid Hourizi & Wendy Moncur & Stacey Pitsillides 2011–2012. *OMEGA – Journal of Death and Dying*. 64 (4), 275–302.

Walter, Tony 2020. *Death in the modern world*. Lontoo: SAGE.

White, Claire & Daniel M.T. Fessler & Pablo S. Gomez 2016. The effects of corpse viewing and corpse condition on vigilance for deceased loved ones. *Evolution & Human Behavior*. 37 (6), 517–522

Liitteet

Liite 1: Viestien määrät



VNHJHK= Vainajan näkeminen, hyviä ja huonoja kokemuksianne (Suomi24)

VK= Vainajan katsominen (Hevostalli)

VHK= Vainajan hyvästeleminen kappelissa (Suomi24)

ONVEH= Oletko nähnyt vainajan ennen hautausta? (Kaksplus)

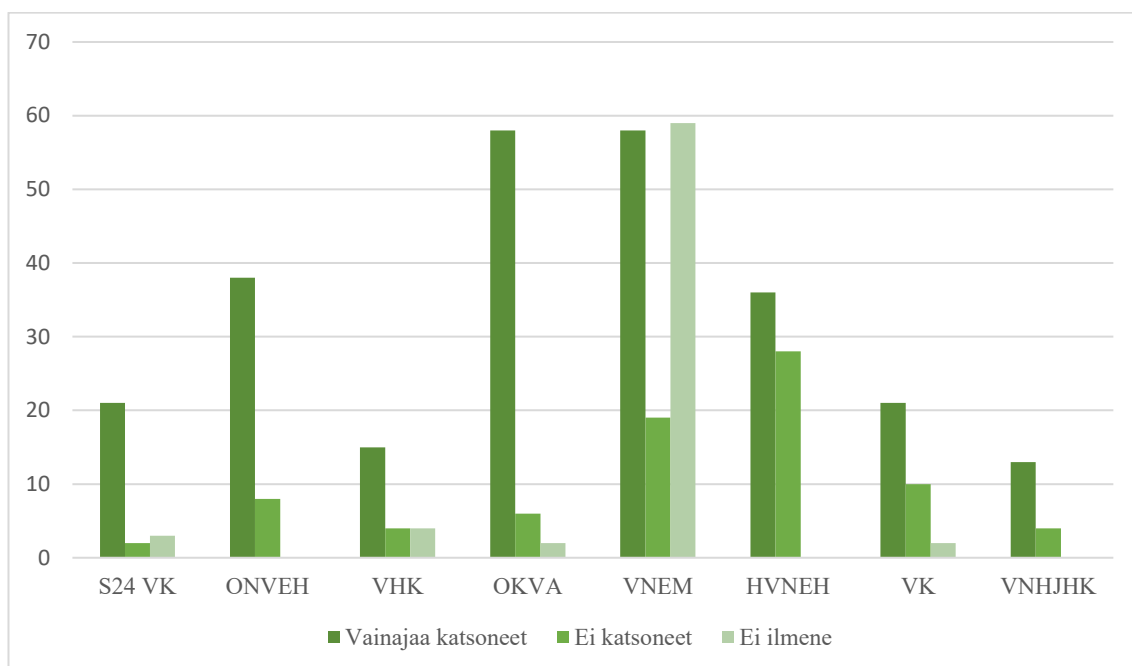
S24 VK = Vainajan katsominen (Suomi24)

HVNEH= Helpottaako vainajan näkeminen ennen hautajaisia? (Demi)

OKVA= Oletteko katsoneet vainajaa arkussa? (Kaksplus)

VNEM= Vainajan näkeminen ei mahdollista? (Suomi24)

Liite 2: Kokemusten jakautuminen keskusteluissa



S24 VK = Vainajan katsominen (Suomi24)

ONVEH= Oletko nähnyt vainajan ennen hautausta? (Kaksplus)

VHK= Vainajan hyvästeleminen kappelissa (Suomi24)

OKVA= Oletteko katsoneet vainajaa arkussa? (Kaksplus)

VNEM= Vainajan näkeminen ei mahdollista? (Suomi24)

HVNEH= Helpottaako vainajan näkeminen ennen hautajaisia? (Demi)

VK= Vainajan katsominen (Hevostalli)

VNHJHK= Vainajan näkeminen, hyviä ja huonoja kokemuksianne (Suomi24)